

Mályusz Elemér
Királyi kancellária
és krónikairás
a középkori
Magyarországon

Akadémiai Kiadó

F

IRODALOMTÖRTÉNETI FÜZETEK

Mályusz Elemér

Királyi kancellária és krónikaírás a középkori Magyarországon

(Irodalomtörténeti füzetek 79.)

Krónikásaink mellett a királyi kancellária okleveleinek a szerzői, a kancelláriai jegyzők is állandó, bár kezdetleges történetírói tevékenységet folytattak. A megadományozottak életét leíró oklevél-elbeszélések, a narratiók gazdag forrásanyaga azonban igen ritkán öltött irodalmi formát.

Mályusz Elemér tanulmányában ezt az érdekes jelenséget világítja meg, s miközben okait elemzi, teljes képet ad középkori krónikaírodalmunk hátteréről, modern kifejezéssel: „infrastruktúrájáról”. Példaként főként a XIV. és XV. század fordulójáról állít párhuzamba okleveleket és krónikaszövegeket. Az összehasonlítás tanulságai oly szembetűnőek, hogy az olvasó maga is megállapíthatja, hogy melyek a kancelláriai jegyzők által szerkesztett hősi életrajzok sajátosságai, és megfigyelheti, hogy esetenként mint olvadnak össze a jellemzések adatai — más célzattal csoportosítva — folyamatos krónikás elbeszéléssé.

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

MÁLYUSZ ELEMÉR

**Királyi kancellária és krónikaírás
a középkori Magyarországon**

IRODALOMTÖRTÉNETI FÜZETEK

79. szám

Szerkeszti:

Bodnár György

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETE

MÁLYUSZ ELEMÉR

Királyi kancellária és krónikaírás a középkori Magyarországon

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1973

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1973 · Mályusz Elemér

Printed in Hungary

Bevezetés

A krónikairodalom, amely Magyarországon a XIV. sz. közepéig keletkezett, szerény terjedelmű: szövege egyetlen kötetbe belefér, ami, három évszázadról lévén szó, gazdag termésnek nem mondható.¹ A krónikák közül mindössze kettő maradt fenn eredeti alakjában és szerzője neve alatt. De még e két író közül is az egyiket Anonymusnak nevezük, s így egyedül a XIII. sz. második felében élt Kézai Simonnak életrajzi adatai oly határozottak, hogy segítségül hívhatók munkája keletkezési idejének és jellegének megállapításához. Valamennyi többi krónika átdolgozva és összeolvasztva maradt korunkra, mint egy XIV. sz. közepi szerkesztménynek csak fáradságosan kielemezhető alkotórésze.

A kérdéssel, hogy a XIV. sz.-i szöveg milyen önálló munkákból és hogyan olvadt össze, gazdag kútfőkritikai irodalom foglalkozik. Ennek megállapításai szerfelett szétágazóak mind az egyes kielemezett szerzők személyét, mind munkájuk terjedelmét illetően. A vélemények, amelyeket a kútfőkritikusok egymással vitázva és egymás nézeteit cáfolva évtizedek során kifejtettek, többnyire homlok-egyenest ellenkeznek. Csak kevés oly megállapításra utalhatunk, amelynek érvényessége általánosan elfogadottnak volna tekinthető. Még abban is eltérnek a nézetek, hogy az egyes részek hogyan választhatók szét szerzők szerint. A bizonytalanságot növeli, hogy az újabb krónikások nem

¹ *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Edendo operi praefuit EMERICUS SZENTPÉTERY. I. Budapestini 1937. (A továbbiakban: SRH.)*

egyszerűen hozzáfűzték a korukra maradt alapszöveghez elbeszélésüket, hanem felfogásukhoz illően változtattak elődjeik munkáján, esetleg oly mértékben, hogy a módosítás teljes átdolgozással ér fel. Mivel ez az egyébként gondolatokban, észrevételekben és ötletekben rendkívül gazdag magyar forráskritikai irodalom hazai érdeklődő számára is nehezen áttekinthető, nem teszünk kísérletet a vitás problémák megismertetésére, hanem beérjük azzal, hogy a középkori magyar krónikaírás fejlődésének azt a néhány fordulópontját kiemeljük, amelyekre vonatkozólag a kutatók többsége azonos felfogást vall.

Az első munka, amely a magyar krónikák sorát megindítja, a XI. sz. közepén keletkezett. Célja az volt, hogy az uralkodóház királyságalapítását és a magyarság keresztény hitre térését történeti szükségszerűségnek tüntesse fel. Szerzője sok valószínűség szerint azonos Miklós püspökkel, aki I. Endre király (1047—1060) notariusza volt. A következő munka, amelynek címe *Gesta Ladislai regis* lehetett, a XII. sz. első éveiben készült, és hősi énekek bő felhasználásával azt beszélte el, hogy az uralkodó családnak a XII. sz. legelején trónon ülő ága fegyveres harcokban mint szerzte meg az uralmat. Sem szerzőjének, sem a következő krónikásnak, az ún. XII. sz.-i folytatónak kapcsolata a kancelláriával, illetőleg elődjével, a capella regiával nem igazolható. Az utóbbi szerző a XII. sz. közepén annak az ágnak a történetét írta le, amelyet a század első éveiben uralkodó király, Kálmán meg akart semmisíteni, s csak a véletlennek köszönhette életben maradását, hogy azután 1131-ben a trón birtokosa legyen. Ismerjük viszont a félév-század múlva élt Anonymus kapcsolatát a kancelláriával, mivel maga mondja, hogy az egykori Béla király — minden jel szerint III. Béla (1172—1196) — jegyzője volt. Ő nem folytatás szerzője, amint munkájának jellege is más, mint három elődjéé. Szakítva ezek dinasztikus történetfelfogásával, a honfoglalást (896—900) beszélte el, hogy ennek tükrében a kortárs nagybirtokos főurak hatalmi igényeit igazolja, fegyveres hódítással magyarázva uralmuk eredetét. Anonymus munkája nem olvadt be a XIV. sz. közepi szer-

kesztménybe, felfogását azonban, tovább fejlesztve, amely nyíben a főurak helyébe az egységesnek feltüntetett uralkodó osztályt állította, a magáévá tette Ákos mester, amidőn magyar történetét 1270—1272 közt megfogalmazta. Az ő kancelláriai tevékenysége igazolható, mivel 1248—1261 között mint királynéi kancellár működött. Nem volt ellenben a kancellária tagja utóda, Kézai Simon, IV. László király udvari klerikusa, aki a magyar krónikát 1282—1285 közt gyökeresen átdolgozta azzal, hogy a hunokat a magyarok testvérnépéül tüntette fel, egyidejűleg a főurak mellé mint a hatalom birtokosait a kiváltságosak egész tömegét, a köznemességet állította, s ezzel a későbbi rendi törekvéseket történetileg igazolta. A három utolsó krónikás, akik mint önálló szerzők még megkülönböztethetők, már a XIV. sz.-ban élt. Valószínűtlen, hogy a kancelláriával kapcsolatban állottak volna. Közülök ketten bizonyosan, a harmadik valószínűen, ahhoz a ferences rendhez tartoztak, amelyből a nápolyi és francia Anjoukat követve a magyarországiak is szívesen választották gyóntatóikat, hitszónokaikat. A ferences vezetés a magyar krónikairás területén egyébként azzal a következménnyel járt, hogy a dinasztikus érdekek mellett a társadalmiak háttérbe szorultak.

Három évszázad kilenc egymást követő krónikairója közül kettőről tehát bizonyosan, egyről pedig nagy valószínűséggel állítható, hogy a kancelláriában tevékenykedtek, mielőtt történetírók lettek. Ugyanakkor három krónikás bizonyosan, egy pedig nagy valószínűséggel semmiféle kapcsolatban sem állott a kancelláriával. A kilenc közül kettő, akikről semmi életrajzi adat sem szól, egyforma joggal osztható be akár az első, akár a második csoportba. Ha viszont a középkor utolsó két krónikását is figyelembe vesszük még, a mérleg a kancelláriai csoport javára billen. A XIV. sz. második felében élt Küküllei János, aki I. Lajos király négy évtizedes uralkodását írta meg, fiatal korában (1349—1351) kancelláriai jegyző volt, az utolsó krónikás, Thuróczy János pedig, akinek munkája 1488-ban nyomtatásban is megjelent, országbírói notariusi, majd a perszo-

nális mellett protonotariusi munkakörben tagja volt a központi kúriai bíróságnak, illetőleg az ennek írásbeli munkáját lebonyolító ún. kisebb kancelláriának.

Rövid áttekintésünkből is kitűnik, hogy a magyar kancellária nem volt a krónikaírás egyedüli színtere. Ha pedig számba vesszük, hogy az ott tevékenykedők közül többen, így Anonymus, Ákos mester, Kükülei azután írták meg műveiket, hogy véget ért kancelláriai tevékenységük, még lazábbnak látszik kancellária és krónikaírás kapcsolata. Mintha a kancellária helyett inkább a tágabb értelmű királyi udvart kellene a magyar történeti tudat alakítójának és megőrzőjének tekintenünk. Ez a tény alkalmas volna, hogy a középkori magyar történetírás fejlődése könnyen áttekinthetőnek lássék. Mintha oly képződmény lett volna, amely megérthető maguknak a krónikáknak az elemzése segítségével, továbbá a királyi udvar időnkénti jellegének, a benne összecsapó érdekellentéteknek feltárásával, legtágabb vonatkozásban pedig annak nyomozásával, hogy a magyar társadalom fejlődése miként szabta meg a történeti tudat változásait.

Valójában a probléma bonyolultabb. Csak látszat ugyanis, hogy a kancellária nem adott elég ösztönzést tagjainak a történetírói munkára. Ellenkezőleg, az oklevelek nagy tömegének bizonyossága szerint a kancelláriában szünet nélkül oly fogalmazói tevékenység folyt, amely lényegében megegyezett a krónikaírással. Szinte napról napra haladva feljegyzésre kerültek az országot érintő fontos események. Ily módon terjedelemre jelentős forrásanyag keletkezett, amely alkalmas volt arra, hogy széles távlatú feldolgozáshoz alapul szolgáljon. Ami joggal meglep, az a rendszerezésre tett kísérletek ritkasága, s hogy a feljegyzések elenyésző töredéke lett egy-egy krónika részévé. Vagyis ugyanaz a kancellária, amelynek jegyzői képesek leírni koruk és a közelmúlt eseményeit, egyszerre közömbös lett, mihelyt irodalmi jellegű alkotásra került a sor. A jelenség érthetetlennek látszik s bizonyára megérdemli, hogy magyarázatát keressük.

I. A királyi adománylevelek elbeszélő részei

A történeti feljegyzések, amelyek jellegének vizsgálatát kiindulópontul válszthatjuk, a királyi adománylevelek, privilégiumok narratiójában foglalnak helyet. A szokással, hogy az uralkodó a kitüntetésben részesültek érdemeit több-kevesebb részletességgel leírja, már a rendszeres kancelláriai gyakorlat megindulása előtt találkozunk. A király előtt történt megállapodások írásba foglalására az utasítást III. Béla király 1181-ben adta ki² — anélkül persze, hogy a rendelkezés maradéktalanul át is ment volna az életbe —, de már a szórványos XII. századi királyi oklevelek sem érték be, amennyiben magánosok, tehát nem egyházi testületek javára szóltak, a megjutalmazott szolgálatára való általános utalással, hanem felemlítették annak egy-egy szembetűnő részletét. Így III. István király 1162-ben egy soproni civilis castrum-ról kiemelte, hogy részt vett Kapuvár védelmében,³ ugyanő az 1163/4. évekre tehető oklevelében egy bizonyos Botosnak származását is leírta. Kezdve őseitől és nagyapjától, akik a kalocsai egyház népeinek kötelékébe tartoztak, folytatva apján, akit II. Géza király, kiemelve az egyház hatalma alól, átvett a királyi udvarba, hogy azután rátérjen az adományosra, és elmondja: II. Géza az ő, III. István szolgálatára rendelte s

² FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ: III. Béla király oklevelei. FORSTER GYULA: III. Béla magyar király emlékezete. Bp. 1900. 162 skk., 345.

³ Sopron vármegye története. Oklevéltár. Szerkeszti NAGY IMRE. I—II. Sopron 1889—1891. (A továbbiakban: Sopron vm.) I. 2.

Dénesnek hívták azt az ispánt, aki hozzá, még mint gyermekhez, átküldte. Csak e bevezetés után kerül sor Botos hűségének hangsúlyozására, kiemelve, hogy urát híven követte, amidőn a testvérháború kitörésekor Ausztriába menekült, vele volt Pozsonyba vonulásakor, harcolt a székesfehérvári ütközetben s ugyanitt sebeket is kapott.⁴

A közvetlenség, amely az adománylevelekből árad, jól mutatja, mily egyszerű viszonyok közt élt a király és családja a XII. és XIII. század fordulóján, ugyanakkor érzékelteti a természetességet is, amely az uralkodó és a társadalom kapcsolatát jellemezte. III. Béla megelégedve látja, mint gondoskodik leányáról a dajka,⁵ elismerésének azzal ad tehát kifejezést 1185-ben, hogy annak két testvérét a várszolgák osztályából, a várjobbágyok közé emeli.⁶ Fiai udvarhölgyek jutalmául birtokadományokat rendelnek vagy birtokjogokat tesznek teljessé. Mégpedig Imre király 1202-ben Tota asszony javára, aki Konstancia királynét Aragóniából kísérte hozzá,⁷ II. Endre meg 1220-ban a francia Alice asszonynak, aki Courtenay II. Péter konstantinápolyi latin császár leányához, Jolánhoz előbb Görögországba, majd innen úrnőjével Magyarországra került, ahol a gyermek András herceg körüli tevékenységét a király — mint mondja — saját szemével látta.⁸ A király

⁴ Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus patrius Hungaricus. Kiadják NAGY IMRE, PÁUR IVÁN, RÁTH KÁROLY, VÉGHÉLY DEZSŐ, IPOLYI ARNOLD. I—VIII. Győr, Bp. 1865—1891. (A továbbiakban: HO.) VI. 3.

⁵ „oculo benigniori intuentes”

⁶ Árpádkori új okmánytár. Codex diplom. Arpadianus continuatus. Közzé teszi WENZEL GUSZTÁV. I—XII. Pest, Bp. 1860—1874. Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria. (A továbbiakban: Wenzel.) I. 78.

⁷ Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera GEORGII FEJÉR. I—XI. Budae 1829—1844. (A továbbiakban: Fejér.) III/1. 318.

⁸ Fejér III/1. 322: „pre oculis nostris habentes indefessam circa filium nostrum sedulitatem”. Vö. WERTNER MÓR: Az Árpádok családi története. Nagybecskerek 1892. 421, 453.

időnként életének legszemélyesebb mozzanataira is kitér, miközben a körülötte sürgölődőkről megemlékezik. Egyébként nem is hallgathatna azokról, mert a jutalmazást éppen a szolgálattal indokolja. Mint Imre király 1199-ben Lőrinc ispánét, aki vadászat közben — még arról is értesülünk, hogy a helyszín Máramaros volt — a lováról lebukó király életét megmentette, miközben, míg a megvadult lovat megfékezte, maga félkarját elveszítette. Az elbeszélés azt a drámai pillanatot örökíti meg, amelyben a király és az ispán élete a legszorosabb kapcsolatba került, azonban nem éri be az epizód leírásával, hanem, bár csak utalásszerűen, széles háttért villant fel: a szolgálatok láncolatát, amelynek egyes részletei külön felsorolást igényelnének, elsősorban pedig az életmentés vár közülük elbeszélésre.⁹

A királyt és környezetét emberi közelségben bemutató oklevelek nem kizárólagosak oly értelemben, hogy minden adományozás közvetlen hangon nyert megfogalmazást. Vannak évek, amikor hiányoznak a jelzett típusú oklevelek, s csak általánosságban történik a szolgálatokra hivatkozás. 1208—1210 között nemcsak ispánok, hanem pohárnokmester, sőt nádorok is kénytelenek beérni a királynak hűségükre történő általános utalásával.¹⁰ Nem nehéz s nem is mondható erőszakoltnak a nyugati országok okleveles gyakorlatával egyező szokásnak ezt az érvényesülését a magyar kancellária vezetésében beállott változással magyarázni. 1207 és 1209 között ugyanis az a Róbert mester székesfehérvári prépost volt a kancellár, akit lüttichi szár-

⁹ Fejér II. 347: „nobis fideliter servivisset, tamen ex ipsius meritis quedam specialiter sunt disserenda, ex quibus primordialiter decrevimus enarrandum, quod . . .”

¹⁰ Fejér III/2. 466: 1208, Tamás nyitrai ispán „ob continuum sue fidelitatis servitium et insignia meritorum”. — Wenzel VI. 324: 1208, Pot mosoni ispán „propter eximia sue fidelitatis merita et indefesse probitatis constantiam”. — Uo. 333: 1209, Csépán nádor „ob eximia fidelitatis merita”. — Fejér III/1. 73: 1209, Sebes királyi pohárnokmester „ob eximia sue probitatis merita et intemerate fidelitatis eius constantiam”. — Wenzel VI. 341: 1210, Poth nádor „obrecompensationem fidelitatis eius et servitii”.

mazásúnak tekintenek, s aki 1209-ben veszprémi püspök, 1226-ban esztergomi érsek lett.¹¹ Mindenképpen természetesnek mondható, hogy ő, a külföldről Magyarországra került klerikus idegenül állott szemben az elődei által követett gyakorlattal s helyette az Európa-szerte érvényesülőt alkalmazta. Az a tény ismét, hogy utódja, Tamás — később szintén esztergomi érsek — mint kancellár eleinte megtartotta az új szokást, azzal volna magyarázható, hogy ő mint alkancellár kezdte hivatali pályáját,¹² s időbe került, amíg Róbert hatása alól ki tudta magát vonni. 1211-től már egyre több személyes jellegű vonatkozással találkozunk a királyi oklevelekben. Ebben az évben II. Endre nem egyszerűen csak megjegyzi két testvéréről, Fábiánról és Vincéről, hogy hűségükkel és szolgálatukkal érdemelték ki adományát, hanem azt is elbeszéli, hogy herceg korában Orosz-, Lengyel-, Németországban és Szlavóniában tettek bizonyosságot odaadásukról, sőt hozzáfűzi, hogy birtokaikat Imre király elpusztíttatta,¹³ 1212-ben pedig Sebes ispánról megmondja, hogy őt familiárisai közt egykor a számkivetésbe elkísérte, javait kockára téve.¹⁴ Ily viszonylag rövid leírásokkal, amelyek a szolgálat idejére és helyére korlátozódnak, a későbbi években, sőt évtizedekben is találkozunk, ugyanakkor más leírások terjedelme megnövekszik. Amíg 1211-ben a kancellária még elégnék találta, hogy Fábián és Vince szolgálatainak helyét megrögzítse, két évtized múlva, 1231-ben már szükségesnek vélte megjegyezni róluk, hogy egyrészt halálos sebesülésükkel érdemelték ki annak idején a birtokot, sebeiket pedig „in bello Muchek és in bello

¹¹ Monumenta ecclesiae Strigoniensis. Ordine chron. disposit, dissertationibus et notis illustravit FERDINANDUS KNAUZ. I. Strigonii 1874. 257 skk. Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis. A veszprémi püspökség római oklevéltára. Közrebocsátja a római magyar történeti intézet. I. Bp. 1896. LXXIX skk.

¹² FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ: A királyi kancellária az Árpádok korában. Bp. 1885. 97 skk.

¹³ NAGY ÍMRE—VÉGHÉLY DEZSŐ—NAGY GYULA: Zala vármegye története. Oklevéltár, I. Bp. 1886. 6.

¹⁴ ORTVAY TIVADAR: Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez, I. Pozsony 1896. 1.

Raad" kapták, másrészt követi szolgálataikért. A birtokról is jónak látta bővebb felvilágosítást adva megörökíteni, hogy egy részét Kálmán herceg, a halicsi király elvette a tulajdonosoktól, de azután II. Endre és az ifjabb király, Béla kérésére visszaadta. Sőt a kép még ezzel sem teljes. A második generáció sorsáról is értesülve megtudjuk, hogy Fábían két fia és Vince elkísérték Béla ifjabb királyt a rutének elleni háborújába, ahol Vince fia halálát lelte.¹⁵

Szükszavúan s mégis részletezően egy egész család sorsát örökítette tehát meg a kancellária. Centrumban természetesen a királlyal, amint kegyének sugarait derék alattvalóira árasztja. Az ő központi szerepével járt együtt, hogy sző esik érzelmi életéről, elsősorban a szívét eltöltő atyai vonzalomról. Misca ispán érdemeit jutalmazva 1214-ben II. Endre tehát azt emelte ki, hogy Gertrud királyné meggyilkolása után a trónörököszt magához vette, gyengéden nevelte, oly mélyen beleoltva a fiúi szeretet érzését, hogy a királyfi, bár tehetne volna, nem szakadt el tőle, hanem hagyta, hogy az ispán visszavezesse atyai keblére.¹⁶ Az uralkodó osztály pártharcai csakhamar véget vetettek ugyan az idillikus családi békének, apát és fiát ellenfeleként állították szembe egymással, a kibékülés azonban megint arra szolgáltatott alkalmat, ezúttal a trónörökösnek, hogy a zágrábi püspököt mint a viszály lecsillapítóját magasztalja s ugyanakkor ecsetelje, egyrészt mily felmérhetetlen kárára volt az országnak a torzsalkodás, másrészt mennyire megnyugtató a zavarok hullámain hanyódó nemzetre a békés állapot helyreállta.¹⁷

A felemlített néhány példa is mutatja, hogy a kancellária a XIII. sz. második évtizedétől egyre részletezőbb előadásban szőlt emberi sorsok tükrében a királyról és családjáról, ugyanakkor az országot közvetve vagy közvetlenül érintő eseményekről. Amint a leírások terjedelme megnövekszik, szembetűnővé válik a kerekded fogalmazásra

¹⁵ NAGY—VÉGHÉLY—NAGY: i. m. I. 6.

¹⁶ Wenzel VI. 367.

¹⁷ Wenzel I. 240.

törekvés. Megnyilvánul ez elsősorban abban, hogy az elbeszélés utal a hős gyermek- és ifjúkorára, kiemeli a fokozatosságot erényei megszerzésében és talentumai megsokszorozódásában.¹⁸ Vagyis nem egyszerűen az eseményeket fűzi az életrajz fonalára, hanem az egyéniség kifejlődését, tökéletesedését teszi az elbeszélés alapjává. A felfelé ívelő pálya értékét hivatott azután kiemelni párhuzamba helyezése a király életével, ami annak hangsúlyozásában jut kifejeződésre, hogy ifjúkoruktól fogva vannak egymással kapcsolatban, végül mindezt kiegészíti a pályatér nagyságára utalás olyformán, hogy a hős az országban és az országon kívül egyaránt tanújelét adta kiválóságának.¹⁹ A kép keretei eléggé sablonosak, szükség sem volna feltűntetésükre, amint nem is minden esetben történik reájuk utalás, mivel azonban gyakran megismétlődnek a fordulatok, a fogalmazást általános kancelláriai szokásnak mondhatjuk. Ki kell továbbá emelnünk, hogy a fokozatosság stiláris vonatkozásban, a szép kifejezések ellentétpárok szerinti csoportosításában is megnyilvánul. Mint IV. Béla oklevelében, amely a király egyik hívének a száműzetése alatti kitartását így jellemzi: „exilium pro patria, labores pro quiete, angustias et persecutiones pro prosperitate propter fidelitatem nobis exhibendam gratanter amplec-

¹⁸ Fejér IV/1. 344: 1244, „a primevis regni nostri annis immobiliter nobis adherens . . . et sicut etate in etatem proficiebat, ita de virtute in virtutem gradiens talentum gratius non absque celesti provisione sibi commissum sedulitate continua multiplicans”. — T. ŠMIČIKLAS: Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, IV. Zagrabiae 1906. 433: 1250, „a primevis puericie sue annis nobis indesinenter adherentes, gradientes de virtute in virtutem sic profecerunt”.

¹⁹ Wenzel VI. 550: 1234, „a primevis puericie sue temporibus in regno et extra regnum ad regni commodum et honorem corone bella exercendo, legaciones arduas et assiduas deferendo, effusionem sanguinis sustinendo, mortis pericula paciendo et omnia precepta nostra ad nostrum beneplacitum adimplendo semper et sine aliqua intermissione servierit”. — HO IV. 22: 1239, „a primevis puericie nostre et sue temporibus constanter nobis adherens indesinenter et indefesse utiliter ac fideliter in regno et extra regnum . . . commendabiliter servierit”.

tendo et immobiliter tolerando” (hogy kimutassa irántunk hűségét, szívesen vállalta és rendületlenül elviselte a száműzetést hazája helyett, a fáradságokat a nyugalom helyett, a szűkölködést és az üldöztetést a jólét helyett).²⁰ Végül a kancelláriai stílus jellegzetes vonásának tekinthetjük azt a lassan sztereotippá váló megjegyzést is, hogy az érdemek hosszú felsorolása az oklevélben korántsem teljes, mert csak példaképpen utal néhány epizódra az elbeszélés.²¹

A szokás, milyen formában szóljon a királyi oklevelek narratívája a megadományozott életéről, a XIII. sz. első felében kialakultnak mondható. Az általános gyakorlatra számtalan jellegzetesnél jellegzetesebb példát idézhetnénk. A választás szerfelett nehéz, mivel az életrajzok változatosak, s szinte mindegyikben olvashatunk oly részletet, amelyhez hasonlóval a többiben nem találkozunk. Az alábbi szövegre, amelyet példa gyanánt közlünk, főleg azért esett választásunk, mert még korai, IV. Béla uralmának legelejéről való s annak a Mátyás kancellárnak a kezéből kelt, aki megelőzőleg urának mint ifjabb királynak kancelláriáját egy évtizeden át vezette.²² Mivel a II. Endre (1205—1235) által kibocsátott oklevelek elbeszélése egy esetben sem ennyire részletes, Mátyás kancellár eljárását úgy foghatjuk fel, hogy vele a társadalom részéről megnyilvánuló óhajnak kívánt eleget tenni, amelyet az ifjabb király mellett teljesített szolgálata alatt alkalma volt megismerni. Az oklevél szövegének tárgyunk szempontjából lényeges része a következő:

Dionisius filius Dionisii magister agasonum nostrorum a primevis pueritie nostre ac sue temporibus nobis adherens grata familiaritate et societate iocunda se nobis acceptabilem merito reddidisset in regno et extra regnum nos continue est sequutus. Patre siquidem nostro Andrea inclito rege Hungarie in subsidium terre sancte

²⁰ HO IV. 22. A latin szövegeket itt és a továbbiakban KAPITÁNYFŰ ISTVÁN fordításában magyarul is közöljük.

²¹ Fejér IV/1. 344: 1244, „de virtutum ipsius insigniis, quarum infinita copia prefulsit, paucissima explicemus”.

²² FEJÉRPATAKY: i. m. 99.

profecto, dum eidem placuisset nos in provisione dilecti avunculi nostri Bertholdi venerabilis patriarche Aquilegensis in Teuthoniam in castrum Stahin transmittere, memoratus Dionisius moram nobiscum usque ad nostrum reditum faciens nullo nos tempore deseruit nostris obsequiis iugiter inherendo. Demum elapsis pueritie annis, quibus nobiscum adolevit, cum florem iuventutis attigisset, virtutem virtutibus cumulans in concepta dudum fidelitate tamquam columpna immobilis viriliter perstitit, quamplurima probitatis insignia, quibus indesinenter et indefesse coram oculis nostre maiestatis multipliciter effulsit, exercere non omittens. Ipse siquidem inter prospera et adversa, quibus vita presens involvitur, nobis laudabiliter assistens sepe ac sepius dubiis fortune casibus res et personam exponere non expavit. Sane nobis ad expugnandam Bulgariam profectus dum in obsidione castris Budung essemus constituti egredientibus e castro militibus ex adverso, iam dictus Dionisius primus inter alios conflictum iniens cum eisdem ipsos in castrum redire compulit absque ulla nostrorum lesione. Insuper dum adhuc in eadem expeditione persisteremus, eundem cum quibusdam baronibus nostris contra exercitum Alexandri, fratris ipsius imperatoris Bulgarorum, qui per occultatas acies et latentis insidias nostros homines ad depopulandam et spoliandam terram dispersos frequenter invadere consueverat, qui etiam Bogomerium filium Zubuslay comitem et ductorem Siculorum captivarat, duximus transmittendum. Qui inter alios et super alios insignia probitatis exercens repertis et devictis per suam circumspectam industriam hostibus, e quibus quam plurimos captivarat, aliis ibidem in conflictu interemptis ad nos pariter cum sociis suis cum victoria rediit gloriosa. Ad hec dum contra Ruthenos a fidelitate nobis debita se subtrahere molientes de mandato et voluntate patris nostri, incliti regis Andree duxissemus exercitum ac sub castro Gallicie metati fuisset castra nostra, memoratus Dionisius vigil ad prelia quendam militem egredientem de castro prenotato contra partem nostram subito conspexit, primusque lanceam vibrans in ipsum deiecit eundem in terram letaliter vulneratum, qui et ibidem vitam finivit. Postmodum etiam eadem expeditione durante ipsum contra aciem adversam, que circa Kuzmench, curtem videlicet ducatus Gallicie fixerat castra sua, transmisimus gerentes de ipsius probitate fiduciam specialem, ubi inito cum eisdem prelio et optenta victoria quendam nobilem et nominatum militem Mathei nomine ad nos adduxit post conflictus varios captivatum. Persistentibus denique nobis in expeditione memorata dum aciem bellatorum contra Lodomeriam direxissemus, ipsum pariter cum aliis baronibus nostris ducem et rectorem exercitus duximus proficiendum, ubi castro Luchuchku viriliter expugnato habitatoribus ipsius pro parte captivatis et pro parte interemptis bona ibidem reperta et immobilia, que non solum numero comprehendendi, sed et oculis metiri non poterant, nobis detulit in nostrorum

donativa militum convertenda. Denique dum temporum processu eundem cum quibusdam aliis fidelibus nostris contra Teuthonicorum exercitum nostra ledentem comfina destinassemus, conflictu pro-
tinus cum eisdem potenter et patenter aggresso suum gladium mul-
torum sanguine inebrians quendam nominatissimum militem Her-
tynigum nomine, filium Fridericii domini de Pethouia ad nos ad-
duxit in conflictu inito captivatum. Ab hinc etiam dum contra
Danylam ducem Lodomerie a debito fidelitatis se subtrahentem et
Galliciam nobis iam subiectam capere attemptantem pariter cum
ynelito patre nostro exercitum duceremus et iam in expugnatio-
ne castris Yrislov essemus constituti, sepe dictus Dionisius dum an-
te alios, sicut moris erat, se prelis ardentem inmiscere ad capiendum
castrum memoratum conscendere se aptaret, duo letalia vulnera per
partem recepit adversam et mortem vix evasit torrentibus lapidibus
e castro iaculatorum in ipsum graviter lapidatus. Porro quot et
quanta probitatis insignia, que diversa fidelitatis opera in regno
et extra regnum, prout conditio temporum et qualitas agendorum
exigebat, idem exercuerit ad nostrum utique et corone commodum,
incrementum et honorem, non solum narrari non possunt, sed nec
mente concipi valent omnem humane eloquutionis prudentiam trans-
cendendo.²³

Dénesfia Dénes királyi lovászmester, aki közös gyermekkorunk
óta ragaszkodik hozzánk, méltán tette magát számunkra kedvessé
szíves szeretetével és kellemes társaságával; az országban és az
országban kívül mindig követett bennünket. Atyánknak, Magyar-
ország dicső királyának, Andrásnak a Szentföld védelmére elutaz-
takor, midőn az ügy döntött, hogy bennünket szeretett nagybá-
tyánknak, a tiszteletreméltó aquilejai pátriárkának, Bertholdnak
oltalma alá Németországba, Stahin várába küld, az említett Dénes
egészen hazatértünkig velünk időzvéen egy pillanatra sem hagyott el
bennünket, s ugyanakkor odaadón szolgált. Elmúlván végül a
gyermekkor éveit, melyek során velünk együtt fölserdült, midőn a
virágzó ifjúkora elérte, erényt erényre halmozván szilárd oszlop-
ként keményen kitartott régóta megfogadott hűsége mellett, nem
mulasztván el, hogy számtalan jelét adja derekasságának, melyek
fényében gyakorta tündökölt felségünk szeme előtt, szüntelenül és

²³ Fejér IV/1. 21 skk. Az oklevél eredetije: Országos Levéltár, Középkori Gyűjtemény. (A továbbiakban: OL D1.) 58 382. A kiadás hibáit lekötelező szívességgel Borsa Iván javította ki. Az oklevélre mint a magyar kancelláriai gyakorlatnak a narratiót jellemezni kíválóan alkalmas termékére hivatkozik KURCZ ÁGNES (Arenga und Narratio ungarischer Urkunden des 13. Jahrhunderts. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung LXX. évf. 1962. 339).

fáradhatatlanul. Kedvező és kedvezőtlen körülmények között, amilyeneket az evilági élet tartogat, dicséretes módon mellettünk állván nem riadt vissza attól, hogy javait és személyét egyre gyakrabban a szerencse bizonytalan esélyeinek kitegye. Midőn pedig hadra keltünk, hogy Bulgáriát legyőzzük, s Budung várát ostromoltuk, szemben, a várból kitörtek a katonák; az említett Dénes a többiek közül elsőnek bocsátkozott velük hareba, visszavonulásra kényszerítette őket a várba, mégpedig anélkül, hogy a mieink egyetlen sebet kaptak volna. Sőt, még ugyanezen hadjárat során elhatároztuk, hogy néhány bárónkkal együtt kiküldjük őt magának a bulgárok császárának öccse, Alexander hadserege ellen, amely rejtett rajtaütések és leplezett cselvetések során gyakorta megtámadta a vidék pusztítására és prédálására szétszóródott embereinket, s még Zubuslaus fia Bogomerius comest, a székelyek parancsnokát is elfogta. Ő (Dénes), miközben bátorságának újabb és egyre újabb jelét adta, körültekintő buzgósággal meglelte és legyőzte az ellenséget, közülük rengeteget elfogott, másokat az összecsapás során a helyszínen megsemmisített, aztán társaival együtt dicső győzelemmel visszatért hozzánk. Ezen felül, midőn atyánk, a dicső András király parancsára és akaratából hadat vezettünk a ruthénok ellen, akik ki akarták vonni magukat a hűség alól, mellyel nekünk tartoznak, és Galícia vára tövében táborot vertünk, az említett Dénes őrt állván egyszer csak megpillantott egy katonát, aki az említett várból irányunkban kitört; elsőnek hajítván rá megfogatott lándzsáját, súlyos sebbel a földre döntötte, s az ott a helyszínen ki is szenvedett. Ugyanezen hadjárat során később kiküldtük őt egy ellenséges csapat ellen, amelyik Kuzmench környékén, tehát Galícia ducatus földjén táborozott, mivel különleges bizalmat tápláltunk derekasságában: ott csatába bocsátkozott velük, s győzelmet aratván egy Máté nevű nemest és híres lovat, aki különféle összecsapások után fogságba esett, hozzánk vezetett. Midőn az említett hadjáratot folytatván egy katonai csapatot Lodomeriába irányítottunk, őt más bárónkkal együtt vezéreként és parancsnokként a hadsereg élére állítani határoztuk. Ott Luchuchku várát hősieesen megvívta, lakóirészint elfogta, részint megsemmisítette, az ott talált kincseket és vagyontárgyakat, melyeknek mennyiségét nemcsak számokkal nem lehet kifejezni, de még szemmel sem lehet fölbecsülni, beszolgáltatta nekünk, hogy katonáink megjutalmazására fordítsuk. Végül pedig, midőn néhány más hívünkkel együtt őt is a határainkat sértő német sereg ellen indítottuk, azonnal összecsapott velük, hatalmas erővel, nyílt csatában, s kardját sokuk vérében megfürdetve hozzánk vezetett egy igen jeles lovat, név szerint Hertynigust, Pethouia ura, Fridericus fiát, akit a csata elején elfogott. Ezután is, amidőn dicső atyánkkal együtt Lodomeria dux-a, Danila ellen hadat vezettünk, mert az a köteles hűség alól kivonta magát és a nekünk

már meghódolt Galiciát el akarta foglalni, s már Yrislov várát ostromoltuk, a gyakran említett Dénest, miközben — amint az szokása — másokat megelőzve tüzesen bele akarta vetni magát a küzdelembe és a vár elfoglalására indult, a várból kilőtt kövek záporában súlyosan eltaláltak; a mellén két életveszélyes sebet kapott és kis híján elesett. Hogy továbbá derekasságának mennyi és minő jelét adta, hűségének milyen különböző tetteit hajtotta végre az országon belül és kívül, ahogyan azt az alkalom és a helyzet megkívánta, nekünk és koronánknak javára, gyarapodására és becsületére, azt nemcsak elmondani lehetetlen, de még elképzelni sem lehet, mivel meghaladja az emberi kifejezőkészség minden lehetőségét.

E részletező elbeszélés mellé állítva a XIII. sz. elején pár éven át érvényesülő szokást, még bizonyosabbnak látszik, hogy Róbert mester kancellár mint külföldi azt a gyakorlatot kívánta Magyarországon az oklevelek fogalmazásánál követni, amelyet tanulmányai során megismert s amelyet az európai fejedelmi udvarokban nemcsak az ő korában, hanem megelőzőleg és a következő századokban egyaránt magától értetődőnek tekintettek. Helyi, nemzeti szokások érvényesülhettek az egyes kancelláriákban, abban az egyben azonban nem volt különbség közöttük, hogy nem ismerték a narratióknak történeti események elbeszélésével való kibővítését. Talán vakmerőnek látszik egy negatívumot ily határozottan hangsúlyozni, s ezért sietve hozzá is tesszük, hogy kijelentésünket csak azon határokig terjedően tartjuk érvényesnek, amelyekben belül alkalmunk volt a középkori oklevéltárakat megismerni. Egyes, Magyarországgal szomszédos országok egész középkori okleveles gyakorlata felől forráskiadványaik alapján igyekeztünk tájékozódni, azon feltevésből indulva ki, hogy — amennyiben nem magyarországi specifikummal állunk szemben — egy bizonyos közép-európai gyakorlat analóg jelenségei elsősorban az oklevéltárak segítségével tárhatók fel. Magunknak is meglepetésére sem az osztrák hercegi, sem a cseh vagy lengyel uralkodói oklevelekben nem találkoztunk a magyarhoz hasonló szokás nyomaival. Az olasz-, francia- és németországi oklevélkiadások rendszeres átvizsgálására már nem volt módunk, amin mindazok a közép-

kor kutatók, akik tájékozottak, mily könyvtárnyi tömeget tesznek ki ez országok oklevéltárai, bizonyára nem is fog-nak csodálkozni. Mégis ez a negatív jellegű kijelentésünk is támaszkodik bizonyos kutatásokra. Átnéztük ugyanis azokat a forráskiadványokat, amelyek az 1387-től 1437-ig terjedő évekről tartalmazznak okleveleket. Sajnos azonban csak oly megszorítással, hogy amennyiben a kiadványok a budapesti könyvtárakban fellelhetőek voltak. Lehetséges tehát — elismerjük —, hogy e három nagy nemzet általunk nem ismert oklevéltárai tartalmazhatnak oly uralkodói okleveleket, amelyek rokonok a magyar királyi kancelláriából kikerültekkel, meg kell azonban vallanunk, hogy nem tartjuk ezt valószínűnek. Egyáltalán nem ismerjük az északi államok és az ibériai félsziget oklevélkiadványait. Meglepetés tehát innen könnyen érhet bennünket. Kijelentéseinkkel, merészen tetsző állításainkkal éppen az a célunk, hogy a medievistákat, akik felfogásunkról tudomást szereznek, rábírjuk, hogy az általuk jól ismert, állandóan forgatott oklevéltárakba belelapozva, kikeressék az ismerősöknek tűnő szövegeket s azokra utalva megcáfolják állításunkat.

Bár eleve megengedjük a miénkkel ellenkező felfogást, egy súlyos érvet mégis legyen szabad állításunk védelmére felhozunk. Ezt Fernand Vercauteren professzor számunkra különösen becses tanulmányából²⁴ merítjük, amely, bevalljuk, döntő volt abban, hogy sejtéseinknek hangot merünk adni. Az éles szemű megfigyelésekben gazdag dolgozat Gislebert de Mons XII. sz.-i krónikás azon okleveleit veszi vizsgálat alá, amelyeket mint V. Baudouin hainauti gróf (1171—1195) notarius, kancellárja állított ki. Az oklevelek azzal vonták magukra Vercauteren professzor figyelmét, hogy a tulajdonképpeni jogi aktuson kívül történeti-genealógiai feljegyzéseket tartalmaznak. A kancellár ezeket az intitulatiohoz fűzte, bennük a gróf dicsőséges uralmára cél-

²⁴ Note sur Gislebert de Mons, rédacteur de chartes. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung LXII. évf. 1954. 238 skk.

zott, politikai és diplomáciai sikereit emelte ki. Pl. azt, hogy megszerezte Namurt, amely őt — tette hozzá — nagybátyja révén örök jogon illeti meg. Az oklevelekben megörökített tényeket, éppen fontosságuk miatt, az író krónikájában is felsorolta, mint a párhuzamba állított szövegek igazolják. A feljegyzések egyébként rövidek, 3—4 sorosak s kevésbé tartalmukkal, inkább szokatlanságukkal hatnak. De éppen az a körülmény, hogy néhány soros narratívórészletek rendkívüliségükkel magukra vonhatták körünk figyelmét és a szakkörökben érdeklődést keltettek, bizonyágul szolgál számunkra, hogy a magyarországi cancelláriai gyakorlat valóban egyedülállónak tekinthető.

II. Kapcsolat a hősi énekekkel

Ezt a gyakorlatot, mivel általános európai hatás eredményének nem tekinthetjük, szükségképpen a magyar társadalmi és kulturális viszonyokból kell eredeztetnünk. Ezek oly régi, több évszázados hagyományokat őriztek, amelyek a kereszténység felvétele előtti korba nyúlnak vissza. A magyarság gondolat- és érzélemvilágát a IX. sz. végén, amikor mai hazájában megtelepedett, még változatlanul a keletről hozott szokások jellemezték. Nagyállattartó, lovas nomád életmódjának megfelelően más népek feletti uralomra törekedett, vezető rétege pedig a harcot és zsákmányszerzést hivatásának tekintette. Mint általában a népvándorlás kori hódító népek, amelyek közül elég a hunokat, avarokat, türköket megnevezni, a katonai éretnyek ápolására rendkívül nagy gondot fordított. A fegyverforgatás gyakorlása, a fáradalmak elviselésére szoktatás, a test edzése csak egyik része volt az ifjúság nevelésének. Mellettük nagy szerepet kapott a hősiesség életfelfogás beidegzése a fiatalokba s állandó ébrentartása az idősebbekben. A mohamedanizmusnak a hatása ebben a vonatkozásban jól ismert. Bár a halálmegvetés oly népeknél, mint a magyar is, amelyek nem lettek mohamedánokká, hanem a totemizmus fokán éppen túlhaladtak, a kinyilatkoztatott vallásban nem nyert támogatást, a társadalom életre tudott hívni oly szervezetet, amely képes volt pótolni az egyház harcra lelkesítő szavát. A hivatásos énekszerzők és énekmondók nélkülözték a felszentelés karizmáját, de nem a kiválasztottságban rejlő megkülönböztetést. Foglalkozásuk sajtószerű jellege hozta magával, hogy csak bizonyos — költőinek nevezhető — adottságokkal indulhattak el

pályájukon, a mesterségbeli gyakorlat nélkülözhetetlensége pedig előnyt jelentett annak, aki gyermekkorra óta, már a családi körben énekesnek készült. Az öröklött hajlamhoz, képességekhez hozzájárult, hozzá kellett tehát járulnia a mesterségbeli gyakorlat könnyű elsajátítását biztosító családi környezetnek. A szellemi és szociális tényezők összejátszásával szerephez jutó költők-énekesek könnyen megtalálhatták a módot, mint elégítsék ki a társadalom uralkodó-harcos rétegének érdekeit. Mivel ennek számára nélkülözhetetlen volt, hogy bátor utódok lépve az elhunytak helyébe, egy csekély számú csoport uralma a nagy tömegek felett fennmaradhasson, az énekesek a hősoket dicsőítő énekeikkel a halált megvető eksztázis felkeltését és a hit megerősítését látták hivatásuknak, hogy a harctéren bekövetkező halál egy síron túli szebb életre születésnek a feltétele. Amily mértékben a harcos társadalomnak szüksége volt reá, az énekesek megadták azt a nevelést, amelyet a mohamedán egyház szervezetileg is biztosított.

Be kell vallanunk, hogy a magyar énekesek honfoglalás kori szerepét csak nagy körvonalakban ismerjük. Analógiákkal és következtetésekkel, főleg a török népek történetét és etnikai viszonyait alaposabban vizsgálat alá véve, bizonyára lehetséges volna részletesebb tájékozódást szereznünk. Annak, hogy ma még nem vagyunk képesek a lehetőségeket felhasználni, sajtóságos okai vannak. Az etnológia nem foglalkozik oly fejlett kultúrájú népekkel, mint amilyenek a lovas nomád törökök, hiszen ezek államszervezetükkel és műveltségükkel magasan a természeti népek felett állnak, ugyanakkor az irodalomtörténet figyelmé egyoldalúan az írott emlékek felé fordulva, elhanyagolja a szóbeliség állapotában élő költői munkák vizsgálatát. Nem kis akadály végül a vallástörténeti kutatások magyarországi elhanyagoltsága.

Mindamellettt már ma tisztázott, hogy a honfoglalás korában az énekesek az uralkodó osztály szolgálatával biztosították létalapjukat s lényegében a magyarság intellektuális elemének tekinthetők. Ami azt jelenti, hogy mind-

addig megbecsülésben volt részük, amíg az uralkodó osztály igényeit kielégítették, amidőn viszont ez — a kereszténység megerősödésével — elfordult tőlük, mert más ideálok elérése felé törekedett, megszűnt létjogosultságuk. Egyszerű szórakoztatókká süllyedtek, akiket, éppen mert az ősi vallásos hiedelmeket őrizték és megmaradtak a királyság megalapítása előtti társadalmi rend híveinek, egyház és állam egyaránt üldözött.²⁵ A XIII. sz. második felében sorsuk az uralkodó osztály lenéző megvetése, ami azonban nem feledtetheti el egykori jelentőségüket. A honfoglalás korában, sőt még a XI—XII. században is, bár ekkor már egyre szűkülő területen, pozitív szerepet játszottak. Énekeiknek vallásos tárgyú vonatkozásai hitelüket veszíthették, az ősök kultuszát ápoló tevékenységük, a hősi életre lelkesítő szavuk azonban továbbra is kívánatos és megbecsült maradt. Anonymus, a *Gesta Hungarorum* szerzője, bár a XII—XIII. sz. fordulóján lenézően szólt róluk, önkéntelenül és közvetlenül is bizonyítja a harcos hagyományok ébrentartásában játszott szerepüket azzal, hogy „a ioculatorok csacsogó énekeinek és a parasztok hamis meséinek” tulajdonította, hogy „a magyarok háborúi és vitézi tettei mindmáig nem merültek feledésbe”.²⁶ Közvetve pedig mind az ő munkája, mind Ákos mester *Gestája* azzal, hogy éppen a hősi énekekből merítik anyaguk jelentős részét. Ebben a vonatkozásban tanulságos a *Botond-hősének* feljegyzésének folyamata. Anonymus utal rá, de meg-

²⁵ PAIS DEZSŐ: Árpád- és Anjou-kori mulattatóink. Emlékkönyv Kodály Zoltán 70. születésnapjára. (Zenetudományi Tanulmányok. Szerk. Szabolesi Bence és Bartha Dénes. I. Bp. 1953.) 98 skk., 108 skk. FALVY ZOLTÁN: Énekmondók a középkori Magyarországon. Filológiai Közöny VII. évf. 1961. 99 skk. HORVÁTH JÁNOS: Árpádkori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái. Akadémiai Kiadó, Bp. 1954. 21. KIRÁLY GYÖRGY: A magyar ősköltészet. Bp. 1921. 31.

²⁶ SRH I. 87: „Credite garrulis cantibus ioculatorum et falsis fabulis rusticorum, qui fortia facta et bella Hungarorum usque in hodiernum diem oblivioni non tradunt.”

vetőleg mint a parasztok hamis meséjét elutasítja,²⁷ amely nem is méltó az írásban megörökítésre, viszont Ákos mes-ter már leírja tartalmát.²⁸ Ész szerint egy X. századi tárgyú ének, amely azt mondja el, hogy egy magyar vitéz Konstan-tinápoly falai alatt miként győzte le párviadalban a görö-göket képviselő harcost, élénken élt és kétségtelenül hatott a XIII. sz. második felében is. Korábban, a XI. sz.-ban, amikor még nem emlékek a hősi énekek, hanem a költői képzelet pillanatnyi ihletéből teremtődnek meg, a királyi család tagjai közt kitört háborút egész versciklus örökítette meg, amely azután bőven felhasznált anyagul szolgált a XII. sz. elején a *Gesta Ladislai regis* szerzőjének.

A már említett Anonymus, szándéka ellenére, azt is meg-örökítette, hogy voltak oly hősi énekek, amelyekben a hős első személyben szólt önmagáról, akár mint a vogul vagy osztják hasonló emlékekben.²⁹ Elbeszéli ugyanis, hogy Tétény és fia a honfoglalás során a Meszes vidékén talál-koztak a másik irányból győzelmesen előnyomuló Szabolcs-csal és Tassal s midőn viszontlátták egymást, „nagy öröm-mel örültek és lakomat csapva mindegyik dicsérte önmagát a győzelemért”.³⁰ A jelenet akkor nyer értelmet, ha feltesz-szük, hogy Anonymus oly énekekből ismerte meg az ese-ményt, amelyek a hősök ajkára adták tetteik magasztalását.

A hősi énekek magyar szövegéből töredékek sem marad-tak korunkra. Csupán két sort örökített meg éppen a Tétényről szólóból Anonymus latin fordításban: „Omnes loca sibi acquirebant/et nomen bonum accipiebant.”³¹ (Maguknak mind birtokot szereztek / és dicsőséges hírt-nevet nyertek.) Főleg analógiákból következtetve úgy lát-szik, hogy az egyes énekek rövid eseményeket örökítettek meg, tehát nem voltak bonyolult, epizódokkal terhelt köl-

²⁷ Uo.

²⁸ I. m. 310.

²⁹ JAKUBOVICH EMIL: Honfoglalási hősi énekeink előadásfor-májához. MNy XXVII. évf. 1931. 270 skk.

³⁰ SRH I. 64: „unusquisque laudabat se ipsum de sua victoria”. Vö. HORVÁTH: i. m. 17.

³¹ SRH I. 65: „ut dicunt nostri ioculatores” — teszi hozzá.

temények. A tárgynak emlékezetben tartása is megkívánta, hogy a cselekmény jól áttekinthető és könnyen megjegyezhető legyen. Viszont az epizódok hosszabb ciklusokba könnyen voltak összefűzhetőek. Egymáshoz kapcsolásukat megkönnyítette az énekes deklamálás, amely más részről nélkülözhetetlenné tette a gyakran megismétlődő sztereotip fordulatok használatát. Legkönnyebben még a finnek hősi eposza, a *Kalevala* mintájára képzelhetnők el az énekek szerkezeti felépítését.

A magyar társadalom harcos rétege, amely tehát nemcsak a pogány korban, hanem keresztény hitre térése után is igényelte, hogy megismertessék vele az ősök hősi tetteit és ugyanakkor minden álszerénység nélkül elvárta, hogy a megfizetett énekesek az ő hadi tetteiről is szóljanak, amikor az élőszó uralmát az írásos kultúra felváltotta, nem mondott le szokásairól. Addig, amíg a harcra nevelés változatlan szükséglet volt, nem is mondhatott le. A megszokottság, az ízlés tovább élése, hozzá tehetjük: az emberi hiúság is, amelyet azonban évszázados gyakorlat növelt, megkívánta a szokás fenntartását, a külső, megváltozott viszonyokhoz alkalmazását. Amikor az írásbeliség meggyökereződött, s a birtokjog biztosító a király szavát megörökítő oklevél lett, önként felmerülhetett az óhaj, hogy a hősi tetteket az elröppenő szó helyett írás is megörökítse. A magyar okleveles gyakorlat, fokozatos kialakulása korában, mint láttuk, sorra mutatja az igény felmerülését, az ellenkező európai gyakorlat érvényesítésére tett kísérleteket, végül pedig a szóbeli szokás átváltódását az írásbeliség területére. A XIII. sz.-ban már általános kancelláriai gyakorlat eszerint azért magyar sajátosság, mert a középkorban latinul oklevelező népek közül Európában egyedül a magyar őrizte meg keletről magával hozott művelődésének azt az elemét, amely alkalmas volt arra, hogy a fejedelmi énekeseknek a hagyományok fenntartása terén játszott szerepét a királyi kancellária a társadalom igényéhez igazodva átvegye.

Az átvételt szövegek párhuzamba állításával nem tudjuk ugyan igazolni, valószínűsíthetjük azonban azzal, hogy a

kancelláriai leírásoknak a szóbeli fogalmazás költőiségére emlékeztető vonásaira utalunk. Költői sajátosság gyanánt azt említhettük, hogy a gyermek- és ifjúkorral kezdődik a megadományozott életpályájának leírása, mégpedig a királyéval összefonódva, az erények fokozatos megszerzése érzékelteti a pálya emelkedését, végül a stílust ellentétpárok szerint csoportosított kifejezések ékesítik. Mindez úgy fogható fel, hogy élőszóbeli fogalmazás üt át a sztereotip fordulatokon s a latin szöveg magyarnak az átültetése.

III. A XIV. és XV. század fordulójának kancelláriai gyakorlata

Amint a kancelláriai gyakorlat megerősödött, közömbös lett, virul-e tovább a szóbeli hősdicsőítés szokása. Az oklevél jogi ereje megsokszorozta a kancellária elbeszélésének hitelét, az a körülmény pedig, hogy a király maga első személyben szolt a hőstettekről, a leírásnak különös értéket biztosított. Amily magasan állott az uralkodó egy jukulátor felett, annyival kívánatosabb lett az érdekeltek számára, hogy a király, ne pedig regős tegyen bizonytságot kiválóságukról. A XIII. sz.-ban már a kancelláriában, az írásos tevékenységre jellemző módon, írók tollán alakult, fejlődött a dicsőítés szokása. Nagy hasznára a késői történetírásnak, mert ez ily módon gazdag forrásanyaghoz jutott a királyi oklevelek elbeszélő részeiben.

A történeti adatokat, amelyeket az oklevelek narratiója tartalmazott, a magyar tudományos történetírás mindenkör értékesítette. Mint egykorú tudósítások töredékeit, hiteleseknek fogadta el. Az ellenkezőt tenni azért nem talált okot, mert nem volt módja, más bizonyítékok hiányában, szavahihetőségükben kételkedni. A XIII—XV. századi magyar történet eseményeit elbeszélő XIX—XX. századi munkák többé-kevésbé teljesen beolvasztották előadásukba az oklevélnarratiók állításait. Természetesen nem valamennyit, csak azokat, amelyek — a szereplők súlyánál s az elbeszélte epizódok jelentőségénél fogva — méltóknak látszottak a szintézisbe foglalásra. Addig, amíg a hadi és politikai események voltak a történeti kutatás tárgyai, kizárólagosabban, mint később, amidőn a gazdasági és társadalmi jelenségek megismerése lett a történeti érdeklődés ösztönzője. Főleg az Árpád-házi királyok korszakának

máig legrészletesebb feldolgozása, Pauler Gyula műve³² igyekezett — sikerrel — az oklevelek narratíváinak adatait egymással és a krónikák elbeszélésével egyeztetve folyamatos elbeszélésbe feloldani. Mivel Pauler nemcsak a nyomtatásban megjelent okleveleket értékesítette, hanem levéltári kutatásokat is végzett, munkája a XX. sz. legelején ismert anyag teljes értékű feldolgozásának tekinthető. Nem mondható ez már el a XIV. és XV. század hasonló eljárással dolgozó specialistáiról,³³ mivel a középkor második szakaszának forrásanyaga csak részben jelent meg nyomtatásban, a kiadatlan oklevelek összegyűjtésének tervét pedig nem sikerült megvalósítani. Az a kitűnő regeszta-gyűjtemény, amelyben Szentpétery—Borsa számba vették az Árpád-kori királyok okleveleit,³⁴ nemcsak azért fontos, mert a kiadásokat felsorolja, hanem mert a nyomtatásban még meg nem jelent, Pauler óta előkerült okleveleket teljes szövegükben közli 1290-ig. A kiadvány segítségével a XIII. századi királyi kancelláriában dívó szokást nem volna nehéz leírni, s az eredmény meg is érné a ráfordított munkát. Ha mégsem a XIII. századi emlékek számbavételére szántuk el magunkat, elhatározásunkban az a meggondolás vezetett, hogy a XIII. sz. még a kezdetek kora s talán nem mutatja a teljesen kiforrott, megállapodott gyakorlatot. Későbbi periódus, a XIV. század tüzetesebb vizsgálatától ismét az okleveles anyag számbavételének nehézségei tartottak vissza, aminek következtében csak példaképpen kiragadott s ezért önkényesen válogatottnak

³² A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt, I—II. Második kiadás. Athenaeum, Bp. 1899.

³³ PÓR ANTAL—SCHÖNHERR GYULA: Az Anjou ház és örökösei (1301—1439). FRAKNÓI VILMOS: A Hunyadiak és a Jagellók kora (1440—1526). SZILÁGYI SÁNDOR: A magyar nemzet története, III—IV. Athenaeum, Bp. 1895, 1896.

³⁴ Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica*, I—II/1: Szerkesztette SZENTPÉTERY IMRE. II/2—3: Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerkesztette BORSA IVÁN. Akadémia, Akadémiai Kiadó, Bp. 1923—1961.

tűnő oklevelekre lehetne támaszkodnunk.³⁵ Választásunk két okból is a XIV. és XV. sz. fordulójára esett. Az 1387—1410-es évek, tehát kereken negyedszázad valamennyi magyarországi, sőt magyar vonatkozású oklevelét a közelmúltban magunk számba vettük — munkánk eredményét a tudományos körök bírálata alá is bocsátottuk³⁶ — s a korban, forrásanyagával együtt megismerve, otthonosabban érezzük magunkat, mint a magyar múlt bármelyik más periódusában. Megállapításaink így, mivel a teljes forrásanyagra támaszkodnak, meggyőződésünk szerint, szilárdabbaknak tekinthetők, mintha más időszakot ragadtunk volna ki.

A narratiók a Zsigmond trónraléptével (1387) kezdődő korban jobbra általános fogalmazásúak s csak kis részben tartalmazznak konkrét eseményekről megemlékezést. Az előbbieket hangsúlyozzák a megadományozottnak szerencsés és sikertelen hadjáratokban való részvételét, az első években visszapillantásszerűen a Zsigmond elődjének — I. Lajos király (1342—1382), Erzsébet özvegy királyné (†1387), Mária királynő (†1395) —, majd magának a királynak a szolgálatában szerzett érdemeket.³⁷ Ezek s hasonló

³⁵ Ami nem jelenti azt, hogy a kisebb oklevélcsoportok vizsgálata talán nem volna hasznos. Az előnyökről meggyőz az I. Károly király 1330-i havasalföldi hadjáratáról szóló oklevelek narrációs részeinek számbavétele, amelyet GYÖRFFY GYÖRGY végzett el (Adatok a románok XIII. századi történetéhez és a román állam kezdeteihez. Történelmi Szemle VII. évf. 1964. 552 skk.), továbbá KRISTÓ GYULÁNAK a Záh Felicián merényletét tárgyaló oklevelek és a krónika közti egyezést vizsgáló fejtegetése. (Korai levéltári és elbeszélő forrásaink kapcsolatához. Acta universitatis Szegediensis de Attila József nominatae, Acta Historica, XXI. Szeged 1966. 14 skk.)

³⁶ Zsigmondkori Oklevéltár. Összeállította MÁLYUSZ ELEMÉR. I: 1387—1399, II/1: 1400—1406, II/2: 1407—1410. Akadémiai Kiadó, Bp. 1951—1958. Magyar Országos Levéltár kiadványai, II 1, 3—4. (A továbbiakban: Zs. O.)

³⁷ Pl. a Sárói László javára szóló 1387. jún. 22-i oklevélben (OL Dl. 7281): „pro ipsius multiphariis preclaris fidelitatibus ac innumeris laudedignis obsequiis, necnon fidelium servitiorum uberimis meritis ac sincerys et virtuosis conplacentiis per ipsum

általánosságok helyet nyertek mintegy bevezetéképpen oly narratiókban is, amelyek részletekbe menően megtárgyalták a szolgálatoakat.³⁸ A következőkben figyelmen kívül hagyjuk az efféle általános fogalmazású okleveleket, sőt a hasonló jellegű hosszabb-rövidebb részeket sem vesszük számításba. Úgy tekintjük, hogy azok nem tartalmaznak elbeszélő forrásnak tekinthető anyagot a történeti kutatás számára. Tehát az oklevelek narratiójának csak azon részeit vizsgáljuk, amelyek, rendszerint „presertim” szóval kapcsolódva a bevezető frázisokhoz, adatszerűen konkrét tényeket írnak le.

Az elbeszélő részek terjedelmét a kancellária aszerint szabta meg, hogy milyen társadalmi súlya volt a kitüntetésben részesülőnek. A köznemessel röviden végzett, még akkor is, ha ez életét hagyta a harctéren. Efféle megemlékezésre azzal nyílt alkalom, hogy az elesett vitéz halálával ért veszteségért, amely az egész családot érte, valamilyik közeli rokon igényt tartott a kárpótlásra. Ilyen adománylevelet kapott 1396-ban Fedémesi Zobonya Miklós, amiért László nevű fia a moldvai hadjáratban elesett. Az oklevél annak ellenére, hogy az elhunyt az uralkodó familiarisa volt, tartózkodott a dicséretektől s a király harctéri sikereit magasztalva, emlékezett meg a halálesetről.³⁹

condam serenissimis principibus primarie domino Lodouico regi patri ac inclitis dominabus Elisabeth matri dive reminiscentie usque felix exterminium vite eorundem ac tandem Marie dicti regni Hungarie reginis conthorali nostris precaris postremoque nobis domino opitulante regimen et solium dicti regni Hungarie cum ingenti sollempnitate enactis gloriose et adeptis sincero cum affectu et laborioso iugi, strennuo actu, sumpma cum diligentia, cura solerti iuxta nostrum totiusque regni nostri comodum et honoris excelsum incrementum locis et temporibus oportunitis exhibitis et impensis”.

³⁸ WENZEL GUSZTÁV: Stibor vajda. Értekezések a történelmi tudományok köréből, IV. 2. sz. Bp. 1874. 50 (1388. júl. 16.), 54 skk. (1389. aug. 1.), 66 sk. (1392. márc. 7.), 73 skk. (1394. máj. 22.).

³⁹ Zs. O. I. 4233: „pro morte seu necē condam Ladislai dicti Zobonya filii ipsius magistri Nicolai pridem in nostro regio exercitu et personali conflictu contra Stephanum minoris Volachye

Korántsem volt ennyire szűkszávú a kancellária, ellenkezőleg, a fájdalmat szívbe markolóan ecsetelte 1409-ben a Rozgonyi Simon országbíró javára kibocsátott oklevélben. Bár az adományos csak unokatestvér halálát gyászolta, a tündöklő erényekkel ékes, virágzó fiatal élet kimúlását több mint egy évtizeddel az esemény (1396) után oly vesztéségnak tüntette fel, amely hatásával a vigasztalhatatlan főúrnak a sebesülésből felépülését is késleltette.⁴⁰

A nagybirtokos főurak tettei annál hosszabb méltatásban részesültek, minél nagyobb volt hatalmuk és befolyásuk. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ők sem kivétel nélkül. Gyakran országos méltóságok viselőinek is be kel-

seu terre nostre Moldwane vayuodam per nos victoriose et cum votivo triumpho habito et commisso per eiusdem terre Moldwane Volachos in nostris servitiis miserabiliter interempti". 1397. ápr. 4-én Zsigmond így emlékezett vissza: „pro fidelitatibus et fidelibus servitiis magistri Nicolai filii Ladislai dicti Zobonya de Fedemes, sic non minus Ladislai similiter Zobonya dicti filii eiusdem pridem in nostro regio exercitu in terra Molduana miserabiliter interempti" (OL Dl. 102.816, vö. Zs. O. I. 4691), majd 1397. okt. 28-án: „propter necem condam Zobonye filii sui familiaris nostri dilecti et fidelis in Moldwa in nostris et sacre corone regni nostri Hungarie [servitiis] per quosdam emulos et rebelles nostros interempti" (OL Dl. 104.959, vö. Zs. O. I. 5041).

⁴⁰ „quod ipsorum futuris temporibus delet hereditas successiva, quidam frater suus patruelis Iohannes nomine in virtute bellandi ab sue iuventutis flores animositate multa conspicuus inter prelantium congressus aperrimos cecidit flebiliter interemptus, ob cuius casum per multa tandem tempora preter sui corporis lesiones pre magna doloris angustia merito nequivit a suis afflictionibus respirare, cum corde mestissimo sepe cum dolore revolveret de sue genealogie stirpe virum tanta morum venustate virtuosum et in actibus strenuum in flore viventis iuventutis inopinately mortis voragine repente sublatum ex medio mundanorum" (OL Dl. 9598, vö. Zs. O. II. 7134). 1410-ben rövidebben: „fatorum sinistris accessibus partis nostre victoria subacta emulorum potestati, illustres iuvenes Osualdus Laurentii et Iohannes magistri Ladislai memoratorum filii ibidem mortalis debiti pensionem in ore gladii servientis finaliter exolverunt domibus paternis iugis doloris mestitiam relinquendo" (OL Dl. 737, vö. Zs. O. II. 7633).

lett érniök általánosságokkal.⁴¹ Magyarázatul két jelenség is kínálkozik. Egyrészt a kancelláriát időnként sok munkája gátolhatta a hosszadalmas fogalmazásban. Ez lehetett a helyzet a Zsigmond trónraléptét követő hetekben, amidőn párthívei gyorsan be óhajtván rajta hajtani támogatásuk ellenértékét, siettették az uradalmak eladományozásáról szóló oklevelek kiállítását s csakhogy kezükben tarthassák a pecsétetes pergamentet, lemondtak a dicséretekről. Másrészt nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a kancelláriai kiadványoknak csak egy része maradt korunkra, s így feltehető, hogy az örökre elveszett, megsemmisült oklevelek közt lehettek olyanok, amelyek az általánosságban megfogalmazottakkal egyidejűleg kibocsáttatván részletes leírást tartalmaztak.

Annak jellemzésére, hogy mennyire a társadalmi helyzet szabta meg az érdemek leírásának terjedelmét, a Maróti János javára kiadott oklevelekre hivatkozhatunk. Hősünk 1391-ben, amidőn első alkalommal találkozunk vele, csak egyszerű nemes s bár több birtokot nyer adományul, szolgálatainak részletezésére nem kerül sor.⁴² Ezekről először 1392-ben értesülünk. Mint olvassuk, a törökökkel a Szerém megyei Nagyengnél vívott ütközetben Maróti két súlyos sebet kapott, egyik testvére pedig az ellenség fogságába esett.⁴³ A következő év már megkülönböztetett társadalmi fokon mutatja, amennyiben a király közvetlen környezetébe tartozó lovag, mindamelllett a birtokadományt, amelyben részesül, nem kísérik részletező dicséretetek.⁴⁴ Ilyenekkel a kancellária csak a nikápolyi csatát követő évben

⁴¹ Így Szécsi Miklós egykori nádor, valamint Lackfi István, a tényleges nádor 1387. ápr. 14-én, illetőleg 17-én egy-egy váruadalmat egyrészt azokért a szolgálatokért kapnak, amelyeket I. Lajos, sőt Szécsi esetében már I. Károly király, Erzsébet és Mária királynék alatt teljesítettek, s amelyeket Zsigmond a prelátusok és bárók előadásából ismert meg, másrészt az új király iránt tanúsított hűségükért. (Vö. Zs. O. I. 13 és 24.)

⁴² Zs. O. I. 2138.

⁴³ I. m. I. 2605.

⁴⁴ I. m. I. 2854 és 3021

(1397) ruházza fel, de ekkor is meglehetősen szűkszavúan és oly általánosságban, észrevehetően több év eseményeit összevonva, hogy az egyes mozzanatokat nem is tudjuk pontosan szétválasztani: az ország végvidékein a törökök és a szerbek ellen harcolt, Bulgáriában kikémlelte a törököket, vérét ontotta, egy unokatestvérét pedig megölték.⁴⁵ Mivel 1398-ban székely ispán,⁴⁶ 1399-ben macsói bán, tehát az országnagyok közé emelkedett, a nikápolyi csatában játszott szerepét a kancellária a korábbinál bővebben ecseteli. Ez a leírás azonban még mindig nem helyezi Marótit az események központjába. Itt a király áll, és sokkal több szó esik a csata általános vonatkozásairól, mint a bán tetteiről. Az elbeszélés csaknem szó szerint azzal a leírással egyezik, amelyet a kancellária két héttel korábban a Csornai László javára kibocsátott oklevélben örökített meg.⁴⁷ Mivel pedig Csornai tekintélyes nemes volt ugyan, de egyszersmind a Kanizsai család, közelebbről az érsekfőkancellár Kanizsai János szolgálatában állott mint familiaris, a Marótinak jutott leírás megkülönböztetettnek egyáltalán nem mondható. A kancelláriát arra, hogy hangsúlyozottabban kiemlje a bán szolgálatát, az a körülmény sem indította, hogy Maróti, túlmenően Csornainál, egyik testvérének a török harctéren történt elestére hivatkozhatott. Csak 1403-ban engedett tartózkodó magatartásából, miután Maróti, erőteljesen szembeszegülve Nápolyi László híveivel, Zsigmond trónon maradását biztosította, s ezzel koronás urának magasztaló elismerését kiérdemelte.

A nagy terjedelmű oklevél, amelyet most Maróti kézhez kapott, nem érte be az újabb szolgálatok elbeszélésével, hanem a hősnek az életét kezdetektől, a Zsigmond trónra léptét megelőző időtől fogva elbeszélte. A 11 önálló szakasz közül, amennyire a narratio szövegét bonthatjuk, a nagyeni epizód időrendben a negyedik lett. Három olyan kezdeti részlete is volt tehát Maróti működésének, amelyeket csak

⁴⁵ I. m. I. 4654.

⁴⁶ I. m. I. 5155.

⁴⁷ I. m. I. 6090.

azóta talált a kancellária méltánylásra érdemeseknek, amióta az egykori nemes a vezető csoport tagja lett. A teljes életpálya részletes leírásával párhuzamosan az 1397-ben még rendkívül összevontan előadott eseményeket a kancellária szétválasztotta, aminek következtében az időrend megállapítása könnyebb lett számunkra. Megtudjuk azt is, hogyan történt a törökök kikémlése Bulgáriában. A következőképpen: Zsigmond, mialatt seregével Nagynikápolyt ostromolta, értesült, hogy Bajazid szultán seregét Tirnovoban gyülekezteti. Annak megállapítására, hogy mekkora a török haderő, Marótit küldi ki, aki a legpontosabb információkkal tér vissza, miközben egy familiarisa meghal, maga pedig megsebesül. Utána részt vesz a nikápolyi csatában, ahol néhány törököt megöl, igen sok familiarisát s velük testvérét viszont elveszíti.⁴⁸

Az 1397-i rövid jellemzés minden részlete, sajátosság módon, nem olvasható az 1403-i hosszú elbeszélésben. A leglényegesebb, hogy az utóbbi nem szól Marótinak a szerbek elleni harcairól, illetőleg a szerbeknek a déli határvidékre való betöréseiről. Mivel ilyenekről viszont más források megemlékeznek,⁴⁹ a kihagyást a kancellária pontatlanságával magyarázhatjuk. Illetőleg azzal, hogy nem az 1397-i szűkszavú oklevél segítségével fogalmazta meg leírását, hanem merőben új narratiót szerkesztett.

A kancelláriának mintha lett volna a gyakorlatban kialakult mértéke, meddig terjedjen egy országnagyot megillető elbeszélés. Mihelyt ezt a határt elérte, többé visszamenőleg nem bővítgetett, az újabb eseményekről pedig ott kezdett beszámolni, ahol előző nagy összefoglalása véget ért. Maróti esetében 1404-ben változtatás nélkül megismételte az 1403-i oklevél szövegét,⁵⁰ 1405-ben (aug.

⁴⁸ Gyula város oklevéltára (1313—1800). Szerkesztette VERESS ENDRE. Gyula város kiadása. Bp. 1938. 4 skk.

⁴⁹ A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára. 1198—1526. (Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria, XXXIII.) Szerkesztették THALLÓCZY LAJOS és ÁLDÁSY ANTAL. 37 skk.

⁵⁰ Fejér X/4. 294 skk.

29.) ellenben öt pontba csoportosíthatóan megrögzítette Maróti újabb tetteit attól fogva, hogy Zsigmond Nápolyi Lászlóval szemben hatalmon maradt.⁵¹ A felkelő Bebek Imre törekvéseinek meggátlása, Vilmos osztrák herceg békére kényszerítése, Ludányi püspök legyőzése, Osztója bosnyák király lekenyerezése, az Osztójával elégedetlen bosnyák főurak megtörése azok a valóban jelentős tettek, amelyek egyszersmind a magyar történetnek is fontos mozzanatai.⁵²

A király lengyel pártfogoltja, Stibor erdélyi vajda esetében hasonló megfigyeléseket tehetünk. Az ő javára kiadott első királyi oklevelekben ugyanazon esemény megfogalmazását figyelve követhetjük nyomon a leírás terjedelmének növekedését. A legtárgyilagosabb az első megemlékezés (1388), amidőn Stibor udvari lovag és pozsonyi ispán. Eszerint Stibor Mária királynő kiszabadításán fáradozik, de maga is a felkelők fogságába jut: „similiter captus extitit et diutius in eadem captivitate graviter detentus”⁵³ (hasonlóképpen fogságba esett, és hosszabb ideig súlyos körülmények között fogságban tartották). 1389-ben már színesebben: „subdole detentus in eorundem [infidelium] vinculis non sine magnis damnis et corporis sui infirmitate diutius dinoscitur perstitisse”⁵⁴ (ismeretes, hogy hosszabb ideig volt azok [ti. a hűtlenek] bilincseivel megbéklyózva súlyos kárára és egészségének romlására), 1392-ben utalással a fogságnak az emberi méltóságot sértő jellegére: „captus extitit et in captivitate tam diris penis castigatus, quod sua humanitas vix tolerare poterat et sufferre”⁵⁵ (fogságba esett, és fogságában oly szörnyű kínzásokkal gyötörték, hogy emberi természete alig tudta elviselni és kiállni),

⁵¹ I. m. 386 skk.

⁵² 1405. nov. 28-án a kancellária megismétli az aug. 29-i oklevelet, mégpedig a végén teljesebben. Vö. Starine. Na sviet izdaje Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti. XXXVIII. évf. 1939. 260 skk.

⁵³ WENZEL: Stibor vajda. 50. (29. sz.)

⁵⁴ I. m. 55. (35. sz.)

⁵⁵ I. m. 67. (55. sz.)

1394-ben: „per eosdem [infideles] fuit detentus, in huiusmodi captivitate seu vinculis variis turbationibus et angustiis dire gravatus extitit et oppressus”⁵⁶ (azok [ti. a hűtlenek] fogva tartották, s ebben a fogságában, illetve bilincseiben különböző zaklatásokkal és gyötrésekkel kínozták és sanyargatták), 1397-ben, midőn már vajda az események hőse, az öt évvel korábbi leírás ismétlődik, de némi bővítéssel: „subdola fraude ipsorum [infidelium] deceptus extiterat captivatus et eadem captivitate diris penis castigatus, adeo quod sua humanitas vix poterat tolerare”⁵⁷ (álnok cselükkel [ti. a hűtlenek] törbe csalván fogságba ejtették, fogságában szörnyű kínzásokkal gyötörték, úgy hogy emberi természete alig tudta elviselni). A szemelvények bizonyossá teszik, hogy a kancellária egyik alkalommal sem másolt, hanem önállóan fogalmazott. 1397-ben is, amikor egyébként a leírás súlypontja már eltolódott Mária királynő sorsáról a későbbi események, köztük a nikápolyi csata részleteire. Ebből az évből éppen úgy, mint 1406-ból a vajda tetteinek igen részletező leírását olvashatjuk, az utóbbi alkalommal mintegy folytatás gyanánt 1404-től kezdve.⁵⁸ Mindkét összefoglaló leírás terjedelménél fogva is már méltó egy országnagyhoz.

Ha kritikus időkben nagy lélekjelenléttel helyt állva gyorsan az országnagyok közé emelkedett fel valaki, elmaradhatott a szolgálatok felsorolásának fokozatossága. Éppen egy erdélyi vajda, Szántói Lack Jakab (1403–1409) példája tanúsítja ezt. 1403-ban Zsigmond mindössze két évvel korábbra visszaemlékezve tudta első nagy szolgálatát megörökíteni. Mint mondja, az elégedetlenek akkor fogságba vetve őt, a lengyel királyt akarták helyébe behívni, Szántói azonban ügyes érveivel elérte, hogy vetélytársa a felajánlott koronát visszautasította. Következő nagy tettére éppen 1403-ban került sor, amidőn, értesülve az

⁵⁶ I. m. 73. (66. sz.)

⁵⁷ I. m. 98. (90. sz.)

⁵⁸ I. m. 129 skk. (162. sz.)

újabb összeesküvésről, egyetlen kísérővel Csehországba királya után sietett és a készülő akcióról idejében értesítette, a kitört polgárháborúban pedig teljes odaadással szolgálta ügyét. Zsigmond a vajdasággal jutalmazta, a kancellária pedig részletesen megörökítette eredményes szereplését. Erdemeinek lajstroma a békésebb időkben nem növekedett, s így 1406-ban a három év előtti oklevél elbeszélésének változatlan megismétlésére került sor.⁵⁹ Az 1403-i és 1406-i oklevelek fogalmazásának ez a szoros egyezése úgy magyarázható, hogy a vajda bemutatta az előbbit a kancelláriának, amely azután annak alapján állította ki második kiadványát.

A korszak emlékei közül kétségtelenül a legjellegzetesebbek a Garai Miklós javára kibocsátott 1387., 1404., 1406. és 1408. évi oklevelek. Ilyenkké egyrészt terjedelmük, másrészt az adományos személye avatja. A terjedelmet illetőleg: az 1406-i a leghosszabb, amelyről csak tudomásunk van, ahhoz illően, hogy Garai apja nádor s maga is nádor volt, egyszersmind Zsigmond sógora, ugyanakkor hatalmának támasza. Az időrendben első oklevél (1387) Zsigmond trónralépténél végződik, az 1404-i ugyanitt folytatódik. Erzsébet és Mária királynőknek a felkelők általi foglyul ejtéséről, mint a legsúlyosabb következményekkel járó mozzanatról mindkettő szól, azonban oly eltérő fogalmazással, amely kétségtelenné teszi, hogy nem szolgáltak egymásnak mintául. Ellenkező a helyzet az 1404-, 1406-, 1408-i okleveleknél. Nagy terjedelmük eleve valószínűvé teszi, hogy nem újból és újból fogalmazta meg szövegüket a kancellária. Összehasonlítva az egymással teljesen egyező 1404-it és 1406-it az 1408-ival azt találjuk, hogy az utóbbi oklevél helyenként stilárisan összevontabb. Mint amikor a jegyző nem betű szerint másol, hanem elhagyja a feleslegesnek érzett kifejezéseket. A későbbi fogalmazvány rövidebb volta tehát mindenképpen érthető. Jellemzésül egy részletet közlünk.

⁵⁹ OL DI. 8923 és 87746. Vö. Zs. O. II. 2806 és 4373.

Deinde idem famosus vir Nicolaus castra Dyako et Kaswar vocata, que Georgius episcopus et Ladislaus filius Philpe similiter nostri notorii infideles in despectum nostri conservabant, per sua laudabilia certamina ab eorundem manibus eripiens, eosdem Georgium episcopum et Ladislaum filium Philpe abhinc in prescriptum regnum Bozne in exilium relegavit. Cum itaque preterea nos castrum nostrum Gumnech appellatum, quod in potestate prescripti Iohannis bani et Pauli episcopi fratris sui infidelium nostrorum habebatur, cum ipso Nicolao et aliis nostris fidelibus obsedissemus, idem Nicolaus cum suis sequacibus non modicos famulatus nobis cernentibus ibidem exhibuit indefesse.

Majd pedig a híres hős, Miklós, Dyako és Kaswar várát, melyeket cégéres áruló alattvalóink, György püspök és Fülöp fia László, erőszakkal elfoglalva tartottak, tőlük visszanyerte, s áruló alattvalóinkat erejével boszniai számkivetésbe írta. Ugyanebben az időben Gumnech vára ostrománál, melyet említett hűtlen alattvalóink János bán és testvére, Pál püspök, bennünket semmibe véve kezükön tartottak, Miklós nádor nem csekély és dicséretre méltó szolgálatokat tett nekünk.

⁶⁰ HO VII. 435.

⁶¹ Fejér X/4. 665.

Deinde castra Dyako et Kozvar appellata, que Georgius episcopus et Ladislaus filius Philippe similiter nostri infideles violenter conservabant, ab eis reobtinens eosdem nostros infideles in exilium Bosnense potenter affugavit. Iisdem quoque temporibus in obsidione castri Gumnech, quod erga manus dicti Iohannis bani et Pauli episcopi fratris eiusdem nostrorum infidelium in nostri despectum habebatur, idem Nicolaus palatinus non modicos laudabiles nobis exhibuit famulatus.

Majd pedig Dyako és Kozvar várát, amelyeket áruló alattvalóink, György püspök és Fülöp fia László, erőszakkal elfoglalva tartottak, tőlük visszanyerte, s áruló alattvalóinkat erejével boszniai számkivetésbe írta. Ugyanebben az időben Gumnech vára ostrománál, melyet említett hűtlen alattvalóink János bán és testvére, Pál püspök, bennünket semmibe véve kezükön tartottak, Miklós nádor nem csekély és dicséretre méltó szolgálatokat tett nekünk.

A későbbi szöveg tartalmaz viszont, a stiláris összevonások mellett, egy lényeges bővítést. Ez a két Garai testvérnek Zsigmond 1401-i foglyul ejtésekor tanúsított magatartásáról szól.⁶² Tehát egy önálló epizóddal terjedelmesebb a legutolsó ismert fogalmazvány, mint a megelőzők. A stílus szorosabbá fűzése eszerint nem akadályozta, hogy tartalmilag ne bővüljön a szöveg. A kiegészítés, amelynek eredményéül az 1406-i oklevélnek 21 szakaszba osztható narratiója 22 részessé módosult, bizonyára a Garaiak óhajára történt. Mivel a kancelláriának kevesebb munkát jelent, ha megismétli a régi szöveget, valószínűtlen, hogy saját elhatározásából szaporítja gondjait.

A Garai-oklevelek korántsem az egyedüli példák, hogy a későbbi kelt szöveg a részletezőbb. Ugyanezt látjuk Rozgonyi Simon országbíró esetében. Nem egész év választja el a számára kiállított okleveleket (1409. okt. 18., ill. 1410. máj. 29.), a későbbi mégis oly terjedelmes, hogy a benne leírt epizódok száma (12) éppen kétszerese a korábbiiban foglaltakénak. Az elbeszélésbe, amely I. Lajos velencei háborújával (1373) kezdődik és Dobor vár elfoglalásával (1408) végződik, a bővebb szöveg epizódjai oly módon ékelődnek közbe, hogy a 2. a korábbi oklevél első, a 7—9. annak ötödik részlete után következik, míg az utolsó kettő a végére jut. Valójában a változtatás még jelentékenyebb, mert a többi epizód sem teljesen azonos. Ezeknek nem fogalmazása tér el egymásától. A mondatok és szavak egyezése oly teljes, hogy a későbbi szövegnek a korábbitól függése kétségtelen, ugyanakkor ennek elbeszélése általában több részletről szól — pl. a nikápolyi csatát megelőzőleg Orehov vár elfoglalásáról, magának Nikápolynak ostromáról, aknák ásásáról —, bár máshol megint, mint a fiatal Rozgonyi János haláláról megemlékező résznél, a későbbi oklevél a szűkszavúbb.⁶³

Abban a korban, amelyből megfigyeléseinkhez az okleveleket segítségül hívjuk, két kancellária — a nagyobb és a

⁶² I. m. 668 skk.

⁶³ OL Dl. 9598 és 737. Vö. Zs. O. II. 7134 és 7633.

titkos — működött egymás mellett. Az előbbi a főkancellár, az esztergomi érsek vezetése alatt, a másik az uralkodó mellett, állandóan kísérve őt útjain. Mindkettő azonos jellegű munkát végzett, a kormányzás területén mégis más szerepkör és eltérő tekintély jutott számukra osztályrészsül. Nem szorul magyarázatra, hogy a titkos kancellária volt kettőjük közül a fontosabb. Mivel mindkét testület kiállíthatott ugyanazon szereplő javára okleveleket, s mert részletes narratiót egyaránt beiktattak kiadványaikba, viszont ugyanakkor egymástól függetlenül működtek, természetesen látszik, hogy az elbeszélések közti eltérést a fogalmazók különböző testületbe tartozásával magyarázzuk. Ez az első pillanatra logikusnak látszó feltevés tüzetesebb vizsgálatra elfogadhatatlannak bizonyul. A Perényi Imre javára 1405 és 1410 közt kibocsátott oklevelek csoportja ad erre vonatkozólag tájékoztatást és bizonyítékot.

Perényi, aki 1402—1404 között királyi pohárnokmester volt, 1405-től fogva a titkos kancellária élén állott. Az első királyi adománylevelél, amely kitér egyik személyes tetteére, 1403. nov. 5-én, tehát az éppen elcsitult polgárháborút követő napokban kelt, s azt beszéli el, hogy Debrői Istvánt, a felkelők egyik vezérét annak ellenére megfutamította, hogy maga a harc hevében leesett lováról. Az epizódot a titkos kancellária így örökítette meg:

idem magnificus vir eosdem rebelles nostros et emulos viriliter aggrediens ab equo letaliter afflictus vulneribus in terram prostratus, tandem nutu dei relevatus altera vice in prefatos nostros infideles impetum faciens ipsos in fugam convertit⁶⁴

ugyanaz a nagyságos férfiú, bátran megtámadván lázadó és ellenszegülő alattvalóinkat, súlyos sebekkel lováról a földre hullt, ám az Isten segítségével fölemelkedve újból rárohant említett hűtlen alattvalóinkra és megfutamította őket

⁶⁴ A Zichi és Vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitus Zichy de Zich et Vásonkeő. Szerkesztik NAGY IMRE, NAGY IVÁN, VÉGHÉLY DEZSŐ, KAMMERER ERNŐ, LUKSICS PÁL. I—XII. Pest, Bp. 1871—1931. — V. 346. Vö. Zs. O. II. 2716.

Ugyanennek, de nemcsak ennek az eseménynek más epizódokkal összefoglaló képét a nagyobb kancellária rajzolta meg. Előbb 1405. aug. 13-án, majd változatlanul megismételve, 1406. febr. 26-án. Mint Maróti esetében történt, a kancellária most is visszanyúlt korábbi mozzanatokra s azokat — helyes időbeli sorrendben — az 1403. év eseményei elé illesztette. Az érdemek felsorolása Perényinek a nikápolyi csatában (1396) és a Liptó megyei Nagyvár ostromában (1399) részvételével, továbbá az utalással, hogy a szolgálatok az ifjúkorban vették kezdetüket, lett bővebb. Feltűnő és szokatlan módon azonban úgy, hogy a szolgálatok tömegére s az előadás összevont jellegére hivatkozás a narratio közepén, az 1399. és 1403. évi események elbeszélése között kapott helyet.⁶⁵ Egyébként maga a mondat, amelyet a titkos kancelláriától az imént idéztünk, ily formában nyert terjedelmesebb átfogalmazást:

*eundem Stephanum cum suis asseclis et sibi adherentibus in fugam convertit, nonnullis ex eis in ore gladii prostratis et vulneribus letiferis sauciatis, ubi idem Emericus in exercenda sue strenuitatis agilitate inter turmas infidelium preliantium et acerrime dimicantium in vehementi cursu equi sui de eodem fuit prostratus, sed interveniente ei divini remedii auxilio et sue proprie virtutis suffragio subito extitit sublevatus*⁶⁶

Istvánt követőivel és párthíveivel együtt megfutamította, miután néhányat közülük kardélre hányt és halált hozó sebekkel megsebesített; ekkor serény vitézkedése közben Imrét a küzdő és ádázul harcoló ellenség csapatai között sebesen vágatató lováról a földre terítették, de ő a védelmező isten segítségének közbejöttével és saját virtusára támaszkodva gyorsan lóra szállt

Mint titkos kancellár hamarosan, már 1408. máj. 4-én abba a helyzetbe jutott Perényi, hogy újabb kitüntetésben részesült, érdemei pedig terjedelmében tovább bővülő méltatást nyertek. Diplomáciai küldetései, főleg törökor-

⁶⁵ „propter eorum [vulnerum] multiplicatatem singillatim et per singula declarare non valentes subticemus, sed ut saltem aliqua elucescant ex eisdem, infrascripta decrevimus enarrare”

⁶⁶ OL Dl. 7480 és 9129. Vö. Zs. O. II. 4095 és 4489.

szági követjárása megindokolták a kitüntetést. A királyi oklevelet ezúttal is a nagyobb kancellária állította ki. Azzal a lényeges módosítással, hogy elhagyta az utalásokat a nikápolyi csatára és a nagyvári ostromra. Ugyanakkor, amidőn a mentetőző formula logikusan a maga helyére került, az epizódnak lényegében változatlanul maradó leírása stilárisan úgy átalakult, mintha nem is ugyanaz a kancellária fogalmazta volna meg:

viriliter preliaturus in campo opponens nonnullos ex ipsis nostris rebellibus et infidelibus ex forti impulsu sue lancee prosterrens, alios autem in fortitudine sui brachii suo mucrone morti tradens et perimens idem Emericus de Peren in veloci equi sui cursu inter bellatorum pedes in terram prostratus extitisset, sed tamen divini adiutorii remedio interveniente absque alicuius relevaminis aminiculo in virtute sue animositatis et virium suarum potentia suum equum reasscendens viresque viribus addens, multos ex nostris infidelibus inibi interemit⁶⁷

Perényi Imre hősi harcra készen szembeszállt velük a mezőn; lázadó és hűtlen alattvalóink közül néhányat erős lándzsadöfésével terített le, másokat pedig karjának ereje törrel küldött halálba és pusztított el, azután azonban gyorsan száguldó lováról a földre zuhant, a küzdők lába közé, ám az Isten segítségének közbejöttével, minden más támogatás nélkül tüzes virtusával és hatalmas erejével újra lovára szállt és erejét megsokszorozva hűtlen alattvalóink közül sokat ott helyben elpusztított

A feltevést, hogy a nagyobb kancellária saját korábbi oklevelét felhasználva fogalmazott, azért nem tartjuk valószínűnek, mert oly részletekről is megemlékezett, amelyekről korábban nem esett szó. Hivatkozik ugyanis Perényi Péter volt székelyispánra, mint aki támogatást nyújtott a Debrői elleni harchoz, másrészt megjelöli az ütközet helyét, Nagypatak város szomszédságát. Valószínűbbnek látszik, hogy a fogalmazás Perényi elbeszélését követte. Ezt feltételezve is homályos marad azonban előtünk, hogyan kezdhette a kancellária a narratiót a „porro”

⁶⁷ Fejér X/8. 480 skk. Vö. Zs. O. II. 6078.

(továbbá) szóval, mikor ez a kötőszó csak folyamatos elbeszélésben volna helyén.

1408. május 4-én kelt ez az oklevél, júl. 10-én Perényi máris újabb váruradalom birtokosa lett, s ennek megfelelően újabb adománylevelet állíttathatott ki magának. A megbízást a királlyal saját kancelláriájának adatta meg. Éppen ezért, hogy a hitelességet illetőleg soha semmiféle gyanú ne merüljön fel, s vita se keletkezzék, tizenegy előkelő egyházi és világi főúrral megerősíttette pecsétjeik fel függesztésével.⁶⁸ Ennek az oklevélnek a narratívája teljesebb, mint a két hónappal korábbié, amennyiben tartalmazza a nagyvári és a nikápolyi eset leírását. Oly szövegezéssel, amely szembeütően elüt az 1405-i, ill. 1406-ától. Vagyis a titkos kancellária ebben a két pontban újra fogalmazott. Mily gyökeresen másképp, mint 1405-ben a nagyobb kancellária, azt a nagyvári epizód leírásával illusztráljuk. A két elbeszélés, egymás mellé helyezve, így hangzik:

*1405. aug. 13.*⁶⁹

Nam in reoptentione et expugnatione castris Naghwar vocati in comitatu Lyptouiensi habiti a manibus Procopii marchionis Moraue, confiniorum regni nostri temerarii inuasoris idem Emericus tunc pincernarum nostrorum magister, nunc vero secretarius cancellarius noster inter sagittarum et saxorum creberrimos ictus, quos in corpus suum nobis cernentibus intrepide collegit et ferventer grave vulnus in pede sinistro et adeo enorme sustinuit, ex quo pluribus temporibus maxi-

*1408. jul. 10.*⁷⁰

Porro nobis dudum circa castrum nostrum Nagwar nuncupatum in comitatu Lyptouiensi situatum alias per dolositatis astutiam condam Procopii marchionis Morawye a nostris manibus nequiter subreptum et furtive ablatum cum numerosa multitudine gentis nostre duram obsidionem statuentibus ipsum castrum unacum militibus, proceribus et clientibus nostris armis bellicis suffultus undique expugnare cepissemus, memoratus Emericus in sua proceritate multum animosus

⁶⁸ Zs. O. II. 6209.

⁶⁹ OL DI. 7480.

⁷⁰ OL DI. 9431.

ma infirmitate et gravedine
oppressus dies duxit tediosos
premens exinde perpetuam in
corpore suo incurrere seu inci-
dere lesionem.

Ugyanis a Liptó megyei
Nagyvár várának visszafogla-
lásánál és megvívásánál, melyet
Prokop morva őrgróf tartott
hatalmában, ki országunk ha-
tárait vakmerően megtámadta,
Imre, akkor pohárnokmeste-
rünk, most pedig titkos kancel-
lárunk, a nyílveszők és kövek
sűrű hullása közben, melyet
szemünk láttára rettenthetet-
lenül magára vont, bal lábán
szörnyű súlyos és olyan bor-
zasztó sebet kapott, hogy ami-
att hosszú időn át súlyos beteg-
ségtől és kínoktól gyötörve
vonszolta terhes napjait, tit-
kolván, hogy ettől fogva szün-
telen fájdalom lepi meg és
támad rá.

Az eltérés ellenére a titkos kancellária megtartotta az
1408-i oklevél „porro” kötőszavát, változatlanul hagyta
az elbeszélés törzsrészét, szerkezetileg pedig azt a különös
módosítást tette, hogy az időrend felforgatásával a niká-
polyi epizódot a leírás végére helyezte át.

et expers belli dum expugnati-
oni dicti castris viriliter et
strenue insisteret, mox exitu
cuiusdam sagitte per quoddam
genus baliste a dicto castro
in eum dimisse in suo pede
grave vulnus suscepit, ex quo-
quidem vulnere idem Emericus
quodam insanabili morbo tunc
graviter infectus in suo pede
perpetuam inconvalescentiam
percepit.

Továbbá a Liptó megyében
fekvő Nagyvár vára mellett,
melyet különben néhai Prokop
morva őrgróf ravasz cselszövé-
se ragadott hitványul ki ke-
zünkéből és foglalt el titkon,
midőn seregünk népes tömegé-
vel kemény ostromra készül-
tünk, s lovagjainkkal, előkelő-
inkkel és híveinkkel együtt
hadigépeink támogatásával min-
denfelől hozzáláttunk a vár
megvívásához, akkor a ne-
mességében igen bátor és had-
ban jártas Imre, míg hősie-
sen és kitartóan a vár megvívására
tört, hamarosan egy nyíllő-
véstől, melyet a várból egy-
fajta hajítógéppel rálóttek, sú-
lyosan megsebesült a lábán;
sebe miatt akkor valami gyó-
gyíthatatlan betegség súlyosan
megfertőzte és lábán el nem
múló gyógyíthatatlan sérülést
szenvedett.

Változtatása számunkra azért tanulságos, mert azonnal mutatja, hogy a sorrendben következő, ugyanily beosztású 1410. máj. 22-i oklevél egyszerű átvétel. Pedig ezt a nagyobb kancellária bocsátotta ki,⁷¹ s így azt várják, hogy megismétli saját 1408-i oklevelét. Ha még sincs erről szó, a jelenséget szükségképpen úgy kell magyaráznunk, hogy Perényi kívánsága teljesült akkor, amidőn a király a terjedelemre leghosszabb narratiót foglaltatta újból írásba a kancelláriával.

Elismerjük, a szövegek módosulásainak okait kutatva sokszor kellett magyarázatképpen feltevésekhez folyamodnunk. Magunk is érezzük, hogy indokolásaink nem tekinthetők minden esetben kielégítőeknek. Egy tény azonban bizonyos számunkra, s reményünk szerint az olvasó egyetért velünk, hogy mindkét kancellária a maga narratiós szövegét könnyen fogalmazta meg. Ezek a szövegek lehetnek ma számunkra szokatlanok, sőt nehézkesek, a gyakori változtatásokból azonban az látszik, hogy a jegyzők gyorsabban szerkesztették meg egy-egy epizód leírását, mintha hosszabb fáradozással kellett volna régi fogalmazványok rendetlen halmazából előkeresniök a mintaszöveget. Nemcsak a betűk, a szavak egymás mellé róvása, az írás, hanem a magasabb szellemi munkát jelentő fogalmazás is akadálytalanul folyt tehát, mégpedig aligha egyedül a XIV—XV. sz. fordulójára korlátozva. Thuróczy János nagyon találó megjegyzése: „celer et ingeniosus notariorum calamus”⁷² „a jegyzők fürge és találékony tolla” eszerint túlzás nélkül vonatkoztatható általában a történeti elbeszélést mondatokba öntő munkára is.

Eddigi utalásainkból az is eléggé világos, hogy a narratio változatlanul megtartotta a XIII. sz.-ban kialakult laza szerkezetét s továbbra is epizódok füzére maradt. Az epizódokat a jegyzők nem olvastották szerkezeti egységbe,

⁷¹ Zs. O. II. 7599.

⁷² *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini ... cura et studio IOANNIS GEORGII SCHWANDTNERI I—III.* (Vindobonae) 1746—1748. (A továbbiakban: Schwandtner) I. 283.

hanem meghagyták töredékes jellegüket, s mint a gyermeki kéz szokta az építőkövekkal, egymás után helyezgették azokat. Sőt sor kerülhetett felcserélésükre, az időrend megbontására is. Mint a Rozgonyiak esetében 1410-ben. Nem az országbíróról van szó, hanem rokonairól, úm. Jánosról, a sárosi és Istvánról, a bakonyi ispánról. Ugyanazon a napon (máj. 29.), amidőn a család terjedelmesebb privilégiumát megkapta, ők is kértek maguknak kiváltságlevelet. Ez eléggé szokatlan, amennyiben a két Rozgonyi egykori hűtlenségének emlegetésével kezdi, úgy azonban, hogy sietve felsorolja mentségeiket. Ilyenformán: Kanizsai János esztergomi érsek familiárisai voltak 1401-ben, hamar visszatértek Zsigmond hűségére s ezzel másoknak példát nyújtottak, egyébként nehéz is lett volna az ország-lakók egyakarató konföderációjától távortartaniok magukat, végül pedig már régen amnesztiában részesültek, úgy hogy a mostani megemlékezés csak megisméltése a korábbinak. A király tehát, amint azt egyébként hangsúlyozza is, előbb megújítja az amnesztiát s csak azután kezd az érdemek felsorolásához. Őt epizódot mond el az 1403-, 1408-as évekből, egybehangzóan az ugyanazon napon kelt másik oklevéllel, utána azonban azzal a kijelentéssel, hogy visszaemlékezik uralma kezdeti korának eseményeire, rátér Rozgonyi Simonnak és Jánosnak a nikápolyi csatában (1396) játszott szerepére, majd méltatja ott elesett rokonaikat,⁷³ akiknek halála tehát valóban az egész rokonság javára szolgált.

Nemcsak a hosszabb-rövidebb kiegészítések, hanem a narratívák egész megfogalmazása a legérdekeltőbb fél, az adományos kezdeményezése lehetett. A XIII. sz. első felében és két évszázaddal később egyaránt a kitüntetésben részesülő érdeke volt, hogy hősi tettek glóriája fonja körül alakját. Közvetlen bizonyíték nélkül is valószínűsíthető, hogy maga szolgáltatta az életrajzi adatokat a kancelláriának. Végül is, maga tudta a legjobban, milyen veszélyeken

⁷³ Fejér X/2. 748 skk. Vö. Zs. O. II. 7634.

ment keresztül s mily nagy tettek fűzhetőek nevéhez. A kancellária feladata az lehetett, hogy ellenőrizze a fél elbeszélését, a valótlanosságoknak útját állja, a nyilvánvaló túlzásokat pedig lenyesegeesse. Segítségére lehetett a kritikai munkában az uralkodó környezete, a királyi tanács. Itt ugyan a frázisoknál fontosabb dolgokról döntöttek, s arról folyhatott a vita, hogy a kérelmező megkapja-e az óhajtott váruradalmat vagy birtokot, mellékesen azonban napirendre kerülhettek az érdemek is. A narratio gyakori utalása, hogy ezt vagy azt a hőstettet a király maga is látta, érvül felhozott emlékeztetés eredménye lehet. A narratiók történeti forrásértéke úgy volna tehát körvonalazható, hogy az a király környezetében uralkodó közvéleményt rögzítette meg, kétségtelenül jóindulatú elfogultsággal az adományos iránt.

A kancellária, miközben az életsorsokat megörökítette, részben a gyakori utalások és ismétlések eredményéül egyes fontosabb események lefolyását tartósan megörögzítette. A Zsigmond trónraléptét megelőző polgárháború, amelynek folyamán (1386) az idősebb és ifjabb királyné foglyul estek, majd Erzsébet életét veszítette, a nikápolyi csata (1396) vagy Nápolyi László párthíveinek mozgalma (1403) oly sokszor került megemlítésre és részletező leírásra, hogy az elbeszélés kikerekítődött, és a fogalmazványt ismétlődő kifejezések élénkítették. A nagy fontosságú események időnként háttérbe szorították az egyéni életrajzokat. Sorrendben azok kerültek előre, az elbeszélés velük kezdődött, s a megadományozott hőstette befejező mozzanattá mérséklődött. Az elbeszélés azzal, hogy az általánost kiemelte az egyes rovására, közel került a krónikaírói teljesítményhez. S még inkább eltávolodott a kezdeti foktól, amikor intézmény sorsát helyezte elbeszélése központjába. Mint 1408-ban az egri püspökségét. A leírás az 1403-i felkeléssel, Nápolyi László pártjának mozgalmaival kezdődik, Ludányi Tamás, az egri püspök szereplésének kárhooztatásával folytatódik és Zsigmond gondoskodásának hangsúlyozásával fejeződik be. Éles ellentétek rajzolódnak élénk: A püspök a király prezentálására nyerte el a pápától az

egyházmegyét, de hűtlenné válva seregével városokat, mezővárosokat, falvakat fosztott ki és égetett fel, majd oka lett, hogy székhelye, Eger város nagy része is elpusztult. A király személyesen eljött a városba, a püspökség élére conservatort állított, összeszedte az egyház régi jogbiztosító privilégiumait, amelyek birtokokról s azok határaitól, tizedekről, halastavakról, várakról szóltak, valamint az egyházi és világi bíróságoktól származó okleveleket. Ezeket a zsoldosok szétszaggatták, pecsétjeiket széttörték, a király ellenben főkancellárjával Budára felvitette, hogy ott érvényüket megújítsa.⁷⁴

Az esemény nem sablonos, s leírása sem az. Van azonban az elbeszélésnek oly része — a felkelésről szóló bevezetés —, amelyet a kancellária számtalanszor megismételt s amelyet itt is a megszokott szavakkal ír körül. Az elbeszélés bizonyos részeinek ily szinte szó szerinti variálása jól mutatja, milyen volt a kancellária évszázadokon át folytatott fogalmazó munkájának jellege.

A racionális eljárást, hogy a király által kibocsátott oklevél szövegéről oly másolat készüljön, amely bármikor elővehető, a kancellária nem követte. Annak ellenére sem, hogy nyilvánvalóak voltak az előnyök, a fejlődés pedig Európa-szerte a registrumok vezetésére sarkallt. Mivel a magyar kancellária sem térhetett ki az élet követelményei elől, a XIV. sz.-ban időnként megkezdték az oklevélszövegeknek könyvbe másolását, azonban mindegyik alkalommal csakhamar felhagytak a próbálkozással. Zsigmond uralkodásának első felében, mint az eredeti oklevelek hátlapjára írott „R(egestra)ta” jel segítségével megállapítható, 1403-ban, 1405/6-ban és 1410-ben foglalták jegyzékbe a királyi adományleveleket. Az 1403-i szövegek számontartását indokoltta az a sok birtokelkobzás és adományozás tette, amely Nápolyi László pártjának leverését követően az év őszén bekövetkezett. Oly mértékben hatványozódott meg a birtokforgalom, hogy tartani kellett: egy és ugyan-

⁷⁴ Zs. O. II. 6058.

azon falura többen is kieszközölnek adománylevelet. A feljegyzéseket a titkos kancellária eszközölte. Ugyanazon indoklású s pár hét alatt kibocsátott oklevelekről lévén szó, nem másolták le mindegyik oklevél teljes szövegét, hanem megelégedtek a lényeg regesztaszerű megörökítésével. Különleges alkalom indokolván a számbavételt, mihelyt a viszonyok rendeződtek, és az amnesztia a további birtok-elkobzásoknak véget vetett, a registrum vezetésével felhagytak. Mivel 1405 áprilisában Zsigmond, hogy az oklevél-kiállítási díjakból külön jövedelemhez jusson, elrendelte saját, valamint közvetlen elődjei — I. Lajos király, Erzsébet és Mária királynők — okleveleinek bemutatását, s ezek érvényességét jóváhagyásától tette függővé, a nagyobb kancelláriára váró szokatlanul terhes munka indokoltta tette a kiállításra kerülő privilégiumok jegyzékbe foglalását. Amint befejeződött a revízió, registrumról többet évekig nem esett szó, egész 1410 márciusáig. Ekkor, tehát Zsigmond római királlyá választása előtt s így a birodalmi kancelláriai szokásoktól függetlenül, szintén a nagyobb kancellárián egy másik, nyilvánvalóan nagyobb terjedelmű ún. királyi könyv vezetését kezdték meg.⁷⁵

Következetes gyakorlat eszerint nem alakult ki. Az egymást követő próbálkozások, bár rövid ideig tartottak, még sem múltak el hatástalanul. Észrevehetők a narratio formula jellegűvé válásának kezdetei. Nem tűnik el a narratio, azonban az 1403-i felkelés leírásában, valamint az 1405/6-i kancelláriai megerősítés körülményeinek elbeszélésében elszürkül, formulaszerűvé, tárgyiassá változik.⁷⁶ Ez ugyan eltávolodást jelent az évszázados magyar gyakorlattól, de nem szakítást azzal. A terjedelmes narratio lényegében az oklevélszerkesztés eleme marad továbbra is.

Bár a narratio megfogalmazása a jegyzők tudását próbára tevő feladat volt és maradt, megkönnyítette a kancelláriai munkát, hogy mindenkor mód adódott sztereotip sti-

⁷⁵ MÁLYUSZ ELEMÉR: A Thuróczy-krónika és forrásai. Akadémiai Kiadó, Bp. 1967. 130 skk.

⁷⁶ ORTVAY: i. m. 348, 359 skk.

láris elemek alkalmazására. Ugyanaz a hadjárat vagy jelentős esemény több egyéni életsors méltatásához szolgálhatott háttér gyanánt, s ily esetekben felesleges volt mindig újból és újból megfogalmazni a keretet. Az egyszer megrögzített leírást többször is meg lehetett ismételni. Valóban azt találjuk, hogy az egy időben — egy-két éven belül — kiállított oklevelek, amennyiben ugyanarra az eseményre utalnak, egészen hasonló, sőt csaknem azonos fogalmazást mutatnak. Elöljáróban megjegyezhetjük, hogy a Mária királynő és Zsigmond társuralkodói viszonyából adódó egyezés teljesen figyelmen kívül hagyható. Mivel az uralom gyakorlásának módja Zsigmond trónraléptét követően egy ideig tisztázatlan volt, adománylevelet a felek, hogy minden irányban biztosítsák magukat, a királytól és a királynétól egyaránt kértek és kaptak. Mindkét oklevelet ugyanazon a napon ugyanaz a kancellária állította ki. Külön-külön, de — leszámítva az intitulatiót — teljesen azonos szöveggel, ami azért mondható természetesnek, mert a királynak és feleségének kancellárja egyaránt Kanizsai János esztergomi érsek volt.⁷⁷ Ily oklevél-párok kiállításánál körültekintőbb munkát igényelt ugyanazon eseményhez kapcsolódó elbeszélésnek írásba foglalása különböző személyek részére. Ez esetben is azonban az adományozást megindokoló narratio mint keret megisméltoldhetett, vagyis elég volt egyszer megfogalmazni, s csak a neveken változtatni. Egy-egy történeti esemény ily módon többször elisméltelve, valósággal megörökítődött. A kérdés csak az, hogy hol. Vajon a jegyzők emlékezetében? Emellett szólna, hogy az ismétlődő szövegek nem egyeznek egymással betű szerint, holott ha formula került volna másolásra, az alapszöveg változatlanul marad, amint az 1403-i *registrum* esetében számtalanszor megállapítható. A szórend helyenkénti felcserélése vagy *et* kötőszó helyett

⁷⁷ Példaképpen felemlítjük a következő oklevél-párokat: Szécsiek részére 1388. jan. 11-én = Zs. O. I. 387 és 388; Kanizsaiak részére 1388. ápr. 19-én = Uo. 507 és 508; Szécsi Miklós nádor fiai részére 1388. júl. 9-én = Uo. 640 és 641.

-*que* használata annak bizonyosságául volna tehát felfogható, hogy a jegyző a jól ismert mondatot emlékezetből írta le. Rövidebb terjedelmű szöveg esetében ez lehetségesnek látszik és valószínűnek volna mondható. Amilyen a Gomnec vár ostromáról megemlékező rész.

Zsigmond 1387. aug. 12-i, Ruzskainak szóló oklevelében:

presertim in expugnatione castri Gwmnecz nuncupati, ubi idem leonina audacia suffultus nobis cernentibus viriliter pugnando missilium et lapidum iuges ictus de manibus nostrorum infidelium contritionem valde magnam ferventer supportavit⁷⁸

különösen Gomnec vára ostrománál, ahol szemünk előtt oroszlán bátorságával hősiesen küzdvén lelkesen állta a hűtlen alattvalóink kezéből hulló hajítófegyverek és kövek egymást érő találatait, mint valami igen nagy szorongatást.

1387. aug. 13-i, Kernecinek adott adománylevelében:

presertim in expugnatione castri Gwmnech nuncupati, ubi idem leonina audacia suffultus nobis cernentibus viriliter pugnando et missilium ac lapidum iuges ictus de manibus nostrorum infidelium in nostris obsequiis in sue persone lesionem corporalem et dictorum nostrorum infidelium contritionem valde magnam ferventer supportavit⁷⁹

különösen Gomnec vára ostrománál, ahol szemünk előtt oroszlán bátorságával hősiesen küzdvén parancsaink teljesítése közben lelkesen állta a hűtlen alattvalóink kezéből hulló hajítófegyverek és kövek egymást érő találatait személyének testi sérülésére és említett hűtlen alattvalóinktól ért igen nagy szorongatását

1387. szept. 3-án Kanizsaihoz intézett adománylevelében:

presertim in expugnatione castri Gumlech nuncupati, ubi idem leonina audacia suffultus nobis cernentibus viriliter pugnando missilium et lapidum iuges ictus de manibus nostrorum infidelium in nostris obsequiis in sue persone lesionem corporalem et dictorum nostrorum infidelium contritionem valde magnam ferventer supportavit⁸⁰

⁷⁸ OL DI. 71895.

⁷⁹ OL DI. 62537.

⁸⁰ OL DI. 7307.

különösen Gomnec vára ostrománál, ahol szemünk előtt orozslán bátorságával hősiesen küzdvén parancsaink teljesítése közben lelkesen állta a hűtlen alattvalóink kezéből hulló hajítófegyverek és kövek egymást érő találatait, személyének testi sérülésére és említett hűtlen alattvalóinktól ért igen nagy szorongatását

Máriának ugyancsak Ruszkai javára adott adománylevelében némi eltéréssel 1387. dec. 6-án:

presertim in expugnatione castri Gumnech nuncupati, ubi idem leonina audacia suffultus regia maiestate cernente viriliter pugnando et missilium ac lapidum iuges ictus de manibus nostrorum infidelium in nostris obsequiis in sue persone lesionem corporalem et dictorum nostrorum infidelium contritionem valde magnam ferventer supportavit⁸¹

különösen Gomnec vára ostrománál, midőn királyi felségünk szeme előtt orozslán bátorságával hősiesen küzdvén parancsaink teljesítése közben lelkesen állta a hűtlen alattvalóink kezéből hulló hajítófegyverek és kövek egymást érő találatait testi épségének kárára és említett hűtlen alattvalóinktól ért igen nagy szorongatását

Zsigmondnak Szécsi javára kiállított 1388. jan. 11-i oklevelében eltérő fogalmazással:

signanter in expugnatione castri Gomnech vocati, ubi idem sue non parcendo persone pro nostri honoris incremento variis se exponendo periculis, diris sagittarum in fronte et lapidum ictibus in corpore nobis cernentibus graviter extitit vulneratus⁸²

nevezetesen Gomnec vára ostrománál, midőn nem kímélve saját személyét, hogy méltóságunkat gyarapítsa, különféle veszedelmeknek tette ki magát, s homlokán szörnyű nyíltalátoktól, testén kótalátoktól szemünk előtt súlyosan megsebesült

Az 1387-i oklevélrészek értelem szerinti teljes egyezése, ugyanakkor néhány betű szerinti eltérés meg volna magyarázható az emlékezetből való idézéssel. Óvatosságra int azonban, hogy ily következtetést vonjunk le, Zsigmond két közelkorú oklevele 1387. jún. 4-éről és aug. 10-éről, amelyek egyike a Teresztenyei, a másik a Kiskeszői köznemesi

⁸¹ OL DI. 71897.

⁸² Bártfa város levéltára. Priv. D. nr. 31.

család javára szól.⁸³ Mindkét oklevél, csaknem betűhív egyezéssel, ugyanazt az eseménysorozatot beszéli el 1387 júniusáig bezárólag, mégpedig öt szakaszra bonthatóan. Az egyes szakaszokat a következő szavak vezetik be, illetőleg fűzik egymáshoz: *primarie*, *tandem*, *postea*, *penultimoque*, *postremoque* (elsősorban, azután, továbbá, utolsó előtti helyen, végül). Ez a felsorolás logikus és befejezett. Az aug. 10-i oklevél várományosa azonban június után újabb jelét adta kiválóságának, amit nem lehetett hallgatással mellőzni. Hősies viselkedésének színtere éppen az ostromlott Gomnec vár volt, s a kancellária a királyi oklevelet a helyszínen: „*cis castrum Gomnec*” (Gomnec vára előtt), azon melegiben állította ki. Fogalmazványa az aug. 12-én már kész formában jelentkező leírásnak egyes elemeit is tartalmazza: „*et ultimo in expugnatione castrum Gomnech vocati nobis cernentibus viriliter pugnando et lesiones non modicas ac letalia vulnera supportando*” (s utoljára Gomnec vár ostrománál szemünk láttára hősiesen küzdvén, s nem kis sérüléseket és súlyos sebeket kapván). Nem kétséges, hogy a pótlást a kancellária befejezett szöveghez fűzte hozzá, mégpedig úgy, hogy azt teljesen változatlanul hagyta. A kötőszók egyezése ezt világosan bizonyítja. *Penultimoque*, *postremoque* után további szakasz logikusan már nem következhetett s ha mégis következnie kellett, ez csak a kötőszók új elrendezése után lett volna helyén. Erre azonban nem került sor, mert a kancellária az *ultimo* szó hozzáfűzésével megoldhatónak találta a problémát. Az egész szerkesztés alapjául — éppen a következetlenség mutatja — kész szöveg szolgált. Valószínű, hogy ez a szöveg nem a két köznemes érdekében készült. Ők Losonci László és István szörényi bánoknak voltak a familiarisai, hőstetteiket is uraik szolgálatában vitték végbe — innen a felsorolt események egyezése —, s éppen ezért feltehető, hogy a leírás voltaképpen a Losonciak történetének kiszakított része.

⁸³ ORTVAY: i. m. 156 skk., 150 skk.

A két oklevél narratívája ezek szerint írott szöveget ismét meg. Nem formulát, de nem is friss fogalmazványt. A szöveg kettő között álló feljegyzés lehetett. A kancellária jegyzeteket készíthetett egy-egy eseményről, ha szükség volt ennek megemlézésére s az így megfogalmazott szöveget azután ismételten felhasználta, amikor pedig úgy látszott, hogy a történeti mozzanatra többé nem kell figyelmet fordítania, nem törődött többé vele s hagyta elkallódní. Mennyire nem volt szokásos a fogalmazványok megőrzése, tanúsítja Vitéz János leveleinek sorsa. Ivancsi Pál váradi ol-táros, 1451-i megjegyzése szerint, bár hét év sem telt el megírásuk óta, a cédulákra írt fogalmazványoknak már csak egy részét tudta megmenteni, közülük is sokat csakán, szétszaggatva látott viszont, másokat széttaposva a zugokból szedett össze.⁸⁴ Ha egy tekintélyes püspök írásai csak ily kevés megbecsülésben részesültek, elgondolhatjuk, mennyire nem törődtek a kancelláriában az egyszerű jegyzők fogalmazványaival. Ezek csak addig kerülhették el a pusztulást, amíg a bennük leírt eseményekről szükséges volt megemlékezni. Ilyesféle feljegyzés nem maradt korunkra, az expediált oklevelek narratíváiból, a szövegkritika szokásos módján filiációs kapcsolatba illesztve őket, kikövetkeztethetjük azonban sorsukat s megállapíthatjuk jellegüket. Egyedül a napjainkra fennmaradt oklevelek narratívái alapján, tehát figyelmen kívül hagyva a feltételezett fogalmazványokat, joggal tehetjük fel, hogy a kancelláriában a jegyzők folyamatosan szorgoskodtak a fontos események megőrkítésén. Sajnos, nem évkönyvszerűen s a kronológiai meghatározásra nem fordítva figyelmet. Az eseményeket sem teljes egészükben írták le, hanem azoknak mindig csak oly vonatkozásait emelték ki, amelyekre sajátos céljuk, a kitüntetésben részesülők életrajzának megszerkesztése érdekében szükség volt. Napjaink tudományos kútfőkritikájának tág teret hagyva, hogy a töredékek egyez-

⁸⁴ Schwandtner II. 7 skk. Vö. KOMJÁTHY MIKLÓS: Hunyadi kormányzó kancelláriájáról, Levéltári Közlemények XXVII. évf. 1956. 36 skk.

tetése és a részletek összeillesztése körül leleményességéről és rekonstruáló ügyességéről bizonytságot tegyen.

A kancellária fő tevékenysége az események megrögzítése terén azonban változatlanul az életrajzok megszerkesztése maradt. Mivel ennek a munkájának eredménye bekerült a királyi adománylevélbe, amelyet a kitüntetésben részesülő magával vitt, majd saját érdekében ismét felmutatott új uralkodó trónraléptekor vagy általános revízió esetén, hogy megerősíttesse és átírassa, a szöveg fennmaradása biztosítottak volt tekinthető. Éppen mert a legérdekeltőbb felek gondosan vigyáztak okleveleikre, a kancellária még kevésbé tartotta fontosnak, hogy a fogalmazványok rendszeres megőrzésére gondoljon.

A terjedelmes életrajzok fontosságát mutatja, hogy egyedül ezekhez kapcsolódott egy egészen sajátos formulászerű rész, amelyben az uralkodó mintegy mentegetőzik, hogy kitüntetésben részesülő hívének nem minden érdemét említi fel, hanem csak válogatva, mivel a teljes felsorolás egyszerűen lehetetlen. Ilyen sztereotip jellegű mondat nem minden adománylevélben olvasható, hanem túlnyomórészt a főuraknak, országnagyoknak szólókban, ellenben a nemesek javára kibocsátottakban csak elvétve. Mentegetőző dicséret beiktatása régi szokás volt. Első példáját IV. Bélának Szoboszló fia Bogomér részére kibocsátott 1244-i oklevelében találjuk.⁸⁵ Idő tehát bőven volt, hogy a XIV. sz. végéig megállapodott szerkezetű mondat kristályosodjék ki, amelyet a kancellária sablonosan illeszthet fogalmazványába. Ehelyett azt a meglepő jelenséget látjuk, hogy a mentegetőzés nem ölt formulaszerű jelleget, hanem minden alkalommal újra és újra fogalmazták.

Az 1387 és 1410 közötti évekből 27 oly oklevelet találtunk, amelyekben a szolgálatok elbeszélését bevezető mondat előfordul. Ugyanabból az évből különböző személyek részére szóló oklevelek éppen úgy akadnak köztük, mint

⁸⁵ Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I. 792: „de virtutum ipsius insigniis, quarum infinita copia prefulsit, paucissima explicemus”.

ugyanazon szereplők javára különböző évekből kibocsátottak. Sem az időpont, sem a személy azonossága nem volt elég erős ahhoz, hogy két azonos fogalmazványt eredményezzen. Az oklevelek osztályozhatók ugyan s az egyes csoportokon belül megállapítható hasonlóság, két teljesen egyező mondatra azonban nem akadunk. A kancelláriai jegyzők minden alkalommal szemmel látható önállósággal fogalmaztak.

A szóban forgó kifejezést az időrendbe szedett oklevelek a következő változatokban tartották fenn. (Az évszám után az adományban részesülők nevét közöljük, hogy az összevetést megkönnyítsük.)

1387. aug. 6. Kórógyi István: „ex quibus uti de multis paucissima sub quodam epilogo presentibus in memoriam aliorum duximus declaranda”⁸⁶ (elhatároztuk, hogy ezek közül — mintegy a sokból igen keveset — egyfajta kiegészítésképpen jelen iratunkban kinyilvánítunk mások emlékezetére).

1389. aug. 20. Kapolyai János: „quedam tanquam ex multis paucissima sub quodam epilogo presentibus duximus enodanda”⁸⁷ (elhatároztuk, hogy néhányat, mintegy a sokból igen keveset, egyfajta kiegészítésképpen jelen iratunkban kifejtünk).

1390. márc. 20. Kanizsaiak: „ex quibus aliqua tanquam ex multis paucissima sub quodam epilogo presentibus ad eternam rei memoriam duximus enodanda”⁸⁸ (elhatároztuk, hogy ezek közül néhányat — mintegy sokból igen keveset — egyfajta kiegészítésképpen jelen iratunkban a dolog örök emlékezetére kifejtünk).

1395. nov. 5. Marcali Miklós: „quedam tanquam ex multis paucissima sub quodam epilogo presentibus duximus

⁸⁶ ORTVAY: i. m. 148. Vö. Zs. O. I. 171.

⁸⁷ Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum. Ed. ANTONIUS FEKETE NAGY et LADISLAUS MAKKAJ. Études sur l'Europe Centre-Orientale, 29. Bp. 1941. 363. Vö. Zs. O. I. 1126.

⁸⁸ Fejér X/1. 600. Vö. Zs. O. I. 1409.

patescenda⁸⁹ (elhatároztuk, hogy néhányat — mintegy a sokból igen keveset — egyfajta kiegészítésképpen jelen iratunkban feltárunk).

1396. aug. 13. Marcali Miklós: „ex quibus aliqua sub breviliqua presentibus duximus enarranda”⁹⁰ (elhatároztuk, hogy ezek közül néhányat jelen iratunkban röviden elmondunk).

1397. márc. 4. Kanizsaiak: „ad memoriam futurorum quasi ex pluribus exigua et multis paucissima sub quodam epilogo explicemus”⁹¹ (a jövő nemzedékek emlékezetére — mintegy a rengetegből maroknyit és a sokból igen keveset — egyfajta kiegészítésképpen leírunk).

1397. aug. 14. Cillei Herman: „ad memoriam futurorum aliqua sub quodam epilogo presentibus duximus patescenda”⁹² (elhatároztuk, hogy a jövő nemzedékek emlékezetére néhányat egyfajta kiegészítésképpen jelen iratunkban feltárunk).

1397. dec. 8. Stibor: „Que quidem gesta strenua, obsequiosa et virtuosa merita suo modo singillatim exprimere longum esset et presentibus inserere tediosum, ad memoriam tamen futurorum de universalibus ad particularia et de specialibus ad singularia descendendo et multa ad modica succincte restringendo presentis epigramatis serie et tenore duximus aliqua ex eisdem edisserenda compendiose.”⁹³ (Ezeket a hősi tetteket, hűségével és virtusával szerzett érdemeit egyenként megfelelően leírni hosszú lenne, s terhes beilleszteni jelen iratunkba, ám elhatároztuk, hogy a jövő nemzedékek emlékezetére néhányat ezek közül összefoglalóan előadunk jelen rövid iratunk menetében és során, áttérve az általánosságokról a részletekre, különleges tettekről az egyedülállókra, tömören rövidre fogván a hosszú történetet.)

⁸⁹ ORTVAY: i. m. 255. Vö. Zs. O. I. 4140.

⁹⁰ I. m. 264. Vö. Zs. O. I. 4497.

⁹¹ OL DL. 87647. Vö. Zs. O. I. 4656.

⁹² Fejér X/2. 420. Vö. Zs. O. I. 4929.

⁹³ WENZEL: Stibor vajda. 97. Vö. Zs. O. I. 5102.

1397. dec. 8. Kanizsaiak: „Et quamquam huiusmodi ipsorum virtutes et fidelitates, obsequia, merita et complacentias longum foret per omnia singillatim explicare et presentibus inserere tediosum, ad memoriam tamen futurorum multa ad pauca, onerose multitudinis et prolixitatis vitande gratia, restringendo ac longa ad brevia et modica succincte reducendo presentis epigrammatis brevi serie duximus aliqua ex ipsorum factis meritoriis et virtuosis complacentiis summatenus referanda et edisserenda compendiose.”⁹⁴ (S bár ilyesfajta virtusukat és hűségüket, engedelmességüket, érdemeiket és szolgálataikat hosszadalmas lenne egyenként végig leírni, s terhes beilleszteni jelen iratunkba, ám elhatároztuk, hogy a jövő nemzedékek emlékezetére, érdemszerző tetteik és hősi szolgálataik közül néhányat jelen rövid iratunk során kivonatossan ismertetünk és összefoglalva előadunk, úgy hogy a terhes bőbeszédűség és terjengősség elkerülése végett rövidre fogjuk a sok szót és a hosszú történetet rövidre és szűkre tömörítve).

1399. jan. 27. Cillei Herman: „quedam per presentes sub epilugio duximus declaranda”⁹⁵ (elhatároztuk, hogy néhányat elmondunk kiegészítésképp jelen iratunkban).

1401. febr. 17. Kanizsaiak: „pro ipsorum meritoriis obsequiis ac virtuosis sincerisque complacentiis, de quibus quedam brevi stylo in cumulum meritorum laudis et honoris eorumdem duximus presentibus succincte propalanda”⁹⁶ (érdemszerző engedelmességükért és hősi, igaz szolgálataikért, melyek közül néhányat jelen iratunkban tömören néhány szóval előadni dicsőségük és becsületük tetézésére, elhatároztuk).

1405. aug. 13. Perényi Imre: „Crebra denique vulnera . . . quibus sepius et multoties in conspectu nostre maiestatis est affectus, propter eorum multipliciter singillatim et per singula declarare non valentes subticemus, sed ut saltem aliqua elucescant ex eisdem, infrascripta decrevimus enar-

⁹⁴ Fejér X/2. 441 skk. Vö. Zs. O. I. 5101.

⁹⁵ Fejér X/2. 634. Vö. Zs. O. I. 5687.

⁹⁶ Sopron vm. I. 542. Vö. Zs. O. II. 884.

rare.”⁹⁷ (Végül sok sebesülését, amelyeket felségünk szeme előtt sűrűn és gyakran szenvedett el, el is hallgatjuk, mert nagy számuk miatt nem tudjuk egyenként és külön-külön elmondani; hogy azonban legalább néhányra fény derüljön közülük, elhatároztuk, hogy elmondjuk az alábbiakat.)

1405. aug. 29. Maróti János: „ex quibus nonnulla . . . tanquam de multis paucissima presentibus duximus enarrantanda”⁹⁸ (elhatároztuk, hogy ezek közül néhányat — mint egy keveset a sokból — jelen iratunkban elmondunk).

1405. nov. 24. Tari Lőrinc: „licet cuncta memorie laudabilis et perhempnis remunerationisque eximie digna forent, ex eis tamen propter nimie prolixitatis fastidium dumtaxat paucula producentes, in medium duximus futuris presentanda temporibus”⁹⁹ (bár valamennyi tette méltó lenne az örök dicső emlékezetre és nagyszerű jutalomra, elhatároztuk, hogy közülük a túlságos terjengősség elkerülésére csupán néhányat hozunk fel az eljövendő idők elé tárva).

1406. jan. 10. Szántói Lack Jakab és Dávid: „servitia propter sui longam narrationem ad presens seriatim inscribi sunt nimium tediosa, tamen de eius servitiis preclarissimis ea particulariter duximus manifestanda et explicanda”¹⁰⁰ (a szolgálatokat sorjában leírni jelen iratunkban az elbeszélés hosszúsága miatt túlságosan terhes, elhatároztuk azonban, hogy kiemelkedő szolgálatai közül a következőket rész szerint elmondjuk és kifejtjük).

1406. jan. 10. Ozorai Pipo: „et licet premissorum suorum laudabilium obsequiorum et virtuosorum actuum seriem per singula longum et difficile nimis sit declarare, attamen aliqua de ipsius virtuosus gestis tanquam ex multis paucissimum sub brevi epilogo presentibus duximus pate-scenda”¹⁰¹ (s bár említett dícséretes engedelmességének

⁹⁷ OL DI. 7480. Vö. Zs. O. II. 4095.

⁹⁸ Fejér X/4. 386. Vö. Zs. O. II. 4121.

⁹⁹ BÉKEFI REMIG: A pásztói apátság története, 1190—1702. Bp. 1898. 283. Vö. Zs. O. II. 4275.

¹⁰⁰ OL DI. 87746. Vö. Zs. O. II. 4373.

¹⁰¹ Történelmi Tár 1884. 16. Vö. Zs. O. II. 4374.

cselekedeteit és hősiestetteinek sorát egyenként elmondani hosszadalmas és igen nehéz lenne, mégis elhatároztuk, hogy hősiestettei közül néhányat — mintegy igen keveset a sokból — rövid kiegészítés során jelen iratunkban feltárunk).

1406. márc. 29. Stibor: „Que quidem servitia et alia gesta ipsius domini Stiborii ad plenum perstringere longum esset et presentibus propter eorum prolixitatem inserere tediosum, tamen ad posteriorum memoriam de universalibus ad particularia et de specialibus ad singularia descendendo et multa ad pauca reducendo et longa ad brevia et modica succincte restringendo, aliqua de ipsius domini Stiborii factis meritoriis presentibus duximus explicanda.”¹⁰² (Stibor úr ezen szolgálatait és más tetteit hiánytalanul felsorolni hosszú lenne és terjengősségük miatt terhes beilleszteni jelen iratunkba, azonban elhatároztuk, hogy a későbbiek emlékezetére, áttérve az általánosságokról a részletekre és különleges tetteiről az egyedülállókra, a sok szót kevésre fogva, a hosszú történetet rövidre és szűkre szabva, Stibor úr érdemszerző tettei közül néhányat jelen iratunkban kifejtünk.)

1406. aug. 1. Garai Miklós és János: „Que quidem gesta strenua suo modo singillatim exprimere longum esset et presentibus inserere tediosum, ad memoriam tamen futurorum de universalibus ad particularia et de specialibus ad singularia descendendo et multa ad pauca reducendo ac longa ad brevia et modica succincte restringendo presentis epigramatis serie et tenore duximus aliqua ex ipsorum factis meritoriis, gestis quoque militaribus, virtuosus etiam conplacentiis edisserenda compendiose.”¹⁰³ (Bár hosszadalmas lenne ezeket a hősiestetteket egyenként megfelelően előadni és terhes beiktatni jelen iratunkba, azonban elhatároztuk, hogy a jövő nemzedékek emlékezetére jelen rövid iratunk során és szövegében összefoglalóan előadunk néhányat érdemszerző tettei, hadi cselekedetei és hősi szolgálatai közül, áttérve az általánosságokról a részletekre, különle-

¹⁰² WENZEL: Stibor vajda, 129. Vö. Zs. O. II. 4580.

¹⁰³ HO VII. 433. Vö. Zs. O. II. 4899.

ges tetteiről az egyedülállókra, rövidre fogván a sok szót, a hosszú történetet rövidre és szűkre tömörítve.)

1406. nov. 19. Eberhard: „que quamvis in exemplar fideliter obsequentium et [?] perpetue memorie cuncta forent digna, prepediens tamen nimia ipsorum multitudo numerosa tedium ducit singula scripti huius patrocinio dimandare, verum tamen . . . aliqua ex ipsius domini episcopi fidelissimis gestis et digne memorandis abs [. . .] presentis pagine serie describentis calami ymmo in laudem sui nominis iussimus commendanda”¹⁰⁴ (bár ezek a tettei mint példák hűséges követőink számára méltók lennének az örök emlékezetre, rendkívüli számuk azonban akadály, s fárasztóvá teszi, hogy egyenként rábízzuk jelen iratunk oltalmára, elrendeltük azonban, hogy a püspök úr hűséges és emlékezetre méltó tettei közül néhányat az író toll segítségével [?] nevének dicsőségére jelen iratunk szövegébe főlvegyenek).

1407. dec. 7. Ozorai Pipo: „que omnia licet seriatim et singillatim propter sui longam narrationem presentibus inseri tediosum videatur, attamen aliqua ex ipsius fidelibus servitiis et virtuosis gestis succincte brevitatis epilogo presentibus duximus patefacienda”¹⁰⁵ (ámbar az elbeszélés hosszúsága miatt terhesnek tűnik mindezeket sorjában és egyenként jelen iratunkba beilleszteni, elhatároztuk, hogy hűséges szolgálatai és hősi tettei közül néhányat mégis felmutatunk jelen iratunkban egy rövid kiegészítésben).

1407. dec. 9. Garázda Miklós és Szilágyi László: „aliqua sub quadam succincta brevitate presentis scripti pictura testante ad futurorum memoriam duximus patescenda”¹⁰⁶ (elhatároztuk, hogy jelen iratunk szűkszavú tömörségű tanúságával néhány tettét feltárjuk a jövő nemzedékek emlékezetére).

1408. máj. 4. Perényi Imre: „Et quamquam ipsius servitia preclara et acta virtuosa propter sui longam narrationem

¹⁰⁴ Veszprémi püspöki levéltár. Tátika 10 1/2. Vö. Zs. O. II. 5118.

¹⁰⁵ Történelmi Tár 1884. 25. Vö. Zs. O. II. 5832.

¹⁰⁶ Fejér X/4. 609. Vö. Zs. O. II. 5837.

inscribi sint nimium tediosa, tamen de eius servitiis preclarissimis nonnulla peculiariter duximus referenda.”¹⁰⁷ (S bár nagyszerű szolgálatait és hősi tetteit feljegyezni az elbeszélés terjedelme miatt fárasztó lenne, elhatároztuk, hogy kiváló szolgálatai közül néhányat külön előadunk.)

1408. júl. 12. Garai Miklós és János: „Que quidem gesta strenua quamvis seriatim scripti officio parare longum foret tediosumque legentibus per singula demandare, in memoriam tamen futurorum et exemplum perpetuum servande fidelitatis de multis pauca, velut universalia particularibus constringendo presentis scripti serie edisseri iussimus compendiose.”¹⁰⁸ (Bár ezeket a hősi tetteket hosszadalmas lenne sorban megörökíteni, és terhes lenne az olvasó számára egyenkénti leírásuk, a jövő nemzedékek emlékezetére és a hűség örök példájára megparancsoltuk, hogy a sok tett közül néhányat, mintegy összefogván a részletek segítségével az általánosságokat, összefoglalóan ismertessenek a jelen iratban.)

1408. dec. 29. Garázda Miklós és Szilágyi László: „aliqua succincte brevitatis epilogo presentibus duximus patescenda”¹⁰⁹ (elhatároztuk, hogy néhány tettüket tömör rövidségű kiegészítésben jelen iratunkban feltárjuk).

1409. márc. 11. Ezdegei Pál: a) „que propter sui multiplicatam scribere et per singula declarare esset onerosum” (ezeket nagy számuk miatt leírni és egyenként elmondani nehéz lenne); b) „que licet propter sui prolixitatem presentibus seriatim inscribi sint tediosa, aliqua tamen de ipsis preclaris servitiis sub brevi epilogo presentibus duximus patefienda”¹¹⁰ (bár bőségük miatt terhes lenne ezeket a jelen iratban sorjában leírni, elhatároztuk azonban, hogy ragyogó szolgálataik közül néhányat feltárunk jelen iratunkban, egy rövid kiegészítésben).

¹⁰⁷ Fejér X/8. 481. Vö. Zs. O. II. 6078.

¹⁰⁸ Fejér X/4. 662. Vö. Zs. O. II. 6221.

¹⁰⁹ Fejér X/4. 654. Vö. Zs. O. II. 6496.

¹¹⁰ OL Dl. 16132 és Fejér X/4. 722. Vö. Zs. O. II. 6636 és 6635.

1409. okt. 18. és 1410. máj. 29. Rozgonyi Simon, László, János: „si per hystorie seriem sermonum narrationi demandentur ... ista saltem velud pauca de multis verbalis continentie serie iussimus contexenda”¹¹¹ (ha a történetírás rendjében az elbeszélésbe fölvétetnének ... de legalább ezeket a tetteiket — mintegy keveset a sok közül — fölvétettük a tartalom sorába).

1410. máj. 29. Rozgonyi János és István: „que quamvis pro sui copiositate per singula describi nequeant, nonnulla tamen eisdem predigna memorie subsequentis ordine sermonis iussimus exarari”¹¹² (bár ezeket bőségük miatt egyenként nem lehet leírni, néhányat azonban, melyek méltók az emlékezetre, az alább következő elbeszélés során leíratunk).

¹¹¹ OL DL. 9598 és 737. Vö. Zs. O. II. 7134 és 7633.

¹¹² Fejér X/5. 470 skk. Vö. Zs. O. II. 7634.

IV. Kancelláriai jegyzők mint történetírók

Oly töredékes feljegyzések az országos fontosságú eseményekről, amelyeknek ideig-óráig megmaradása a véletlentől függ, a kor magyar államférfiainak és harcosainak inkább hosszabb, mint rövidebb életrajzai készülnek napról napra a kancelláriában. A rutinos munkát megkönnyítő registrumok vezetése nem tud állandósulni, de nincs is reá szükség, mert a fogalmazást a jegyzők nem találják nehéz feladatnak. Az ő mindennapi munkájuk, amint a maguk megszokott módján fogalmazzák az okleveleket, a kancelláriát — minden hiányossága ellenére — évszázadokra a nemzeti történetírás forrásanyagának gyűjtőhelyévé és — bár kezdetleges — rendszerező központjává teszi.

A tény elsősorban negatív vonatkozásban fontos. Azt jelenti ugyanis, hogy nem kolostorokban formálódott a magyarság történeti tudata. Nem a világgal többé-kevésbé idegenül, sőt ellenségesen szemben álló, provinciális kulturális intézményekben, hanem Magyarország szellemi központjában. Ez egyrészt tágabb, az egész országot átfogó, sőt azon túl terjedő látóhatárt biztosított, másrészt mentesített az egyoldalú egyházi felfogás után igazodó értékeléstől. A kancelláriai notariusok, még ha az egyházi rend tagjai voltak is, s pályájuk befejezéséül püspöki méltóságot nyertek el, más légkörben éltek, mint a szerzetesek, ami meghatározta érdeklődésüket, világnézetüket. Világias életmódjuk távol esett az aszketizmustól, az állam sorsát érintő politikai és hadi események jelentőségét pedig teljes mértékben értékelték. A hősi tettek, amelyeknek leírását, oklevélbe foglalását várták tőlük főurak és köznemesek, a világi élet fontosságát bizonyították s annak megbecsüléséhez szoktattak.

A kancelláriai jegyzők munkája az események megörökítésével kétségtelenül gyakorlati célt szolgált. Nem a történeteknek széles távlatú egységes képbe foglalása volt a feladat, s még kevésbé lett ez az eredmény, ily irányba azonban mégis egy lépés megtételét jelentették a töredékes feljegyzések. Az egyéni életrajzok megfogalmazásán kívül tartósabb forrásanyag gyűlt össze a kancelláriában, részint a jegyzők emlékezetében, részint kéziratos feljegyzések formájában. Bizonytalan és kallódó anyag volt ez, részleteiben az örökkévalóságnak szánva, egészében azonban az idő gyorsan romboló szeszélyének kitéve. Az eredetileg is töredékes szerkezetű szövegek, oklevelekbe foglalásuk után, a szélrózsa minden irányába elrepültek, hogy a levelesládák féltve őrzött kincsei legyenek, keletkezési helyükön azonban, registrumok hiányában, előbb-utóbb feledésbe merültek.

Mivel nagyobb időközölből, úgy látszik, soha sem maradt együtt feljegyzés, az anyag nem ösztönzött tömegével csoportosításra, feldolgozásra. Nem akadt jegyző a XIV. és XV. század fordulóján, aki elhatározta volna, hogy összefoglalja az adatokat, az időrend fonalára felfűzi azokat s megörökíti királyának történetét. Pedig volt ily irányban kezdeményezés, mint az I. Lajos királyról egykori kancelláriai jegyzője, Küküllei János által készített életrajz tanúsítja, amelynek első szakaszában az író saját maga által fogalmazott oklevelekre is támaszkodott. Mivel munkájában kifejezetten utal oklevelekre, s mert ezek egyike, elkerülve a pusztulást, fennmaradt korunkra, van bizonyítékunk, hogy nemcsak tartalmilag, hanem stílusban is rokon oklevél és krónika. Azok a királyi adománylevelek, amelyek két zsoldosvezér, Wolfurti Ulrik és Konrád tetteit és szolgálatait örökítették meg, nem ismeretesekek, valószínűleg örökre megsemmisültek. Küküllei hivatkozásából oly büszkeség érződik ki, hogy joggal feltehetjük: részletesen és szép stílussal megfogalmazva örökítették meg a két testvér emlékét.¹¹³ Arról, hogy miben nyilvánultak meg a

¹¹³ Schwandtner I. 186: „Quorum gesta et servitia in privilegiis concessis explanantur.”

stiláris díszek s ugyanakkor az oklevélnarratióból mint lett krónikaszőveg ugyanazon írónak a tolla nyomán, a krónika másik utalása tájékoztat.

I. Lajos hadvezérének, Lackfi István vajdának tetteiről szól itt Küküllei s még azt is megmondja, hogy a részletesebb leírás abban az oklevélben található, amely a Dráva és Mura folyók közt fekvő Sztrigo és Csáktornya várak adományozását tartalmazza.¹¹⁴ A narratio, I. Lajos nápolyi hadjáratának erkölcsi indokait felsorolva, halmozza a szinonimákat, mégpedig könnyedén, a keresettség nyoma nélkül:

*ut seductorum nequicia extirpetur, tyrannorum puniatur crudelitas, perversorum compescatur temeritas, presumptuosorum refrenetur audacia, malorum evellatur perversitas, superbiorum consternetur elatio et elatorum cornua deprimentur*¹¹⁵

hogy az elégedetlenséget szítók gonoszsága kiirtassék, a zsar-nokok kegyetlensége megbüntettessék, az alávalók hitványsága megféléztessék, az elbizakodottak merészsége megzaboláztassék, a gonosztevők alávalósága kigyomláztassék, a gőgösök fennhézájása megaláztassék, a fennhézájók szarva letöressék

A mentegetőző formula, amellyel a legtekintélyesebb országnagyoknak szóló oklevelekben találkozni szoktunk, itt is előfordul, még hozzá alliterációval és annominációval ékesítve:

¹¹⁴ I. m. 182: „sicut hec et alia quamplura gesta sua et servitia etiam privilegio ipsius regis super donatione castrorum Oztrogo et Chakthornya vocatorum inter fluvios Drava et Mura existentium in remunerationem premissorum sibi concessio plenius continentur”. Az oklevél és Küküllei közti egyezést már PODHRADCZKY JÓZSEF észrevette (Chronicon Budense. Budae 1838. 297 skk.), az összefüggés jelentőségét S. STEINHERZ kellőképpen kiemelte (Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung VIII. évf. 1887. 235 skk.), PÓR ANTAL (János küküllei főesperes, Nagy Lajos király történetírója. Századok XXVII. évf. 1893. 6 skk., 104) és DOMANOVSKY SÁNDOR (A Dubnici Krónika. Századok XXXIII. évf. 1899. 347 skk.) pedig beillesztették a magyar történetírás általánosan elfogadott megállapításai közé.

¹¹⁵ OL DI. 4151. Fejér IX/1. 759.

Et licet prolixum esset eadem [servitia] pre multitudine per singula recitare, ut tamen ea, que nec emula lividitas, nec livida emulatio celare posset, per nos non celentur, qui sicut ad vindictam malorum, sic ad laudem bonorum regium dyadema nosseimur divinitus assecuti, servitia ipsius, que presentibus paulo inferius annotentur, exprimi iussimus nominatim.¹¹⁶

És bár nagy számuk miatt hosszadalmas lenne ezeket [a szolgálásokat] egyenként elmondani, mi, akik — mint ismeretes — azért kaptuk Istentől a királyi koronát, hogy a gonoszokat megbüntessük, a derekakat megdicsérjük, nem akarjuk eltitkolni azt, amit sem a féltékeny irigység sem az irigy féltékenység nem titkolhat el, s ezért külön-külön elmondattuk szolgálataikat, amelyek jelen iratunkban alább megemlíttetnek.

A történeteket az oklevél hasonló stílusban írja le. András herceget, aki Aversaban orgyilkosok kezétől nyerte halálát, így jellemzi: „adolescens innocens, agnus immaculatus, deo et sancte ecclesie devotus, hominibus graciosus et placidus ac multis virtutibus refulgens” (ártatlan ifjú, szeplőtlen bárány, Isten és az egyház odaadó híve, kedves az emberek előtt, békés természetű és sok erénnyel ékes), magát az eseményt pedig e szavakkal: „in civitate Aversa, que potius fuisset subversa, extitisset inmolatus et nequiter iugulatus”¹¹⁷ (Aversa városában, bárcsak pusztult volna el előbb, András áldozatul esett, és alávaló módon megölték). Az utóbbi szövegrészletet megismételte Küküllei műve 9. fejezetében a szójátékkal együtt, amely nyilván tetszhetett neki: „in civitate Aversa, que utinam fuisset submersa, extitit iugulatus et interemtus.”¹¹⁸ Az eseményeket, amelyekről az oklevél beszámolt, a krónika nem mind sorolta fel. Nehéz volna magyarázatot találni, miért a mellőzés. A narratio második felét viszont lényegében átvette Küküllei, és éppen itt figyelhetjük meg, mint egyszerűsítette az oklevél stílusát. Éppen mert jellemző, mi maradt ki a krónika szövegéből, mit érzett mint történetíró oda nem tartozónak abból, amit mint jegyző megfogalmazott, nemcsak az egyező mondatokat állítjuk párhuzamba, hanem kiha-

¹¹⁶ Fejér X/1. 756 skk.

¹¹⁷ I. m. 757.

¹¹⁸ Schwandtner I. 179.

gyás nélkül közöljük mind a narratiót, mind a krónika 14. és 15. fejezetét, tájékoztatásul megjegyezve, hogy azokról a harcokról van szó, amelyeket Lackfi Johanna nápolyi királynő férjének, Tarantoi Lajosnak vezérével, Urslingen Werner herceggel, majd magával Tarantoival 1349-ben vívott.

*I. Lajos 1350. okt. 30-i oklevele*¹¹⁹

demum nonnullis diebus transactis idem Stephanus woyuoda prefatum ducem Wernelium cum quingentis armatis societati ipsius ducis Vernelii adiunctis in civitate Corneth captivavit. Post hec cum idem Lodouicus aggregata sibi gentis multitudine apretiate et quampluribus dicti regni nostri Sicilie infidelibus in suam societatem aplicatis confidens in sue gentis multitudine ipsum Stephanum woyuodam cum tota gente sibi adiuncta in contumeliam nostri regii honoris penitus exterminare cupiens et animo desiderans anelanti ante civitatem Neapolitanam in area ad certamen belli prius per ipsum Stephanum woyuodam in contrarium ipsius Lodouici preparata belli certamen commisit, ubi idem Stephanus woyuoda zelo devote fidelitatis armatus volens potius post mortem vivere per fame gloriam, quam tergum hostilitati huiusmodi vertere, se obiecit et ibi sonis bellicis utrimque hostiliter perflatis acerbissime

*Küküllei cap. 14, 15*¹²⁰

Iterum aliquibus diebus transactis idem Stephanus woyuoda ducem Vernerium, capitaneum exercitus Lodowici cum quingentis armatis societati ipsius adiunctis in civitate Cornethii captivavit. Post hec pars eiusdem Lodowici aggregata sibi appretiate gentis multitudine et quampluribus dicti regni Siciliae infidelibus in eius societatem adiunctis ipsum Stephanum waivodam exterminare cupiens, ante civitatem Neapolitanam dispositis aciebus conserto bello et sonis bellicis perflatis aggredi procuravit. Et quamvis longe plures idem Lodowicus de Tarento pro parte sua gentes in suo exercitu haberet et utrinque hostiliter ad invicem prelium commisissent, tamen idem Stephanus waivoda zelo fidelitatis armatus volens potius post mortem vivere per fame gloriam, quam terga hostilitati vertere, victoriam obtinuit optatam. In quo quidem prelio idem Stephanus waivoda quamplures comites, magnates

¹¹⁹ Fejér IX/1. 760 skk.

¹²⁰ Schwandtner I. 181 skk. (A magyar fordítás dr. DÉKÁNY KÁLMÁN fordításának felhasználásával készült.)

preliavit, quod quidem prelium etiam apud Trojanos fortissimos potuisset decentissime commendari. Sed quid plura. Ille siquidem supernus opifex, qui fidelibus dextram prebet et iustis auxilii sui comodum procul ponere non novit, *victoriam* memorato Stephano woyuode ab hostibus *desideratam* digne prebuit reportare, ubi superbi perierunt, fortes et bellicosi corruerunt et infideles, quorum non est numerus, languidi iacuerunt letalis geenne gustantes potum marciscibilem peremitter et in evum. *In quo quidem ingenti prelio* prefatus *Stephanus woyuoda* leonino acinctus robore *quamplures magnates, barones et potiores milites* partis adverse triumphaliter *captivavit*, partem adversam penitus debellando. Deinde idem Stephanus woyuoda solite fidelitatis insistens fervori, *quamplures validissimas ipsius Lodouici expeditiones* multifarie multisque modis *debellavit* et *civitates plurimas expugnavit ac gravia* et horrenda *personarum pericula eidem Lodouico adherentibus irrogavit*, ut certa relatio nobis hec omnia patefecit, *sicque potiores et nobiliores ipsius regni nostri Sicilie magnates et milites ad fidei nostre cultum adduxit* et nostris *servitiis aplicavit*.

Végül pár nap múlva István vajda Corneth városában elfogta az említett Werner herceget a Werner herceghez szegődött ötszáz fegyveressel együtt. Ezután Lajos nagyszámú zsoldos hadat gyűjtött és minthogy

et potiores multos [!] captivavit et communiter sepius quamplures exercitus ipsius Lodouici debellavit, civitates plurimas expugnavit ac gravia homicidia et personarum pericula eidem Lodouico adherentibus irrogavit. Sicque potiores et nobiliores ipsius regni ad fidelitatem regis Hungarie adduxit et ipsius servitio applicuit.

Ismét néhány nap múlva István vajda Cornechium városában elfogta Lajos seregének kapitányát, Werner herceget a hozzá szegődött ötszáz fegyveressel együtt. Ezután Lajos pártja nagyszámú zsoldos hadat

említett országunkból, Szicília-ból, is nagyszámú áruló csatlakozott hozzá, hadinépeinek nagy tömegében bizva arra vágyott, sóvárgó lélekkel arra áhított, hogy az egész hozzá szegődött hadinéppel királyi méltóságunk sérelmére István vajdát végleg kiúzi. Nápoly városa előtt csatába bocsátkozott egy mezőn, melyet István vajda előzőleg Lajossal szemben kiszemelt a küzdelemre. Az odaadó és lelkes hűségétől megerősített István vajda szembe szállt vele, mert inkább akart a hírnév dicsfényétől környezve hősi halála után is halhatatlan maradni, mintsem egy ilyen ellenség előtt megfutamodni. Mindkét fél megfúvatta a harci trombitákat, s István vajda keményen küzdött. Ez a küzdelem még a bátor trójaiaknál is megérdemelt dicséretet kapott volna. Nincs szükség több szóra. Ama legnagyobb teremtmő, aki a hűségeseknek segítő jobbát nyújtja és támogatását nem tudja megtagadni az igazaktól, megadta az említett István vajdának az óhajtott, méltó győzelmet az ellenségen. A gőgösök elhulltak, a bátrak és a harcot kedvelők elesetek, az árulók, kiknek száma végtelen, félholtan heverték, mindörökkön-örökre megízlelvén a halált hozó gyehenna keserű italát. A hatalmas csatában az említett István vajda orosz-lánerejével az ellenséges pártból igen sok főurat, bárót és előkelő lovagot diadalmasan foglyul ejtett, az ellenséges pártot teljesen legyőzte. Majd pedig István vajda, szokott lángoló

gyűjtött és minthogy a mondott Szicília országából is mind több áruló csatlakozott hozzája, ki akarta úzni magát István vajdát. Seregét, Nápoly városa mellett állította fel, majd útközetre határozván el magát, megfúvatta a harci trombitákat s támadást vezényelt. Bár Tarentói Lajosnak sokkal nagyobb volt a serege, és mind a két oldalon elkeseredéssel kezdték meg a harcot egymás ellen, mégis az erős hűségétől is lelkesített István vajda vívta ki az óhajtott győzelmet, mert inkább akart a hírnév dicsfényétől környezve hősi halála után is halhatatlan maradni, mintsem az ellenség előtt megfutamodni. A csatában több grófort, főurat és sok nemeset foglyul ejtett István vajda, és különben is igen gyakran leverte Lajosnak seregeit, nagyon sok várost elfoglalt és a Lajos pártjához tartozók között iszonyú öldökléseket vitt végbe s híveit veszélybe döntötte. Így aztán az ország tekintélyesebb és előkelőbb embereit Magyarország királyának hűségére térítette és szolgálatába szegődtette.

hűségében Lajos sok, igen erős seregét különféle utakon-módokon leverte, nagyon sok várost elfoglalt és a Lajos pártjához tartozók közül sokat súlyos és borzasztó veszélybe döntött, amint ezt szavahihető beszámolóiból megtudtuk. Így aztán országunk, Szicília, tekintélyesebb és előkelőbb főurait és lovagjait hűségünkre térítette és szolgálatunkba szegődtette.

Küküllői próbálkozása I. Lajos tetszésével találkozott s kegyének megnyilvánulását nyerte el. Feltehetőleg kezdetől fogva számított a király elismerésére, s éppen ez a remény ösztönözte munkára. Zsigmond, úgy látszik, nem árult el hasonló várakozást. Ő, mint politikai akciói, olaszországi, aragóniai, angliai útjai is mutatják, európai távlatokban gondolkozott és oly tervért, hogy életpályáját egy író magyarországi határok közé szorítsa, éppen nem lelkesedett. Magyar kancelláriai jegyzői biztatást tehát nem kaptak tőle, annál inkább olasz referendáriusa, az idősebb Pier Paulo Vergerio, aki *De gestis Sigismundi regis Pannoniae* című munkájának megírásával eleget is tett óhajának.¹²¹ Pedig bizonyára akad oly magyar kancelláriai jegyző, aki folyamatosan elbeszéli itthoni tetteit, ha erre ösztönzést nyer. Csakhogy a magyar főurak a kancelláriától saját élettörténetük magasztaló írásba foglalását kívánták s ha ezt megkapták, több és további feladat megoldására nem tartottak igényt. Író és mecénás-olvasó kölcsönhatása eredményéül a kancellária munkája nem emelkedett a töredékes életrajzokon felül. Ezek ugyan időnként oly részletesek, hogy a Kanizsaiak 1387–1396. évi történetét elbeszélő rész öt nyomtatott oldalnyi,¹²² s a Tallóci Matkó bán élete 1427–1437 közé eső szakaszát leíró oklevél még

¹²¹ HUSZTI JÓZSEF: Pier Paolo Vergerio s a magyar humanizmus kezdete, Filológiai Közöny I. évf. 1955. 528.

¹²² Sopron vm. I. 542–48.

nagyobb terjedelmű,¹²³ de tárgyuknál fogva még a legnagyobb elfogultsággal sem tekinthetők egységes magyar történet önálló fejezeteinek. Csak oly töredékeknek, amelyek egy szélesebb látókörű író számára forrásanyagul szolgálhatnak.

Ily íróra sokáig, Zsigmond halála (1437) után éppen egy fél évszázadig kellett várni. Fellépését két eseménysorozat tette az 1480-as években szükségessé. Egyrészt a királyi család és híveinek érdeke kívánta, hogy az új nemzeti dinasztia megalapítójának, Hunyadi János kormányzónak, a legendás hírű hadvezérnek harcai közismertek legyenek, másrészt a művelteknek a magyarság honfoglalás előtti története iránti érdeklődése keresett kielégülést. Az egyik nagybíró, Drágyi Tamás perszonális, a király köznemesi származású diplomatája és a törvényhozásban munkatársa találta meg a feladat elvégzéséhez az írot protonotarius, Thuróczy János személyében.

Thuróczy krónikája felfogásában, szerkezetében, írói módszerében egyaránt az előző magyar történeti feldolgozásokat folytatta, amit az is mutat, hogy ezek XIV. századi változatát minden módosítás nélkül, teljes egészében átvette munkájába. Az oklevélnarratiók erős hatását tanúsítja, hogy ilyeneket nagy mértékben értékesített. Olyannyira, hogy egész fejezeteket reájuk támaszkodva írt meg. Eljárása ugyan kezdetleges, mesélő-anekdotázó, de éppen mert ily hajlama ellenére tett okleveleket elbeszélése alapjává, válik világossá az évszázados kancelláriai fogalmazó munka jelentősége. Határozottan látszik, mennyire nem volt az elmellőzhető s mily erővel tört magának utat a szóbeli hagyomány mellé.

Példaképpen az 1395. év eseményeit tárgyaló fejezeten mutatjuk be, hogyan alakult át az oklevélstílus a krónikaíró tollán, másrészt mily mértékben szabta meg az éppen felhasznált oklevél, hogy egyáltalán mely eseményekről emlékezzék meg a krónika. Az oklevél, amely két példányban is — egyező tartalommal — korunkra maradt, a

¹²³ OL DL. 44167.

Kanizsai János esztergomi érsek és főkancellár, valamint testvérei: Miklós tárnokmester, István ajtónállómester javára 1397-ben és 1401-ben kibocsátott adománylevél.¹²⁴ Bár a Thuróczy által forrásul felhasznált rész az országos események közül csak azokat említi, amelyekben a Kanizsaiaknak részük volt, éppen a család katonai és politikai súlyánál fogva jelentős mozzanatokról esik benne szó. Közelebbről a havasalföldi hadjáratról és Kisnikápoly elfoglalásáról, továbbá a Mária királyné halálát követően fellépő lengyel trónigény elhárításáról.

A krónika bevezető szavai, amelyek az időmegjelölést tartalmazzák, Thuróczy önálló meghatározása, de tévesek: „Post haec rex Sigismundus sexto sui regiminis anno gentibus Transalpinis arma intulit.” (Ezután Zsigmond király uralkodásának hatodik évében a havasalföldi népek ellen fordította fegyverét.) Mivel a narratiók soha nem említenek évszámot, a krónikairó számára biztos támaszul egyedül a kezében levő oklevélnek a dátuma szolgálhatott és pedig terminus ante quem gyanánt. Annak meghatározására azután, hogy pontosan melyik évre tehető az esemény, az írónak, az egész eseménysor szétbontása után, kombinálgatva kellett kísérletet tennie. Ez azonban ritkán járt eredménnyel. Thuróczy nem is találta el a helyes időpontot. Nem 1392-ben, hanem 1395-ben zajlott le ugyanis a havasalföldi hadjárat.¹²⁵ Magáról a háborúról az oklevél kevés érdemleges részletet tartalmaz: A király — Moldvából hazatérve — hadjáratot vezet Havasalföldre, itt az erős román és török seregeket megfutamítja, Kisnikápolyt ostrommal elfoglalja és saját várnagyai őrizetére bízta. Ezeket a tényeket a narratióstílusra jellemző bőbeszédűséggel sorolja fel az oklevél, nyomában pedig Thuróczy

¹²⁴ Fejér X/2. 441 skk., Sopron vm. idézett hely.

¹²⁵ ALFONS HUBER: Die Gefangennehmung der Königinnen Elisabeth und Maria von Ungarn und die Kämpfe König Sigismunds gegen die neapolitanische Partei und die übrigen Reichsfeinde in den Jahren 1386—1395. Archiv für österreichische Geschichte LXVI. évf. 1885. 547.

még terjengősebben, kiszínezve és a hadi élet tipikus részleteivel felékesítve:

*Zsigmond, 1401. febr. 17.*¹²⁶

*Thuróczy, Pars IV, cap. VI.*¹²⁷

Preterea his laudabiliter . . . iam finitis et solidatis post ingressum nostrum ad regnum Hungarie factum instaurato per nos et preassumto exercitu in partes Transalpinas, ubi Olahorum et Turcorum nobis in regnis nostris obesse satagentium et insidiantium valida agmina versabantur. . . ingressum facientes ipsos Olahos et Turcos cum ipsorum precursoribus et capitaneis in fugam convertentes minus castrum Nikapolis nuncupatum in dictis partibus Transalpinis situatum erga manus ipsorum habitum expugnando et cum maxima cruoris effusione fidelium nostrorum . . . obtinuimus et nostrorum castellanorum manibus prorsus duximus applicandum et reliquendum.

Haec gens suis non contenta potentiis, ut se defenderet, validam Turcorum conduxerat manum. Dum igitur regales copiae Alpibus transitis illius terrae ad plana descenderunt, aciebusque ordinatis ac signis bellicis collatis uterque hostis manu uti vellent, mox Turci pariter et Volachi radiantium armorum, quibus regalis tegebatur expeditio, fulgore territi tutrici se fugae commiserunt. Regius vero exercitus, quodum potuit, illos persecutus est. Cadebant Turci et Volachi ad dextram et ad sinistram et cadentibus multo plures additi fuissent, nisi regalium militum equi vasto pondere armorum ipsis insidentium depressi fugientibus pares in cursu fieri valuissent et nox superveniens illis tutiorem Danubii transitum non praebuisset. Rex igitur Sigismundus contrariis fugatis copiis castrum minus Nikapol ardua cinxit obsidione. Tutabantur tunc illud Turci simul et Volachi, crebriusque de muris erumpentes regio in exercitu tumultus non modicos edebant. Rex autem bellicis machinis adiunctis castrum idem in magna sui parte praecipiti dedit ruinae et expugnavit et eiusdem defensoribus aliis interfectis,

¹²⁶ Sopron vm. I. 544 skk.

¹²⁷ Schwandtner I. 219. A magyar fordítás GERÉB LÁSZLÓ munkája.

aliis captivatis illud Hungarico
commendavit praesidio. Tan-
dem genti partium earundem
iugo obedientiae imposito cum
triumpho felix venit in Hunga-
riam.

Ezen kívül miután ezt ...
dicsőségesen bevégeztük és biz-
tosítottuk, Magyarországra ér-
keztünk után egy általunk szer-
vezett és gyűjtött sereggel be-
törtünk a havasalföldi tájakra,
ahol az oláhok és törökök erős
csapatai vonultak, azon igye-
kezték és fondorkodván, hogy
országainkban nehézségeket
okozzanak nekünk. Az oláhokat
és törököket vezetőikkel és
kapitányaikkal együtt meg-
futamítván a havasalföldi terü-
leten fekvő és kezükön levő
Kisnikápoly várát megvíván
... híveink nagy véraldozatával
elfoglaltuk és várnagyaink ke-
zére bíztuk és hagytuk.

Ez a nemzetség nem bízott a
maga erejében, védelmére erős
török sereget hívott segítségül.
Mikor tehát a királyi csapatok
átkeltek a hegyeken és leszáll-
tak ama föld síkságára, a két
ellenséges sereg, elrendezvén
hadsorait, zászlóit egymás ellen
fordítva bírotra kelt. A törökök
és a valahok megrémültek a
királyi sereg fényes fegyvereitől
és futásban kerestek menedéket.
A királyi sereg pedig üldözte
őket, amennyire csak tudta.
Jobbra-balra hullottak a törö-
kök és a valahok; és még sokkal
többen hullottak volna el, ha a
király vitézeinek lovát nem
nyomja a rajtuk ülők súlyos
fegyverzete és lépést tarthattak
volna a futókkal: így ezek a
következő éjszaka átkeltek a
Dunán és biztonságba jutottak.
Miután Zsigmond király meg-
szalasztotta az ellenséges csa-
patokat, Kisnikápoly várát vet-
te kemény ostrom alá. A várát
akkor törökök és valahok véd-
ték, a falak közül gyakran ki-
rohantak, és nagy zavart kel-
tettek a királyi seregben. A
király pedig hadi gépeket hozat-
tott, a vár nagy részét rommá
lőtte és elfoglalta; a védők egy
része elesett, más rész fogságba
került, a várát magyar őrség
szállta meg. Ama vidék lakos-
ságát végül így engedelmességre
kényszerítve, diadallal és sze-
rencsében megtért Magyar-
országra.

A krónika leírása annyira közhelyszerű, hogy bármelyik háborúra alkalmazható volna. Mert ugyan melyikre nem illene, hogy az ellenség ijedtében azonnal megszalad, sokan elesnek soraiból, s még nagyobb volna vesztesége, ha az üldözők bele nem fáradnának követésébe, a beálló éj pedig nem könnyítené meg a menekülést. Az egész hadjárat egyetlen napos csatába van összesűrítve, mintha a Duna a közelben folyna, nem pedig Havasalföld déli határát alkotná, ahová napokig, talán több hétig tartó küzdelem után jutott el a magyar sereg. Az olvasó minél nagyobb győzelemről akart hallani, várakozásának kielégítése érdekében a krónikairó ezt nyújtotta tehát neki, hallgatva a veszteségekről, noha ezekről az oklevél, hogy indokolja az adományt, bőven és ismételten szólt. Elhagyta továbbá Thuróczy a narratiónak a Kanizsaiak személyes érdemeit dicsőítő részeit. Azt a leírást, hogy Kanizsai Miklós a hadjáratban azért nem vett részt, mert éppen Zsigmond megbízásából a francia királynál és Itáliában járt követségben, viszont fegyvereseit — saját bandériumával együtt — Kanizsai István vezette hadba. Ezeknek a személyes vonatkozásoknak mellőzése után csak az események váza nyert értékesítést a krónikában, amelynek itt mindössze néhány adata alkalmas a felhasználásra. Ha ugyanis mai, egyéb forrásokból rendelkezésünkre álló adatokból leszűrhető ismereteink alapján állítjuk össze a hadjárat lefolyását, a kép egyaránt különbözik attól, amely az oklevél narratíójából bontakozik ki, de attól is, amely Thuróczy krónikája segítségével rajzolható meg.

Amily magától értetődően egyszerű az oklevél és Thuróczy szerint a románok és a törökök együttműködése a magyarok ellen, éppen annyira bonyolult volt az a valóságban: Bajazid szultán 1394-ben elűzte Mircea havasalföldi fejedelmet, helyébe Vlád bojárt ültette vajdának s elfoglalva Kisnikápolyt, abban török őrseget hagyott, mire Mircea Zsigmondnál keresve védelmet, 1395. márc. 7-én Brassóban esküvel megerősített kötelezettséget vállalt, hogy a magyar sereget a hadjárat alkalmával minden erejével támogatja. A hadi vállalat célja volt tehát visszasegí-

teni a trónra Mirceát s őt mint szövetségest felhasználni a török ellen. A hadjáratot Zsigmond nemcsak politikailag, hanem katonailag is igyekezett előkészíteni. 1395. februárt—márciust Magyarországnak a Havasalfölddel szomszédos határvidékén töltötte, 1395. ápr. 6-án pedig megbízottját elküldötte a Losonci István és Bebek Ferenc főurak vezetése alatt álló sereghez felülvizsgálni és ellenőrizni, vajon a pénzen felfogadott minden nehéz lovas mellett van-e két-két gyakorlott íjász is.¹²⁸ Maga Zsigmond júl. 6-án, átlépve a román határt, a havasalföldi Kimpolungon volt, aug. 24-én pedig a Duna menti Orsován ismét magyar területen. Eszerint hadjárata hét hétig tartott, s ezalatt végigvonult az egész Havasalföldön, majd a Duna mentén tért haza. Kisnikápolyt elfoglalta s mert Mirceát visszasegítette trónjára, célját elérte. Vlád azonban a magyar sereget, amidőn már hazafelé tartott, még mindig nyugtalanította, annak jeléül, hogy teljesen nem sikerült őt megtörni.¹²⁹

A fejezet második része az elsőnél annak ellenére szűkszavúbb, hogy az oklevélnarratióból hiányzó magyarázatot tartalmaz a lengyel király családi kapcsolatáról. Ez az értesülés azonban, amelyet egyébként Thuróczy Küküllei János munkájából merít,¹³⁰ nem volt alkalmas a részletező kiszínezésre. Ugyancsak nélkülözte az országhatárnak a lengyelek előli lezárása azokat az elemeket, amelyek esemény sor elbeszélésére ösztökélhették volna a krónikaírókat. Mindezek eredményeképpen az oklevélnarratio jóval terjedelmesebb, mint Thuróczy elbeszélése.

¹²⁸ Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Von FRANZ ZIMMERMANN, CARL WERNER und GEORG MÜLLER. III. Hermannstadt 1902. 149.

¹²⁹ HUBER: i. m. 544 skk. PÓR—SCHÖNHERR: i. m. 423 skk., Zs. O. I. 4038, 4064. N. JORGA: Geschichte des osmanischen Reiches, I. Gotha 1908. 276 skk.

¹³⁰ Schwandtner I. 197.

Denique medio tempore et interim, dum hec fierent et agerentur, inclita princeps domina Maria regina felicitis remissis condam conthoralis nostra precara domino celi imperante rebus est exemta humanis Varadinique telluris gremio summo cum decore extitit commendata, annotato domino Iohanne archiepiscopo pro tuitione regni nostri per nos in nostri absentia protunc deputato ibidem adherente et cuncta exequiis incumbentia regalibus insignite moderante et peragente ac his expeditis versus Cassoviam ad confinia regni nostri, per que Wladizlaus rex Polonie regnum nostrum occupaturus moliebatur subintrare, idem dominus Iohannes archiepiscopus cum nonnullis aliis fidelibus subditis nostris sibi associatis cum plerisque suis armigeris gentibus obviam ipsius Wladizlai regis protinus progrediens et viam ingrediendi sibi et suorum armatorum cetui prorsus precludens et vetans omnes tumultus et errores, insultus et cuncta iurgia, qui et que pretextu obitus ipsius reginalis et absentiam nostre maiestatum intra ambitum et in confiniis regni nostri emergi, suboriri et contingere potuissent, sua peritia interveniente sano dogmate extinxit, sopivit et sedavit, pretaxata quoque regna nostra condigno moderamine

Nondum tamen redierat, cum regina Maria, gravi praevenia aegritudine, regnum pariter et vitam liquit. Nec illius obitus regi Sigismundo parum curae peperit. Nam rex Polonorum Ladislaus defunctae reginae sororem uterinam, Advigam denominatam matrimonialis foederis grato in contubernio habebat. Ipsam igitur coniugem suam sceptro mortuae sororis potiri ratus, contra regem Sigismundum exercitum copiosum movit. Et nisi pater reverendissimus dominus Iohannes de Canysa archiepiscopus Strigoniensis multo armatorum coetu regni confinia munivisset, ambitiosus princeps absente rege Sigismundo regimen eius non minus turbare potuisset.

¹³¹ Sopron vm. I. 546.

¹³² Schwandtner I. 219.

prefulciendo sub pacis debita
tranquilitate indemniter et il-
lese pro nostra reservavit
maiestate.

Végül ezalatt, a közbeeső időben, amíg mindez történt és lezajlott, a boldog emlékezetű dicső uralkodó, Mária királynő, drága hajdani hitvesünk az ég urának akaratából elhagyta az emberi világot és Váradon nagy tisztességgel a föld ölébe temettetett. Az említett János érsek úr, akire távollétünk idejére az ország védelmét bíztuk, ott jelen volt, jelesen irányított és elintézt mindent, ami egy királyi temetéshez tartozik; ezt elrendezvén János érsek hozzá csatlakozott több hű alattvalónkkal, nagyrészt saját fegyvereseivel, útra kelt Kassa felé, országunk határához, ahol Ulászló lengyel király betörni készült, hogy országunkat elfoglalja. Előjük vonulván elzárta előtte és fegyveres csapata előtt az utat; minden zendülést és tévelygést, támadást és vizályt, ami a királynői felség halála és felségünk távolléte miatt országunk határain belül és környékén keletkezhetett, támadhatott és előfordulhatott volna, bölcsességére támaszkodva józan döntésével elhárított, megnyugtatót és lecsillapított, említett országainkat pedig megfelelő irányítással megerősítvén a szükséges nyugodalmas békében kár és veszteség nélkül felségünk számára megőrizte.

Még vissza sem érkezett azonban, midőn Mária királynő súlyos betegség következtében eltávozott az uralomból és az életből. Elhunyt nem kis gond oka lett Zsigmond számára. Ulászló lengyel királynak ugyanis Hedvig, az elhunyt királynő húga volt hites felesége. Ez abban a hiszemben, hogy megszerezheti felesége számára elhunyt néniének a jogarát, nagy sereget indított el Zsigmond ellen. S ha a főtisztelendő atya, Kanizsai János esztergomi érsek úr erős csapatával nem erősítette volna meg az ország határait, Zsigmondnak távollétében nem kis zűrzavart okozhatott volna országában a nagyratörő fejedelem.

A magyar tudományos történetírás az események rekonstruálásakor, nem ismerve fel a krónika függését az oklevéltől, egymást kiegészítő és megerősítő kapcsolatot látott a két forrás között. A H. Cardauns által 1876-ban kiadott rövid krónikával megismerkedve meggyőződött ugyan, hogy nincs ok kétségbe vonni a német kútfő előadását, amely szerint Mária Buda közelében a Vértes hegységben vadászat közben leesve lováról halt meg,¹³³ s így Thuróczy-nak a királynő megbetegedésére hivatkozása szóvirág, az időpontot illetőleg azonban a krónika szavahihetőségében nemcsak nem kételkedett, hanem oly magyarázatot igyekezett találni, amely alkalmas a krónikás elbeszélésének igazolására. Kétségbe vonta tehát a királynő halálának a lengyel Długosz által feljegyzett napját, 1395. máj. 17-ét és az eseményt jún. 27-ére tette, azzal érvelve, hogy májusban Zsigmond még Budán tartózkodott, el sem indult havasalföldi hadjáratára, Thuróczy tehát csak a későbbi időpontra vonatkoztatva mondhatta, hogy a király távollétében következett be a haláleset, a temetés és a lengyel betörés megakadályozása.¹³⁴ A feltevést, sőt meggyőződést, hogy Thuróczy előadására fenntartás nélkül lehet építeni, szétrombolta annak a ténynek a figyelembevételével, hogy Ragusában már 1395. máj. 22-én ismeretes volt Mária halála, mivel a város akkor a gyászünnepe felől rendelkezett.¹³⁵ Thuróczy kikapcsolása után Długosz híradása és az 1401-i oklevélnarratio nemcsak egymással, hanem a korunkra fennmaradt oklevelek adataival is összeegyeztethetők. Egybehangzó tanúságtételük szerint Zsigmond, 1395 eleji moldvai háborúja után és ugyanazon évi havas-

¹³³ Chronik über Sigmund König von Ungarn. Forschungen zur deutschen Geschichte XVI. évf. 1876. 344.

¹³⁴ KARÁCSONYI JÁNOS: Mária királyné halála napja. Századok XLI. évf. 1907. 461 skk. HÓMAN BÁLINT—SZEKFI GYULA: Magyar történet, III. Bp. é. n. 197 skk.

¹³⁵ J. SKRZYPEK: Południowo-wschodnia polityka Polski od koronacji Jagielly do smierci Jadwigi i bitwy nad Worską (1386—1393). Archiwum Towarzystwa Naukowego we Lwowie, Wydział II, XXI. 1938. 88.

alföldi hadjárata előtt, Budán tartózkodott az év májusában. Közel három hónap telt el tehát a két háború között, amennyiben a király Moldvából hazatérőben márc. 25-én Kolozsváron, Havasalföld határának átlépése előtt pedig június 21-én Brassóban volt,¹³⁶ míg közben ápr. második felében és májusban Budán állított ki okleveleket.¹³⁷ Jelen lehetett tehát felesége váradi temetésén, amint részt is vett azon. Az a Püspöki falu ugyanis, ahol jún. 5-én tartózkodott,¹³⁸ a Várad melletti Püspökivel azonos, ahová éppen a temetési menettel jutott el. Az időrend tisztázása után az oklevélnarratio adatai ellenmondás nélkül fűzhetők egymáshoz: Zsigmond a királyné holttestét Váradra kíséri, ott az érsek végzi el a szertartást, utána a király az érseket helyettesének nevezi ki, maga pedig tovább folytatja útját Brassó felé, hogy megkezdje tervezett hadjáratát. Mindez a két háború között („medio tempore”) történik. A havasalföldi események, pontosabban Zsigmondnak július—augusztusi távolléte alatt („interim, dum hec fierent et agentur”) simítja el Kanizsai a lengyel viszályt, bár korántsem annyira a saját erejéből, mint a javára szóló oklevél egyoldalú magasztalása alapján gondolnók. Van ugyanis arról értesülésünk, hogy a nádor, Ilsvai Leusták táborba szállt a lengyel határ közelében, Lőcsén.¹³⁹

Thuróczy előadása ezek szerint pontatlanabb, és félreértésre inkább alkalmat adó, mint forrásáé. Ettől csak azért akart eltérni, hogy gördülékenyebb legyen elbeszélése, akár az időpontot írta azonban körül, akár a királyné elhunytát, a valóságot mindkét esetben elhibázta. Az irodalmi formába öntés tehát önkéntelenül a hitelesség rovására történt. Ily kockázat vállalása azért sem esett nehezebére a krónikaírónak, mert a stilárisnál lényegesebb dolgokban szintén gátlás nélkül tudott szembehelyezkedni a valósággal. Ennek feltárásánál és megismertetésénél leplezetlenül

¹³⁶ Zs. O. I. 3896, 4025.

¹³⁷ Zs. O. I. 3920—98.

¹³⁸ Zs. O. I. 4004.

¹³⁹ Zichy-család okmánytára. (Vö. a 64. jegyzettel.) IV.603.

fontosabb volt számára, hogy ura, a király szolgálatával kora politikai törekvéseit győzelemre segítse.

Példákat, amelyekkel állításunk helyessége igazolható, a XIV. és XV. sz. fordulójáról is idézhetnénk, mivel azonban ezek nem elég szemléletesek, későbbi időből ragadunk ki két esetet.

Az első az oklevélszöveg jelentéktelen változtatásának látszik. V. László király azon 1453. febr. 1-i okleveléről van szó, amellyel trónralépte alkalmával a kormányzóságtól megváló Hunyadi Jánost abban a kitüntetésben részesítette, hogy címerét, amely csőrében aranygyűrűt tartó hollót ábrázolt, kibővítette egy ágaskodó oroszlánnal. A krónika és az oklevél egymás mellé helyezett szövegei, egyetlen pont kivételével, egyeznek:

1453. febr. 1.¹⁴⁰

pro armis seu nobilitatis insigniis... corvum in campo flaveo seu celestino... depictum ac formam anuli aurei in ore gestantem habuit... nos... superaddimus... leonem integrum coloris rubri in campo albo sursum erectum... in altero anteriori pede veluti manu quadam auream coronam tenentem vel quasi offerentem

címere, vagyis nemességének jelvénye egy holló volt, melyet kék, vagyis egyszínű mezőben ábrázoltak, s szájában aranygyűrűt tart... mi ezt kiegészítettük... egy fehér mezőben ágaskodó vörös színű egészalakos oroszlánnal... amely az egyik mellső mancsában, mintegy kézben, arany koronát tart vagy mintegy felajánl

Thuróczy, Pars IV, cap. 51.¹⁴¹

Armorum quoque insigniis, puta corvo gestamine annuli de colore flavo in clypeo depicto, quae ipse dominus comes usque tunc gestaverat, alia clara insignia, rubeum scilicet leonem coronam unguibus rapere volentem albo in scuto descriptum superaddidit.

Címerének jelvényeihez, tudniillik a kék színű pajzsra festett gyűrűt hordó hollóhoz, melyet a gróf úr addig viselt, más dicső jelvényeket adott hozzá, mégpedig egy fehér pajzson levő vörös oroszlánt, mely karmával egy koronát akar elragadni.

¹⁴⁰ GEORGIUS FEJÉR: Genus, incunabula et virtus Ioannis Corvini de Hunyadi regni Hungariae gubernatoris, argumentis criticis illustrata. Budae 1844. 177 skk.

¹⁴¹ Schwandtner I. 266 skk.

Amíg tehát az oroszlán a király szerint egyik első lábában aranykoronát tart vagy mintegy felajánl, Thuróczy szerint a koronát karmaival meg akarja ragadni. Az eltérés kétségtelenül szándékos. Félreértésről már csak azért sem lehet szó, mert V. László folytatólag maga úgy értelmezte oklevélében a címerbővítést, hogy az oroszlán azt jelképezi, amint Hunyadi a királyi korona jogait fáradozásával és verejtékes munkájával kiragadva a bitorlók kezéből és hűségesen megőrizve, a királynak felajánlotta és visszaadta, magát az uralkodót pedig a jogok feletti uralomba szerencsésen visszavezette.¹⁴² A lojális hűség, másrészt az uralkodói kegy szimbóluma a krónikáiró felfogása szerint már nem illik az ő korához. Megváltoztatva tehát a magyarázatot, a címerképnek új értelmezést ad: a kormányzó és családja igényét jelzi az uralomra, amivel Hunyadi életműve Mátyás királtságának előzményévé lesz.

Második példánk lényegesebb kérdésről szól. Arról tájékoztat, hogy mi volt a krónikáiró felfogása korának fejleményéről, a rendiségnek a fejedelmi abszolutizmusba áthajlásáról. Mint hű protonotarius, Thuróczy teljes szívvel helyeselte királya törekvéseit: megtartva a rendi önkormányzat külsőségeit, biztosítani akarta korlátlan érvényesülését. Krónikáiró elődei módjára a legalkalmasabbnak azt a megoldást találta, hogy a múltban megvalósultnak, már érvényesülőnek tünteti fel, ami még csak a jövő célkitűzése. Egy Zsigmond-kori nevezetes országgyűlési decretum, az 1435-i második törvény szövegének átfogalmazásával, értelmének az ellenkezőre változtatásával oldotta meg feladatát. Bizonyára azért is fordult figyelme éppen feléje, mert a részletes narratio alkalmas volt a folyamatos elbe-

¹⁴² FEJÉR: Genus, incunabula. 178 skk.: „quod autem additum est, leonem ipsum altero suorum anteriorum pede coronam auream tenere et conferre aperte designat, quod comes Iohannes supradictus corone nostre iura et possessionem eorumdem suis laboribus suisque sudoribus ab impugnantium manibus erepta et fideliter conservata devota promptitudine maiestati nostre obtulit et restituit suaque precipue assistentia nos ad eorum regimen feliciter introduxit”.

széléssé feloldásra. Az egyezés annyira szembeűnő a decretum bevezetése és Thuróczynak „Quomodo rex Sigismundus primum in regem, tandem in imperatorem Romanorum feliciter extiterit coronatus” című fejezete között, hogy bővebb magyarázatra nincs is szükség, és elegendő figyelmünket az eltérésekre összpontosítani.

1435. II. decretum¹⁴³

Inter cuncta... cum nos pro imperialis fastigii honore... post... prime corone regie Romane Aquisgrani susceptionem... principibus electoribus nobis consulentibus in partes Lombardie descendendo in civitate Mediolani secundam coronam regiam Romani imperii recepimus et demum in urbem Romanam profecti fuissimus infulasque nostras imperiales de manibus sanctissimi domini nostri domini Eugenii pape quarti cum debita solennitate suscepissimus et... partibus Italie et Germanie perlustratis rebusque tam sancte Romane ecclesie quam nostris imperialibus nobis interim occurrentibus votive dispositis... in... regnum nostrum Ungarie... presentia nostra regali viduatum iniuriisque et damnificationibus potentialibus in suo statu et sue pacis et quietis amoenitate disturbatum regressi in hac civitate nostra Pisoniensi... residentiam fecissemus et... prelati videlicet et baronibus eiusdem regni nostri ad nostram maiestatem confluentibus...

Thuróczy, Pars IV, cap. 23.¹⁴⁴

Inter hæc rex Sigismundus partibus Tusciae et Lombardiae perlustratis in civitate Mediolanensi secunda Romani regiminis corona, cum primam ante hæc in Aquisgrano suscepisset, per principes et electores eiusdem dignitatis extitit coronatus. Deinde continuato itinere Romanam venit ad urbem, ubi sacrarum imperialis fastus infularum honore veneranda tanti principis canities per sanctissimum in Christo patrem dominum Eugenium papam IV ingenti cum solennitate laudabiliter extitit adornata. Propter quod ipse rex Sigismundus iam non solum rex aut imperator, sed rex et imperator a suis vocari dignatus est. Reversus post hæc per Italiam et Germaniam et rebus tam Romanæ ecclesie, quam suis sibi occurrentibus discretionis moderamine ad votum compositis venit in Hungariam, quæ suam propter absentiam multis iniuriis undique lacessita et in suæ quietis statu gravibus affecta erat procerum discordiis. Figens igitur in civitate Pisoniensi

¹⁴³ Corpus iuris Hungarici. Magyar Törvénytár 1000—1895. Szerkeszti MÁRKUS DEZSÓ. I. Bp. 1899. 252 skk.

¹⁴⁴ Schwandtner I. 235 skk.

de eorumdem prelatorum et baronum nostrorum, nec non nobilium regni nostri totum corpus eiusdem regni cum plena facultate absentium representantium unanimes voto, consilio, deliberatione et consensu pro quieto... statu... regnicolarum... constitutiones statuta et leges in perpetuum duraturas et inviolabiliter observandas disposuimus, decrevimus et duximus ordinandas, declarandas et firmandas.

Mindezek közben ... midőn a magas császári méltóságért... az első, a római királyi korona Aachenban történt elnyerése ... után ... a választófejedelmek tanácsára Lombardia vidékére leereszkedvén Milano városában a római birodalom második királyi koronáját átvettük és végül Rómába utaztunk és császári fejékeinket szentséges urunk, IV. Jenő pápa úr kezéből illő ünnepélyességgel elnyertük és ... Itália és Germánia tájait bejárván s mind a római szentegyház, mind pedig saját császárságunk közben felmerült ügyeit kívánságunk szerint elrendezvén ... országunkba, Magyarországra, amelynek állapotát, gyönyörű békéjét és nyugalmát, királyi jelenlétünk hiányában jogtalanságok és erőszakos kártevések zavarták meg, visszatértünk és itt, városunkban, Pozsonyban... megszálltunk és ... miután országunk főpapjai és bárói fel-

residentiam et ad illum regni sui Hungariae principibus et proceribus, quasi totum regnum repraesentantibus pro visenda nova domini ipsorum dignitate confluentibus omnem impetum et turbinem discordiarum, quibus regnum suum sua regali absentia viduatum et interim agitatum extitit, sagaciter complanavit et insuper pro evellendis radicibus amplioribus regnicolarum discordiis, proque pace illorum stabilienda novas in regno constitutiones novasque leges sui privilegii patrocínio mediante perpetuo servandas statuit et roboravit.

Közben Zsigmond király bejárta Toszkána és Lombardia tájait. Milano városában a római birodalom második koronájával megkoronázták e méltóság választófejedelmei, miután az első már korábban, Aachenban elnyerte. Azután folytatván útját Róma városába érkezett, ahol e nagy fejedelem tiszteletreméltó ősz haját IV. Jenő pápa úr, a Krisztusban szentséges atya óriási ünnepélyességgel dicsőségesen feldíszítette a császári méltóság szent fejékeivel. Ezért Zsigmond király méltó volt arra, hogy alattvalói ne királynak vagy császárnak, hanem királynak és császárnak nevezzék. Visszatérvén ezután Itálián és Germánián keresztül és mind a római egyház, mind pedig a saját közben felmerült ügyeit bölcs irányítással kívánsága szerint elrendezvén, Magyarországra érkezett, amelyet távollétében mindenfelé sok törvénytelenység háborgatott és békés

ségünk elé gyűltek ... főpapjaink, báróink, továbbá országunk nemeseinek, akik a távollévők felhatalmazása alapján az ország egész testét képviselik, egyhangú kívánságára, tanácsára, elhatározásával és egyetértésével ... az országlakók ... békés ... állapotának érdekében ... elhatároztuk, eltökéltük és jónak láttuk, hogy rendeleteket, statutumokat és törvényeket hozunk, nyilvánítunk ki és erősítünk meg, melyek örökre érvényesek lesznek és melyeket hiánytalanul meg kell tartani.

állapotát az előkelők súlyos viszályai nyugtalanították. Pozsony városát jelölte ki székhelyéül. Miután elé gyűltek országának, Magyarországnak főurai és előkelői, kik mintegy az egész országot képviselték, hogy lássák uruk új méltóságát, bölcsen lecsöndesített minden vihart és minden viszály okozta zűrzavart, amely időközben felkavarta királyi jelenlététől megfosztott országát. Sőt, hogy az országlakók közti súlyosabb viszályokat gyökerestül kiirtsa, s hogy megszilárdítsa közöttük a békét, országában új rendeleteket és új törvényeket hozott, s hogy ezeket örökre megtartsák, kiváltságlevelével megerősítette.

A különbség megértéséhez magyarázatul előre kell bocsátanunk, hogy az 1435-i országgyűlés, amelyen a decretum kiadásra került, mérföldkő a magyar rendiség történetében.¹⁴⁵ Nagy fontosságú igazságszolgáltatási és hadügyi reformokat öntött formába, mégpedig igen alapos előkészítés után, amennyiben Zsigmond elgondolásait javaslatok gyanánt 1433-ban oly utasítással küldötte haza Sienából, ahol akkor éppen tartózkodott, hogy a megyék tárgyalják meg azokat, követeiket lássák el megfelelő felhatalmazással, az országgyűlés pedig a széles tömegek állásfoglalásának ismeretében tanácskozzék és határozzon. A decretum tehát a király kezdeményezésének, az országgyűlés döntésének és a rendi érdekek körültekintő figyelembevételének az eredménye. Ennek megfelelően bevezetésében kiemeli, hogy meghozatalában a prelátusokon és bárókon kívül a valamennyi megyéből összehívott nemesek

¹⁴⁵ A továbbiakban MÁLYUSZ ELEMÉR: A Thuróczy-krónika és forrásai (Akadémiai Kiadó, Bp. 1967) előadását ismétljük (172 skk.).

is részt vettek, akik az ország egész testét képviselik az ott-hon maradottaktól nyert teljes felhatalmazás alapján. Amíg tehát a korábbi írásos emlékek a regnum képviselőinek a prelátusokat és bárókat nevezték, most nem is velük együtt, hanem egyedül a követeik által képviselt nemesek tűnnek fel ilyenek gyanánt. Annak a rendi fejlődésnek a bizonyosságául, amelynek lényege a köznemességnek az állam sorsát intéző tényezők közé lépése és az országgyűlések tartásának rendszeressé válása.

A rendi képviseleti rendszer fő vonalait Magyarországon először megfogalmazó decretum szavai alkalmasak voltak, szinte önként kínálkoztak, hogy a kor eseményeit megörökítő elbeszélésbe beleolvadjanak. Ehelyett a krónika a prelátusokat meg sem említi, az ország képviselőinek pedig egyedül a bárókat és az előkelőket mondja. A prelátusok kihagyása a hatalom gyakorlói közül összefüggésben állhat Mátyás államegyházi törekvésével,¹⁴⁶ amely az egyház politikai befolyásának korlátozását, vezetőinek egyszerű nagybirtokosokká süllyesztését is jelentette. A megyei követek országgyűlési szereplésének elhallgatása nem hasonló jelenség, nem a köznemesség társadalmi súlyának tagadása. Thuróczy nem fordult el a köznemességtől, amelyből származott s amelynek felemelése, az államéletben nagyobb szerephez juttatása érdekében Mátyás a reformintézkedések sorozatát hozta meg éppen a krónika megírása idejében. Thuróczy, mint munkája több szakasza alapján megállapítható, a köznemeseket helyenként „proceres”-nek is nevezte s ezzel — a század közepén az előkelőkre, tehát a nemesek felett, de a bárók alatt álló rétegre alkalmazott — kifejezéssel felemelte őket a társadalmi ranglétrán. Nem egyszerűen előkelőbb címmel ruházva fel a köznemességet, hanem mintegy a hatalom oly állandó birtokosának tekintve, amely nem egyedül országgyűlésen, tehát időnként és ideiglenesen érvényesíti befolyását. A leglényegesebb, hogy

¹⁴⁶ KARDOS TIBOR: A huszita mozgalmak és Hunyadi Mátyás szerepe a magyar nemzeti egyház kialakításában. Századok LXXXIV. évf. 1950. 121 skk.

mind a bárók, mind a köznemesek 1435-i országgyűlési szereplését a krónika passzívnak tünteti fel. Elhallgatja a decretum szavait, hogy Zsigmond intézkedéseit az országgyűlés óhajára, tanácsára közös megbeszéléssel és hozzájárulásával hozta meg s ehelyett úgy adja elő, hogy az uralkodó privilégiumszerűen bocsátotta ki rendelkezéseit. Az országgyűlés az ő beállításában azért jött össze, hogy a királyt új — római császári — méltóságában üdvözölje. Annál aktívabb szerinte az uralkodó. A törvényeket és constitutiókat, amelyeknek új — tehát reform — jellegét ismételten hangsúlyozza, ő hozza meg, ő adja ki.

Thuróczy Zsigmondnak ugyanazt a szerepet juttatja, mint amely Mátyásé volt az 1486-i nagy törvénykönyv kibocsátásánál a valóságban. Ez szintén a jogszolgáltatás reformját hangsúlyozza, azonban fontos társadalmi reformokat is tartalmaz. Elkészülését a krónikairó kezdettől fogva figyelemmel kísérhette. Az 1486-i decretum semmit sem árul el Mátyás uralkodásának abszolutizmusba áthajló jellegéről. Elítéli az „absoluta potentia”-t, hangsúlyozza a reformoknak országgyűlésen, a prelátusok, bárók, előkelők és a megyei nemesi követek részvételével való meghozatalát, nem mellőzi el a reájuk, mint az egész ország képviselőire való utalást, sőt — túlmenően az 1435-i decretumon — úgy tünteti fel, mintha a király a rendekkel egyezkedés során állapotodott volna meg. A decretum szavai alapján a rendek befolyásának nem csökkenésére, hanem erősödésére kellene következtetnünk. A kifejezések azonban kulisszák, amelyeket egy kiváló uralkodói képességekkel rendelkező fejedelem állított fel, hogy a rendek hiúságának hízelegve, a cél érdekében a könyörtelen valóságot elleplezze. Éppen ezt a valóságot segít megismerni Thuróczy, amidőn szándéka ellenére felfedi — az 1435-i szöveg átalakításával — egyrészt királyának a hatalom gyakorlásáról vallott fel fogását, másrészt azt, hogy ő, a köznemesi származású, az udvarban szellemi munkát végző értelmiségi egyetértett azzal. Sem családi kapcsolatait, sem osztályának közvetlen érdekei nem tartották vissza, hogy az abszolutizmust ne helyeselje, s annak érvényesülését ne mozdítsa elő.

Munkája tükrében szemlélve kancelláriai tevékenység és krónikaírás kapcsolata szorosnak bizonyul. Arra vonatkozólag, hogy mennyire bőséges anyagot meríthetett az oklevélnarratiókból a krónikás, jellemző, hogy az előzőkben tárgyalt 1401-i Kanizsai-féle oklevélre azon a fejezeten kívül, amelyről részletesen szóltunk, további két fejezet írásakor teljes egészében, másik háromnál pedig részben támaszkodott. A bőség megkönnyítette a szerkesztést, a formába öntést, ugyanakkor maga a tény, hogy egyáltalán voltak írásban megrögzített életrajzi feljegyzések, lehetővé tette, hogy az író több évtizedre visszamenőleg eligazodjék az események között, s ezeket oly közvetlenül szemlélje, mintha kortárs volna. Korántsem állítjuk, hogy Thuróczy felhasználta a kínálkozó lehetőségeket, és gondos anyaggyűjtés alapján sokszínű képet festett a múltból. Ennek elmaradása azonban csak tehetsége, nem pedig az adatok hiányán múlott. Rátermettebb történetíró az ő helyében bizonyára nem elégedett volna meg az esetlegesen kezébe került oklevelek felhasználásával, hanem igyekezett volna a XIV. és XV. sz. fordulóján élő oly hadvezérek és államférfiak javára kiadott adománylevelekhez hozzájutni, amilyenek a lengyel Stibor vajda, a firenzei Scolari Fülöp vagy a magyar Perényiek, Zsigmond uralmának megannyi támaszai, voltak. Nélkülük tagadhatatlanul csonka a szereplők galériája, sőt az életükhöz kapcsolódó országos események említetlenül maradása következtében egyoldalú maga a történeti elbeszélés.

De talán igazságtalanok is vagyunk, ha Thuróczy rovására írjuk a XV. századi magyar krónikaírás elmaradottságát. Bár többet nyújthatott volna, mint amennyit munkája tartalmaz, a legtöbb hiány az irodalmi élet fejletlensége, a XV. századi magyar krónikairodalom szegényessége. Ahhoz képest, hogy mily tömeg írásos történeti adat várt értékesítésre, aránytalanul kevés, hogy egy évszázad alatt egyetlen krónikás vállalkozzék a királyi udvarban magyar történeti munka írására. Az irodalmi formában megörökítésre váró forrásanyag bősége s ugyanakkor a rendszerező írói tevékenység elmaradása határozottan tanúsítja annak a

helyzetnek a visszásságát, hogy a főurak, beérve a tetteiket dicsőítő oklevelek elbeszélésével, nem igényeltek a XV. sz. elején egységes történeti tudatot kibontakoztató és erősítő összefoglaló krónikákat, arra pedig, hogy a köznemesség mint olvasóközönség jelentkezzen, csak azután kerülhetett sor, hogy a politikai életben már szerephez jutott.

Thuróczy munkája — vetélytársak hiányában — az egyetlen bizonyíték ugyan, hogy oklevélnarratiók krónika alkotóelemeivé lettek, nem kételkedünk azonban, hogy a beolvasztás szükségszerűen mások munkáiban is bekövetkezik, mihelyt ilyenek keletkeznek. Küküllei példájából bizonyára joggal véljük következtethetni, hogy Thuróczyt nem egyedül hajlama, hanem a kancelláriai munka jellege ösztönözte a narratiók felhasználására.

A kapcsolat azonban kölcsönös kancellária és krónikaírás között, aminek megfelelően krónikarészleteket találunk oklevélnarratiókban. Nem hosszú fejezeteket ugyan, hanem csak sorokat, ennyi szó szerinti egyezés is elegendő azonban annak bizonyítására, hogy a kancelláriai jegyzők ismerték a krónikairódművet. A Kanizsaiak javára kibocsátott adománylevelek közül éppen az a kettő, amelyek szövegét Thuróczy alaposan kiaknázta, a nikápolyi csata leírásába Küküllei krónikájának előszavából vett át egy részletet. A szöveg Isten mindenhatóságát dicsőíti, nincs történeti vonatkozása, az egyezés azonban oly szoros, hogy csak átvétellel magyarázható megisméltődése az oklevélnarratióban.

*Küküllei, Prologus*¹⁴⁷

a quo omnes potestates velut ex sole radii derivantur, sub cuius imperio reges regnant et principes dominantur. Ipse quidem est exercituum dominus, acies instruens, roborans animos, docens manus ad proelium et

*Zsigmond, 1397. dec. 8,
és 1401. febr. 17.*¹⁴⁸

a quo est omnis potestas, sub cuius imperio reges regnant et principes dominantur, ipse quidem est exercituum dominus, acies instruens, roborans animos, docens manus ad prelium et iustificationes suas potenti vir-

¹⁴⁷ Schwandtner I. 171.

¹⁴⁸ Fejér X/2. 448, Sopron vm. I. 547.

iustificationes suas potenti virtute purificans, quos voluerit subiacere, subiicit principum potestati

tute mirificans, quos vult subiacere, subiicit

mint a naptól a sugarai, úgy származik tőle minden hatalom; az ő fönnhatósága alatt uralkodnak a királyok és kormányoznak a fejedelmek. Ő a seregek ura, aki elrendezi a hadsorokat, megerősíti a lelkeket, megtanítja harcolni a kart, s igaz döntéseit hatalmas erejével végrehajtván, akiket alá akar vetni, azokat aláveti a fejedelmek hatalmának

tőle származik minden hatalom, az ő fennhatósága alatt uralkodnak a királyok és kormányoznak a fejedelmek, ő a seregek ura, aki elrendezi a hadsorokat, megerősíti a lelkeket, megtanítja harcolni a kart, s igaz döntéseit hatalmas erejével csodásan végrehajtván, aláveti azokat, akiket alá akar vetni

Az eltérés csekély s megmagyarázható az átvétel technikájával, sőt az oklevél „mirificans” változata a nyomtatott szöveg „purificans” szavánál értelemszerűbb és hűbb variánsnak látszik.

Zsigmond utódja, Albert király egyik 1438-i oklevele narrációjában egyenesen hivatkozik mint forrásra Küküllei munkájára. Az oklevél Garai László macsói bán, a későbbi nádor érdemeit dicsőíti, de kitér atyja és nagyatyja életére is. Elbeszélését igen messze kezdve, megemlékezik az idősebb Garai Miklósnak még mint macsói bánnak I. Lajos király 1368-i havasalföldi hadjárata alkalmával teljesített szolgálatáról. Ugyanarról a szerepéről, amelyet Küküllei krónikájában szintén elbeszél, az oklevélnél részletesebben ecsetelve, mint segítette a bán a Dunán átkelni a visszavonuló királyi sereget, amelyet a románok szorongattak, s ugyanó mint futamította meg — frissen érkező csapataival — az ellenséget.¹⁴⁹ A királynak erről a győzelméről mondja az oklevélnarratio, hogy azt az írott történet örök emlékezetül fenntartotta: „gloriosum triumphum . . . predecesoris nostri literalibus hystoriis eterne memorie traditum

¹⁴⁹ Schwandtner I. 192 skk.

constat”¹⁵⁰ (ismeretes, hogy elődünk dicsőséges diadalát a történetírás megőrizte az örök emlékezés számára). A tárgy egyezése kétségtelenné teszi, hogy az írott történet Küküllei krónikája, amelyet tehát 1438-ban egy kancelláriai jegyző forrásul használt.

Ismeretes volt azonban a Kükülleit megelőző krónikaszerkesztmény is, amint Zsigmondnak azonos tartalmú — városi kiváltságokat adományozó — több 1405-i oklevele és velük összefüggőleg ún. városi decretuma bizonyítja. Mindezek narratívája a magyarok krónikáira hivatkozva említi a különböző csapásokat, amelyeket a besenyők, máskor a tatárok, olykor más pogányok, legutóbb pedig a törökök mértek az országra.¹⁵¹ Mivel a besenyők hatalma letűnt a XI. századdal, úgyannyira, hogy mint harcos ellenfélről a következő századtól fogva szó sem esik a forrásokban, az a történeti munka, amelyre az oklevelek utalnak, csak a régibb magyar krónikakompozíció lehet.

Magának Thuróczyznak a könyvéről szintén megállapítható, hogy a XV—XVI. sz. fordulóján a kancellária felhasználta történeti ismeretei ébren tartásához. Sőt, mert nyomtatásban is megjelent és népszerű, kedvelt olvasmány volt országszerte, ismerete az iskolai tanultság és kancelláriai műveltség velejárója lett. A krónikában megtestesülő történetfelfogás a kancellária útján is tovább terjedt, amennyiben a rendi harcok oly nevezetes emléke, mint amilyen a nemzeti királyság eszméje mellett, a Habsburgok trónigényét elutasítva, hitet tevő 1505-i rákosi végzés, kimutathatólag hatása alatt állott.¹⁵² Werbőczy István hármas-

¹⁵⁰ OL DI. 13208, Fejér XI. 85, tévesen. Vö. Filológiai Közlöny XII. évf. 1966. 300.

¹⁵¹ Corpus iuris Hungarici. Szerkeszti MÁRKUS DEZSŐ. I. 210. Zs. O. II. 3767, 3791—3795: „retroactis temporibus, prout in chronicis legitur Ungarorum, hoc regnum nostrum variis sepe afflictionibus interdum per Bissenos, aliquando per Tartaros, nonnunquam per alios paganos... irrogatis... inestimabilia pertulit detrimenta”. Vö. GERICS JÓZSEF: Krónikáink szerepe a középkori jogéletben. Levéltári Közlemények XXXIII. évf. 1962. 11 skk.

¹⁵² Vö. Történelmi Szemle IV. évf. 1961. 524.

könyve, a magyar szokásjognak ez a nagy terjedelmű kodifikációja, történetfelfogásában — ugyancsak bizonyíthatóan — teljesen Thuróczyt követi.¹⁵³ Az utolsó magyar krónika eszerint nemcsak összegyűjtött oklevélnarratiókat, hanem — a kölcsönhatásra jellemzően — a következő lépésül azonnal szétszórta kisebb-nagyobb töredékeiket egyes oklevelekbe.

¹⁵³ Vö. Századok LXV. évf. 1931. 416.

V. Egy Garai-történet csírái

A XIV. és XV. sz. fordulójáról nagyjában negyedszázad oklevélnarratióit, mint bevezetésünkben jeleztük, elsősorban azért gyűjtöttük össze, hogy az anyag mennyisége felől valamelyest tájékozódást nyerjünk. Az eredményt úgy foglalhatjuk össze, hogy az oklevelek elbeszélése hétszer felülmúlja terjedelemben ugyanazon időszak krónikás feldolgozását.¹⁵⁴ A különbség minőségileg még nagyobb az oklevelek javára, aminek oka Thuróczy anekdotikus elbeszélő modora. Ha a krónikából elhagyjuk a bőbeszédűen megfogalmazott részeket, még nyilvánvalóbb, mily sok fontos eseményről és szerepről nem esik benne egyáltalán szó, vagyis az oklevelek mennyire átfogóbb képet adnak a történetekről. Annak ellenére, hogy számításba kell vennünk: az oklevelek csak részben maradtak korunkra, s így a teljes forrásanyag egészen bizonyosan még nagyobb terjedelmű volna, holott ugyanakkor annak semmi nyoma, sőt valószínűsége sem, hogy a századfordulóról krónika elveszésével lehetne számolnunk.

Bár a kiválasztott negyedszázadon belül is megkülönböztethetünk egy-egy családhoz kapcsolódó oly eseménysorozatot, amelynek részleteit több oklevél tartotta fenn, ha átlépünk a korhatáron, még feltűnőbb lesz a forrásanyag ciklusos jellege. Példaképpen a Garai Miklósról fennmaradt oklevelekre hivatkozunk. Közülük az első, amely

¹⁵⁴ Számításunk szerint az oklevélnarratiók terjedelme 203 gépelt oldalra tehető, oldalanként 1680 betűhellyel, míg a Thuróczykrónika megfelelő szakaszáé 20 1/2 nyomtatott oldalra, oldalanként 2400 betűhellyel.

1387-ben kelt, a Horvátiak felkelésével (1385) és a nádor atyjának halálával kezdődik.¹⁵⁵ A következő hármas csoport (1404, 1406, 1408), amelyet korábban már megtárgyaltunk, rövid visszatekintés után az elbeszélés fonalát ott veszi fel, ahol az 1387-i elejtette s 1403-mal zárul. A hadi események megörökítésére korlátozódva, oly fontos változásról sem szól, amilyen a nádori méltóság elnyerése (1402) volt, variációi pedig, éppen mert az 1404-i változattól függőségüket megőrizték, hallgatással mellőzik általában az 1404–1408-as évek tárgyalását. Ezekre nem térnek ki a sorrendben következő 1415-i és 1416-i oklevelek narratívái sem, amennyiben csak 1412-ig nyúlnak vissza.¹⁵⁶ Ellenben a két év múlva, 1417-ben kibocsátásra kerülő, amely terjedelmében vetekszik az 1404–1408. évi csoport legbőbeszédűbb tagjával, 1403-mal, Zárának Nápolyi László kezére kerülésével folytatja, egyébként sok részletet közölve a dalmáciai fejleményekről, nemkülönben Garainak a belső béke helyreállítása körüli fáradozásáról. Látszik, a nádor fontosnak tartotta, hogy abban a terjedelemben, amelyet méltóságához illőnek vélt, folyamatos elbeszélés örökítse meg életének újabb mozzanatait. Hadi események helyett most már diplomáciai sikerekről esik szó, amelyek oly világpolitikai fontosságú eseményeket kísértek, mint a narbonnei és perpignani tárgyalások a három pápa letétele kérdésében, vagy Zsigmond angliai útja a francia—angol viszály megszüntetése érdekében.¹⁵⁷ A következő évek két adománylevele megint szűkszavú. Mintha csak a kancellária várni akart volna, amíg tollára érdemes anyag gyűlik össze. Az 1419-i egészen általánosan utal Garainak ifjú korától teljesített szolgálataira,¹⁵⁸ az 1420-i, amely részletesebb, kitér a csehországi eseményekre, amelyek a következő évtized jellegét fogják majd megszabni, egyszersmind

¹⁵⁵ Zs. O. I. 217.

¹⁵⁶ OL DI. 10390. ÁLDÁSY ANTAL: A M. N. Múzeum könyvtárának címereslevelei, II. Bp. 1923. 31–33.

¹⁵⁷ OL DI. 10546.

¹⁵⁸ OL DI. 10772.

azonban kiemeli, nem kis büszkeséggel, mily szoros családi kapcsolatok fűzték a nádort Zsigmondhoz.¹⁵⁹

1420-tól nem ismerünk oly oklevelet, amely Garai életének további éveiről szólna. Pedig ő 1433-ban bekövetkezett haláláig viselte a nádorságot, s így valószínű, hogy szerzett újabb birtokot vagy kitüntetést, ezek adományozása pedig indokolhatta élete utolsó szakaszának méltatását egy harmadik hosszú oklevél narratiójában. Ilyennek hiánya a forrásanyagunkat ért pusztulással, esetleg a hiányos számbavétellel volna magyarázható, semmiképpen sem azzal, hogy a nádor ténykedéséről már nem akadt érdemleges feljegyezni való. Az sem valószínű, hogy fiáról, Garai Lászlóról nem lett volna alkalma a kancelláriának részletes életrajzot megszerkeszteni. Ő 1447 óta egy évtizednél hosszabb ideig viselte a nádorságot, és így nyílt bőségesen alkalma az érdemszerzésre. De ha figyelmen kívül is hagyjuk a valószínű, ma azonban rendelkezésünkre már nem álló okleveleket s egyedül az 1387–1420. évi szövegek terjedelmét számítjuk össze, akkor is azt találjuk, hogy ezek magukban 50 nyomtatott oldalt tesznek ki. Mennyi ez: sok vagy kevés, más XV. századi forrással összehasonlítva dönthető el. Ilyen a Garaihoz hasonló, vele rokonságban álló főúri család, a Cillei-dinasztia történetéről szóló krónika. Nem kancelláriában készült, hanem, legalábbis az 1435-ig terjedő része, a család által Cilliben alapított ferences kolostorban,¹⁶⁰ lényegében azonban a magyarországi oklevelekénél nem kisebb elfogultsággal írott családtörténet négy generáció korából. Az összehasonlítást megkönnyíti, hogy 1385 a Cilleiek történetében is döntő év. Garai Miklóssal kb. egy időben hunyt el I. Hermann, ugyanakkor vette kezdetét a Cillei család gyors felemelkedésének korszaka, amelynek záróköve 1420, amikor vége szakad a Garaikat dicsőítő oklevelek sorozatának. Az egészen pon-

¹⁵⁹ OL DI. 10953.

¹⁶⁰ ALPHONS LHOTSKY: Quellenkunde zur mittelalterlichen Geschichte Österreichs. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. Ergänzungsband XIX. Graz—Köln 1963. 350.

tos számvetést egyedül az nehezíti, hogy a német krónika elbeszélése összefolyik. De ha bőkezűen rá is hagyunk és az 1431-i esemény leírását szintén szakaszunkhoz tartozónak tekintjük, akkor is 1385-től kb. 40 évre terjedőleg mindössze kilenc nyomtatott oldalnyi terjedelműnek bizonyul a krónikarészlet,¹⁶¹ tehát a Garai-oklevelek elbeszélését tartalmazó szövegnek nem egészen 20%-a. Ezek szerint ha az oklevélnarratiókból megpróbálnánk utólag egy teljes Garai-történetet összeállítani, bár ez nem tartalmazná az egész nemzetség, hanem csak a család főága másfél századon át élt tagjairól fennmaradt történeti feljegyzéseket, oly terjedelmű anyag gyűlne össze, amely nagyságban a középkor hasonló jellegű nyugat-európai kútfőivel túlzás nélkül összemérhető.

¹⁶¹ FRANZ KRONES: Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli, II. Graz 1883. 73—81.

VI. Ízlés- és stílusváltozás Mátyás korában

De csak terjedelmében. Felfogásában és stílusában már nem. Az előbbire, úgy véljük, felesleges volna újból kitérnünk. A tárgyalt korszak kancelláriai gyakorlatának megállapítható vonásai jellegzeteseknek és tartósaknak mondhatók, azok tehát a XIII. vagy a XV. sz.-ban egyaránt különböznek a korabeli európai kútfőket jellemző irodalmi sajátságoktól. A probléma itt maga a magyar kancelláriai eljárás megszűnésének vagy intenzitása csökkenésének tisztázása lenne. A kérdés felderítetlen, s pusztán emlékeztünkre támaszkodva kockáztatjuk meg az állítást, hogy Mátyás uralmának (1458—1490) második felében alábbhagy az érdemek magasztalásának szokása, a leírások tartózkodóbbak és hasonlíthatatlanul szűkszavúbbak lesznek, sőt időnként el is maradnak. Nehéz egy negatívumot, mint jelen esetben is, tény gyanánt feltüntetni, s távol áll tőlünk, hogy egy sejtést valóságnak próbáljunk elfogadtatni. Mindössze a XV. és XVI. sz. fordulója kutatóinak figyelmét szeretnők felhívni, hogy tartsák számon, vajon az egykori kancelláriai gyakorlat hogyan s mily mértékben vesztett élénkségéből. Bár így csak reméljük, hogy az ő kutatásaik igazolják sejtésünket, legyen szabad már most jelezni feltevésünket a szokás megváltozásának okáról. Úgy hisszük, hogy a királyi udvar, élén az uralkodóval, nem lelte többé örömét a hőstettek magasztalásában. Nem általában a hízelgéssel szemben érezhettek idegenkedést. Abban a renaissance udvarban, ahol humanisták tartózkodtak, elképzelhetetlen az élet magasztalások nélkül. Mátyás maga jól bírta a dicsőítést, sőt azt meg is kívánta. Unalmasnak és idegenszerűnek találhatta azonban, hogy a kancellária

véget nem érő mondatokban monotonan, felsorolásszerűen egymáshoz fűzőn életrajzi epizódokat. A kor ismert és felvirágoztatott oly gondolatközlési formát, amely feleslegessé tette az oklevélnarratióknak eseményeket megörökítő szerepét, amennyiben a király magasztalását jelentették. A Közép-Európában Aeneas Silvius által művészi tökélyre fejlesztett levélírás alkalmas volt, hogy az uralkodó és titkárai azon kívül, hogy politikai terveiknek és elgondolásaiknak megfelelően befolyásolják az olvasót, a fontos eseményeket is mintegy napról napra megörökítsék. A levél központja sokkal inkább a király volt, mint az oklevélnarratióé, ahol alakja csak a háttérben tornyosodott fel. A secretarius által megfogalmazott levél győzött a notarius által leírt narratio felett. Talán nem is tudatosan, annak megfelelően, hogy az ízlés megváltozása egyébként sem elhatározás dolga. Kétségtelenül közrejátszhatott azonban a stílus szépségéről vallott felfogás és meggyőződés módosulása.

Amíg tehát a narratiókban, felfogásukat és tartalmukat illetőleg, csak oly kevés eltérést vehetünk észre a XIII. sz.-tól, hogy inkább a megszűnés látszik figyelmet érdemlő mozzanatoknak, addig a stílus vizsgálata terén további gondos anyaggyűjtés és mérlegelés látszik szükségesnek. Az általunk összegyűjtött, mindössze negyedszázadból származó anyagot kevésnek találjuk, hogy segítségével három évszázadnyi időszakot próbáljunk megérteni. Eleve sem valószínű, hogy a stílus oly hosszú időn keresztül változatlanul maradt volna.

A kor, a XII. sz. közepe, amidőn Magyarországon a szereplők életéről megemlékező első történeti narratiók feltűnnek, sajátos módon szorosan nyomon követte — mindössze félévszázad késéssel — az oklevél kiállítás módját elhatározóan megszabó pápai kancelláriai gyakorlat korszakosnak bizonyuló reformját, amely főleg abban nyilvánult meg, hogy az oklevelek stílusa ritmikus lejtésűvé lett. Kérdés, vajon a *cursus* névvel jellemezhető stílussajátosság uralkodóvá válása¹⁶² észrevehető-e a magyarországi

oklevelek narratióin. A probléma tisztázása azért volna fontos, mert segítségével támpontot nyernénk, vajon korszerűen igyekezett-e fogalmazni a magyar kancellária az elbeszélő részekben. Fogalmazáson itt csak a kifejezőmódot, a szavak elrendezését értjük, mondhatnók: a felszíni hámréteg leválasztását, egyáltalán nem a közlésre váró tényeknek mondatokba öntését. Erre, mint már előljáróban jeleztük, példát nem nyújtott sem a pápai vagy a császári kancellária, sem a szomszédos országok okleveles gyakorlata. A magyar kancellária alkalmazottjai azt, hogy miként fogalmazzák meg narratióikat, a grammatikával és retorikával együtt tanulták meg. Bármennyire nem volt a történelem az artes liberales keretei között önálló tudományszak, gyakorlati elveit az iskolai oktatás megismertette oly mértékben, hogy segítségükkel az események önálló elbeszélése lehetővé vált.¹⁶³ A XI–XII. századi magyar krónikáírók és kancellárok vagy udvari klerikusok egyforma iskolázottságon mehettek keresztül, azonos jellegű tanultság és világnézet birtokosaivá lettek. Az oklevélnarratiók magyarok által élőszóval előterjesztett szövegeket örökítették meg, összefoglalva a tényeket, latinul. A formába öntés önálló eljárásra kényszerített. Az írói önállóság azonban magára hagyatottsággal járt együtt. Arra, hogy a mondatokat miként kell elrendezni, példák nem állottak készen. Minden jelenet megörökítése önálló fogalmazást igényelt, mintha csak krónikát írta a jegyző. Éppen mint a krónikák egyéni stílust tükröznek, feltehető, hogy az oklevélnarratiók csoportosíthatók a mondat szerkesztés sajátosságai alapján. Közelebbi vizsgálat nélkül valószínűnek látszik, hogy az elbeszélések szerkezetükben és mondatfűzésükben, de bizonyára frazeológiájukban is a pápai kancelláriai stílusreformmal életre kelt ars dictandi

¹⁶² HARRY BRESSLAU: Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien. II/1. Zweite Auflage. Leipzig 1915. 364 skk.

¹⁶³ MÁLYUSZ ELEMÉR: Krónika-problémák. Századok C. évf. 1966. 723 skk.

előtti kor grammatikai és retorikai szabályainak érvényesülését tanúsítják, ezek segítségével érthető meg a jegyzők eljárása, sőt az is feltehető, hogy a stilizálás archaikus jellege mint valami örökség plántálódott át a kancelláriában. A kérdésre, hogy vajon meddig ért el a kezdetleges stilizálás hatása és mikor váltja fel korszerűbb stílusjegyek alkalmazása, feleletet az ars dictandi-elvekkel való összehasonlítástól remélhetünk. Úgy képzeljük, hogy a megszokott, régi kifejezéseket az idők folyamán újak váltják fel. Nehéz volna ugyanis elhinni, hogy az ars dictandi csak a formulás részek, mint a salutatio, az arena megfogalmazásánál, irányította a jegyzőt, az élénk narratio előadásánál azonban már nem. Éppen ezért bizonyára szabad feltennünk, hogy a stílus változásai sorra visszatükröződnek a narratio három évszázados életén.

Stílusvizsgálatok eszerint két irányban volnának folytathatók. Egyrészt a krónikairói elbeszélő modor és az oklevélnarratio-fogalmazás közti összefüggések megállapítására kellene kiterjedniök, másrészt nyomon kísérhetnék az ars dictandi időnként változó szabályainak az érvényesülését, hatásuk alatt a szöfűzés módosulásait. Feltehetőleg kancelláriai stílustörekvések körvonalai bontakoznának ki a vizsgálatok nyomán. Mind a hagyományos stílus, mind az időnkénti felszíni változások megismeréséhez szükség volna a ma rendelkezésünkre állónál teljesebb forrásanyagra. Ennek összegyűjtése és értékesítése érdekében a történettudomány és a középlatin filológia egymással szoros szövettségben oly módon oszthatná meg munkáját, hogy a történész vállalja a teljes narratioanyag összegyűjtését, hibás és hiányos kiadások kiküszöbölése után a pontos szöveg megrögzítését, a filológus pedig a szöveg stílusának elemzését.

A forrásanyag összegyűjtve kétségtelenül tetemes mennyiséget tenne ki. Együttesen megnövelné a magyar elbeszélő történet kútfőinek mennyiségét és segítségünkre volna a középkori magyar történelem eseményeinek részletes megismerésénél. Nem kétséges ugyanis, hogy mégis csak az oklevélnarratiókban megörökített események fogják — a

krónikák mellett — mindenkor a magyar történetet elbeszélő munkák gerincét alkotni. A stílus változásainak lemérése és értékelése a magyarországi kulturális fejlődés jobb megismeréséhez segítene hozzá. K. Burdach stílustörténeti vizsgálatai — köztük sziléziai levélmintakönyvekhez fűződő tanulmányai¹⁶⁴ — nemcsak példamutatóak, hanem bizonyossá is teszik, hogy az efféle kutatások gyümölcsözők. Az, hogy a narrációszerkesztés és a krónikaírás milyen kapcsolatban állottak egymással, voltaképpen csak az oklevelek teljes számbavétele és stílusuk részletes elemzése után tisztázható megnyugtatóan. Ma, a kutatás kezdeti fokán, midőn még csak látjuk a távoli célt, a valószínű folyamat sejtésszerű körvonalazásánál, mint a tudományos munka jellege is megköveteli, egyelőre meg kell állanunk.

Maga a negatívum azonban annyira szembetűnő és közismert, hogy a tudományos munkától diktált köteles tartózkodás feladására kényszerülünk és általánosabb következtetés levonására nyerünk ösztönzést. Két tény vár összeegyeztetésre: egyrészt Küküllői Jánosnak 1385 körül befejezett történeti munkája után teljes száz évig kellett várni, amíg Thuróczy János elhatározta új magyar történet megírását, másrészt maga a forrásanyag, amelyet éppen Thuróczy is, bár csak korlátozottan, értékesített, tömegnyivé sokasodott. Kérdésben oldva fel az ellentétet: miért nem támadtak egyre-másra krónikaírók, akik vagy egy fényes múltú család sorsa köré, vagy egy országrész központba helyezésével, esetleg egy-egy dúsgazdag monostor életének leírásával és ami még természetesebb, a királyi család és az uralom, egyáltalán: az ország történetének megörökítésében kívánták volna kiélni írói kedvüket és hajlamukat. A kérdés, így feltéve, mintegy tartalmazza a feleletet is: Magyarországon inkább hiányzott a kedv és hajlam, mint azokban az országokban, amelyek a középkorban

¹⁶⁴ Vom Mittelalter zur Reformation. Forschungen zur Geschichte der deutschen Bildung. V.: Schlesisch-böhmische Briefmuster aus der Wende des XIV. Jahrhunderts. Berlin 1926.

élénk irodalmi élet színterévé lettek. Nem tagadható, hogy középkori latin nyelvű tudományos irodalmunk, a gyakorlatilag közvetlenül hasznosítható teológiai vagy jogi, sőt orvosi általában szegényes. Évtizedek óta igyekeznek a magyar tudományos kutatás, elismerésre méltó lelkesedéstől fűtve, összeszedni a magyar szerzők munkáit Európa kéziratáraiból, a lankadatlan buzgalom ellenére azonban csak kevés codexről lehet számot adni. Pedig nem is eredeti munkákról van szó, hanem iskolai jegyzetekről, amilyenek a bécsi és prágai egyetemek német és cseh anyanyelvű tanulóitól igen nagy mennyiségben maradtak fenn. Nem az egyes embereken múltott, hogy vonakodva vették kezükbe a tollat, mintha csak valami lelki adottság hiányzott volna belőlük. Amit nélkülöztek, az a környezet megbecsülő értékelése, a társadalmi elismerés és ezt megelőzően az olvasói igény hiánya volt. A társadalom általában beérte oly értelmiségiekkel, elsősorban a többségüket világszerte szolgáltató egyháziakkal, akiknek ismeretanyaga szerény, tudása alacsony volt.

Sorra véve a történeti érdeklődés hiányának bizonyosságait: A monostorok, ha még oly gazdagok és, közéjük értve a káptalanokat, még oly híresek voltak, mint a budai, nem ösztönöztek az intézmény kezdeteinek felderítésére; területi közösségek, mint Erdély vagy Szlavónia, a Szepesség kivételével, még nem ébredtek rá arra, hogy politikai céljaik érdekében, sajátos helyi törekvéseik alátámasztásához a történelemben keressenek érveket; sőt még az egyes városok sem érezték szükségesnek alapításuk és növekedésük körülményeinek megörökítését, noha mint izoláltan magukban élő közösségeknek minden adottságuk megvolt, hogy falaik között erejének tudatára ébredt közönség nevelődjék. Leginkább még a főúri családok ösztönözhatték volna múltjuknak felderítésére és megörökítésére a várban lakó káplánt vagy a helyi monostor valamelyik tagját. A családok életében azonban inkább az elválasztó, mint az összetartó elemek érvényesültek. A birtok- és vagyonfelosztás minden nemzedékben bekövetkezett, viszályoktól és perek-től kísérve. Aki megkapta és elvitte részét, arra már talán

nem is szívesen gondoltak a többiek. Minden új birtok megszerzésénél, amikor a szokásjog az együtt élő testvérek részesítését is kötelességgé tette, felmerülhetett a vágy az érdekeltekben, hogy csak az egyenes ági leszármazottaknak jusson az örökségből. A sok Garai-privilégium 1387—1420-ból Miklósnak, a nádornak juttatja a birtokokat s azt, hogy családját népes, nagy rokonság övezi, csak a genealógiai irodalomból tudjuk. A privilégiumok hallgatnak a rokonokról. Amint a birtokok mindig egyes családoké lettek, ugyanúgy az ősök tetteiből is csak a közvetlen felmenők sorsa érdekelte az utódokat. A családok atomizálódtak, nemzetségek már csak nevükben maradtak fenn. Ezeket a maguknak élő családokat kielégítették az oklevelek narratívái, amelyekben maga a király első személyben beszélt, a dicséretekkel nem fukarkodva, hívének kiválóságáról. A nemzetségek letűnése után a múlton keresztül a jövőnek irányt szabni hivatott tanulságokra sem volt szükség, s mert a családi közösségek nem ösztönözték történetük megírására klerikusaikat, ezekben nem ébredt fel a vágy, hogy íróvá fejlődve, hivatást lássanak kenyéradó uraik történeti tudatának kifejlesztésében.

Ugyanakkor az általános társadalmi fejlődés még nem jutott odáig, hogy egy-egy családdal egész országrész sorsa forrjon össze és a tartományúri hatalom birtokosa megszemélyesítse az uralma alatt álló országrészt. Még a viszonylag nagy önállósággal rendelkező két territoriumot — Szlavóniát, Erdélyt — sem tudta egyetlen bán, illetőleg vajda tartósan kezében tartani, még kevésbé felette a jogkört és hatalmat családjában örökletessé tenni. A hajlam megvolt mind a báni és vajdai, mind általában a főúri családokban, hogy önálló tartományvá változtassák családi birtokaikat, az államtól reájuk ruházott, vagy visszaélészerűen megszerzett hatalmat pedig tartományúri felsőbbé fejlesszék, a királyság azonban elég erős maradt ahhoz, hogy megakadályozza függetlenülésüket. Mivel tehát a tisztségükben egymást sűrűn felváltó főurak tartósan nem tudták képviselni egy-egy terület érdekeit, életük és családjuk nem forrott össze azokkal, nem lett szimbó-

lummá, sorsuk sem ösztönzött arra, hogy egy író családtörténet tükrében szemléltesse egy ország rész társadalmának vágyait és törekvéseit. A központi hatalom megbontatlan egysége, amelyen megtörték a hűbéri és tartományúri törekvések, eredményezte, hogy a királyi udvar történetfeldolgozása nemcsak uralkodó maradt, hanem egyedüli is.

A családok királyi okleveleiben olvasható leírásokat szerkesztői kéz nem próbálta tehát egybeolvasztani, s így azok töredékes nyersanyagok maradtak meg. De vajon miért nem lettek az ugyancsak bennük megörökített epizódok rajzai egységes felfogású magyar történet alkatrészeivé? A magyar múlt iránt kétségtelenül volt állandó érdeklődés, elsősorban a királyi udvarban, sőt, mint a gestaszerkesztmények másolatai mutatják, fokozatosan szerte az egész országban. Olvasó közönségben nem volt tehát hiány. Hiába van meg azonban a legfontosabb ösztönző tényező, Kükülei után egy évszázadig még sincs magyar történetíró. Pedig nem hiányoztak teljesen az irodalmi hagyományok sem. A gestaírás évszázadokon keresztül generációkat foglalkoztatott s a hagyományok elég erősek, hogy félévszázadonként egy-egy történetíró neveljenek. Nem nélkülözte a kor az egész nemzetet megragadni képes élményt sem. A török hódítás, amely már az országhatárig eljutott, sőt időnként azon is átcsapott, oly fenyegető veszedelmet jelentett, hogy elhárítása az egész ország figyelmét lekötni képes feladatnak, „hivatásnak” tűnhetett. A XV. sz. azonban még nem látta tragikusnak a helyzetet. Ha figyelmesen latolgatjuk, mily elhárító intézkedéseket tett időnként, amikor elodázhatatlan lett, a magyar társadalom, be kell vallanunk, hogy azok csak részben s akkor is Hunyadi János személyéhez kapcsolódva ösztönöztek komoly helytállásra. Mivel tehát a török veszedelem nem látszott katasztrófával fenyegetőnek, a vele szemben való védekezés gondolata sem volt elég erős ahhoz, hogy a társadalom tudatában minden mást háttérbe szorító központi elhatározássá erősödjék. A XV. sz. közepén egységes szemléletű és felfogású magyar történeti szintézis nem keletkezett. Mátyás uralma alatt viszont egyszerre négy készül el.

Az egyik, a Budai Krónika, Hess András nyomtatványa 1473-ban még változatlanul a régi történeti feldolgozást nyújtja,¹⁶⁵ Thuróczy munkája 1488-ban ugyanazt lényegesen kiegészíti és részletesen folytatja, Bonfini egységes humanista stílusban dolgozza át Thuróczyt,¹⁶⁶ Ransanus pedig eredeti felfogással ír egy rövidebb magyar történetet.¹⁶⁷ Négy munka közül kettőnek szerzője külföldi, az egyik magyar mű réginek reprodukciója. A kétségtelen érdeklődés, olvasói igény kielégítésére tehát több külföldi szerző nyer ösztönzést, mint magyar. Mivel a külföldieket nem a magyar társadalommal való együttérzésük indította írásra, hanem maecénásuknak, Mátyásnak a kívánsága, bizonyosnak mondható, hogy a király, az udvar és az államigazgatás központja nélkül a magyar történetírás XV. század végi fellendülése nem következik be.

¹⁶⁵ *Chronica Hungarorum*. Impressa Budae 1473, typis similibus reimpressa. Budapestini 1900.

¹⁶⁶ *Rerum Hungaricarum decades libris XLV comprehensae*. Edidit C. A. Bel. Lipsiae 1771.

¹⁶⁷ Schwandtner I. 326—412.

Tartalom

Bevezetés	5
I. A királyi adománylevelek elbeszélő részei	9
II. Kapcsolat a hősi énekekkel	22
III. A XIV. és XV. század fordulójának kancelláriai gyakorlata	28
IV. Kancelláriai jegyzők mint történetírók	65
V. Egy Garai-történet csírái	95
VI. Ízlés- és stílusváltozás Mátyás korában	99

73.74670 A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója

A szerkesztésért felelős: Nagy Tiborné · Műszaki szerkesztő: Erdősi Katalin

A kötetsterv Urai Erika munkája · AK 72 k 7376 Terjedelem: 5,6 (A/5) fv

Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

Az Irodalomtörténeti füzetek sorozatban jelenik meg:

Péter Katalin

A magyar nyelvű publicisztika kezdetei

A *Síralmas panasz* keletkezés-
története

(Irodalomtörténeti füzetek 83.)

A szerző könyvében XVII. századi röpiratok sorát mutatja be, melyek kialakulásában kollektív irodalmi tevékenységet ismer fel. A tanulmány középpontjában a szakirodalomban közismert *Síralmas panasz* című politikai röpirat áll, melyről az elemzés során kiderül, hogy — a korábbi felfogásokkal ellentétben — nem Zrínyi Miklós korában, hanem a Rákóczi-szabadságharc idején keletkezett. A bemutatott röpiratok közül nagy érdeklődésre tarthat számot a függelékben közölt, eddig ismeretlen *Síralmas könyörgő levél*, mely 1646 — 1659 között készült, és a Habsburg-uralommal katolikus rendi alapon szembeforduló köznemesi politizálás terméke.

A tanulmány fő erénye a történelmi összefüggéseknek újszerű megvilágítása: irodalomtörténészek, történészek szűkebb szakmai körén túl az érdeklődő nagyközönség figyelmét is felkeltheti.

Kb. 130 oldal. Füzve kb. 12,—Ft

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

Ára: 12, -Ft